

Πανεπιστήμιο Πατρών
Σχολή Ανθρωπιστικών Και Κοινωνικών Επιστημών
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

Θέμα Πτυχιακής Εργασίας:
«Θρησκευτικές πεποιθήσεις σε Έλληνες και
αλλοδαπούς μαθητές Στ΄ Δημοτικού»

Φοιτήτρια: Βλάσση Αγγελική
A.M. 4084

Επιβλέπων Καθηγητής: Γεωργογιάννης Παντελής

Πάτρα 2008

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή	3
2. Θεωρητικό μέρος	4
2.1. Αποσαφήνιση εννοιών	4
2.1.1. Η Θρησκεία και οι διαστάσεις της στο σήμερα	4
2.1.2. Ο όρος «πίστη»	5
2.1.3. Ο όρος «θρησκευτική πεποίθηση»	5
2.1.4. Βασικά χαρακτηριστικά του όρου «θεολογία»	5
2.1.5. Ο όρος «ταυτότητα» μέσα από διάφορες οπτικές.	6
2.1.6. Ο όρος «πολιτισμός»	7
2.2. Οι μεγαλύτερες πληθυσμιακά θρησκείες	8
2.2.1. Ο Ισλαμισμός	8
2.2.2. Ο Ιουδαϊσμός	9
2.2.3. Ο Βουδισμός	9
2.2.4. Ο Χριστιανισμός	10
2.3. Πολιτισμική ταυτότητα και θρησκεία	11
2.3.1. Η ταυτότητα στην κοινωνική ψυχολογία	11
2.3.1.1. Η Θεωρία της Ταυτότητας του Mead	11
2.3.1.2. Η Θεωρία της Ταυτότητας του Goffman	12
2.3.1.3. Η Θεωρία της Ταυτότητας του Krappmann	13
2.3.1.4. Θεωρία της Ταυτότητας του Erikson	15
2.3.2. Η Προσωπική Ταυτότητα	16
2.3.3. Η Κοινωνική Ταυτότητα	17
2.3.4. Η Συνειδητή και Μη Συνειδητή Ταυτότητα	19
2.3.5. Η Πολιτισμική Ταυτότητα	19
2.3.6. Ο Ρόλος και οι μεταβολές της Θρησκευτικής Ταυτότητας	21
2.4. Πολιτισμικά στοιχεία που συνδέονται με τη θρησκεία	23
2.4.1. Η άρρηκτη σχέση Φύλου και Θρησκείας	23
2.4.2. Η Αλληλεξάρτηση Εθνικότητας (- Μετανάστευσης) και Θρησκείας	25
2.5. Υποθέσεις	26
3. Μεθοδολογία	28
3.1. Σκοπός της έρευνας	28
3.2. Το Δείγμα της έρευνας	28
3.3. Διαδικασία εκτέλεσης της έρευνας	28
3.4. Μέσα συλλογής των δεδομένων – Ερευνητικά Εργαλεία	28
4. Παρουσίαση και σχολιασμός ερευνητικών αποτελεσμάτων	30
4.1. Σχολιασμός των ερευνητικών δεδομένων σχετικά με το πώς επηρεάζουν οι θρησκευτικές πεποιθήσεις των αγοριών και των κοριτσιών τις καθημερινές τους δραστηριότητες – καθημερινή τους ζωή και τις σχέσεις μεταξύ τους, όπως επίσης και τις σχέσεις με τους αλλόθρησκους συνομήλικούς τους.	30
4.1.1. Συμπεράσματα	42
4.2. Σχολιασμός των ερευνητικών δεδομένων σχετικά με το πώς επηρεάζουν οι θρησκευτικές πεποιθήσεις των Ελλήνων και των Αλλοδαπών μαθητών τις καθημερινές τους δραστηριότητες και τις σχέσεις μεταξύ τους.	43
4.2.1. Συμπεράσματα	55
5. Γενικά συμπεράσματα	57
Βιβλιογραφία	59
Παράρτημα	60

1. Εισαγωγή

Έχει παρατηρηθεί ότι η θρησκευτική ταυτότητα είναι στοιχείο του κοινωνικο-πολιτισμικού πλαισίου. Αυτό σημαίνει ότι το κοινωνικό περιβάλλον επηρεάζεται και επηρεάζει τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των ατόμων και κυρίως των Αλλοδαπών στην χώρα εισαγωγής, οι οποίοι προσπαθώντας να προσαρμοστούν και να γίνουν αποδεκτοί από αυτό μπορεί να αλλάζουν την θρησκευτική τους ταυτότητα, ή γίνονται αποδεκτοί με τη συγκεκριμένη τους ταυτότητα. Στη συγκεκριμένη εργασία ερευνάται η θρησκεία και ο ρόλος της σε Έλληνες και Αλλοδαπούς μαθητές της ΣΤ΄ Δημοτικού. Συγκεκριμένα αναφέρονται η θρησκεία και οι θρησκευτικές πεποιθήσεις αυτών των μαθητών και πως αυτές οι πεποιθήσεις επηρεάζουν την καθημερινή τους ζωή.

Κατ' επέκταση γίνεται προσπάθεια να ερευνηθεί ποια είναι η θρησκευτική ταυτότητα των Ελλήνων και των Αλλοδαπών μαθητών, μέσα από τα θρησκευτικά τους πιστεύω, και πως αυτή τους η ταυτότητα επηρεάζει τις καθημερινές τους ενέργειες, τις καθημερινές τους συνήθειες, τις σχέσεις μεταξύ τους, την ευκολία ή δυσκολία προσαρμογής των Αλλοδαπών μαθητών στη χώρα υποδοχής, καθώς επίσης ερευνάται και το πώς η θρησκευτική ταυτότητα των δύο παραπάνω ομάδων, αλλά κυρίως των Αλλοδαπών μαθητών, επηρεάζεται από τις σχέσεις τους με τους συνομήλικούς τους και γενικότερα από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις της χώρας υποδοχής, δηλαδή της Ελλάδας.

Επομένως μοιράστηκαν ερωτηματολόγια σε 59 μαθητές του Δημοτικού, της ΣΤ΄ Δημοτικού σχετικά με τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, τις καθημερινές τους ενέργειες που σχετίζονται με την θρησκεία τους, καθώς και πως οι θρησκευτικές τους πεποιθήσεις επηρεάζονται και επηρεάζουν τις σχέσεις μεταξύ τους. Αναφορικά με το θεωρητικό μέρος, αυτό χωρίζεται σε τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται αποσαφήνιση των όρων θρησκεία, πίστη, θρησκευτική πεποίθηση, θεολογία, ταυτότητα, πολιτισμός. Στο δεύτερο κεφάλαιο δίνονται τα κύρια χαρακτηριστικά των μεγαλύτερων πληθυσμιακά θρησκειών, δηλαδή του Χριστιανισμού, του Ισλαμισμού, του Ιουδαϊσμού και του Βουδισμού.

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται μια εκτενέστερη ανάλυση του όρου «ταυτότητα» μέσα από τις θεωρίες της κοινωνικής ψυχολογίας και αναλύονται οι έννοιες της προσωπικής, της κοινωνικής, της συνειδητής και μη συνειδητής και της πολιτισμικής ταυτότητας, καθώς, επίσης και ο ρόλος και οι μεταβολές της θρησκευτικής ταυτότητας. Στο τελευταίο κεφάλαιο αναφέρονται ορισμένα πολιτισμικά στοιχεία που συνδέονται με την θρησκεία, όπως είναι το φύλο και η εθνικότητα.

Στη συνέχεια ακολουθούν οι υποθέσεις, η μεθοδολογία, ο γενικός σκοπός της έρευνας, η ανάλυση και ο σχολιασμός των ερευνητικών δεδομένων μέσα από πίνακες και γραφήματα και τέλος τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τη συγκεκριμένη έρευνα και εργασία.

Στο σημείο αυτό, θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στα Δημοτικά σχολεία της Ναυπάκτου, που μου επέτρεψαν να μοιράσω τα ερωτηματολόγια και έτσι να συλλέξω τα απαραίτητα στοιχεία για τη διεξαγωγή της συγκεκριμένης εργασίας. Θα ήθελα, επίσης, να ευχαριστήσω τον κ. Γεωργογιάννη Παντελή επιβλέποντα καθηγητή για τη συνεργασία και βοήθεια που προσέφερε προκειμένου να ολοκληρωθεί η συγκεκριμένη εργασία. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την κα. Κυπριανού Δέσποινα και την Μελιτζάνη Ειρήνη.

2. Θεωρητικό μέρος

2.1. Αποσαφήνιση εννοιών

Η ενότητα αυτή απαρτίζεται από έξι υποενότητες όπου γίνεται αποσαφήνιση κάποιων εννοιών που θα παρουσιαστούν στο εύρος αυτής της εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, θα δοθεί ένας ορισμός και θα γίνει μια σύντομη ανάπτυξη στις έννοιες: θρησκεία, πίστη, θρησκευτική πεποίθηση, θεολογία, ταυτότητα, πολιτισμός.

2.1.1. Η Θρησκεία και οι διαστάσεις της στο σήμερα

Η ιστορία της Θρησκείας αρχίζει ταυτόχρονα με την ιστορία του ανθρώπου. Έχει παρατηρηθεί ότι μέχρι σήμερα δεν έχει διατυπωθεί ένας σαφής ορισμός, που να αποδίδει όλο το νόημα και τη σημασία της έννοιας αυτής. Ο μοναδικός ορισμός, που υπάρχει στην Καινή Διαθήκη, αναφέρεται στην Καθολική Επιστολή του Ιακώβου και λέει ότι θρησκεία είναι οι εκδηλώσεις αγάπης και καλοσύνης προς τους πονεμένους ανθρώπους μας και η τήρηση του εαυτού μας καθαρού και αμόλυντου από την αμαρτία. Το πραγματικό νόημα της θρησκείας μπορεί να αποδοθεί και να περιγραφεί με τρεις λέξεις, την Πίστη, τη λατρεία και την ηθική. Η θρησκεία δεν πρέπει να ταυτιστεί με το μονοθεϊσμό καθώς οι περισσότερες θρησκείες περιλαμβάνουν πολλές θεότητες. Επίσης η θρησκεία δεν ενδιαφέρεται αναγκαστικά να εξηγήσει πως κατέληξε ο κόσμος έτσι όπως είναι.¹

Όλες οι θρησκείες φαίνεται να έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία είναι τα ακόλουθα. Ο θρησκείες αποτελούνται από ένα σύνολο συμβόλων, τα οποία προκαλούν σεβασμό και δέος και συνδέονται με τελετουργίες (όπως οι θρησκευτικές λειτουργίες) στις οποίες λαμβάνει μέρος ένα σύνολο πιστών. Ανεξάρτητα από το γεγονός αν μια θρησκεία συνδέεται με μια πίστη σε θεότητες ή όχι, υπάρχουν πάντα όντα ή αντικείμενα που προκαλούν δέος ή θαυμασμό. Δηλαδή σε κάποιες θρησκείες οι άνθρωποι λατρεύουν μια θεϊκή δύναμη παρά κάποιους προσωποποιημένους θεούς, ενώ σε άλλες θρησκείες οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν με σεβασμό μορφές που δεν είναι θεοί, όπως ο Βούδας. Όσον αφορά τις τελετουργικές πράξεις, αυτές μπορεί να περιλαμβάνουν προσευχές, ύμνους, τραγούδια, νηστεία κτλ. «Τα θρησκευτικά τελετουργικά εκτελούνται συχνά από πρόσωπα που δρουν μόνα τους, απομονωμένα από τους άλλους, όλες όμως οι θρησκείες περιλαμβάνουν και τελετουργικά που εκτελούνται συλλογικά από τους πιστούς. Τα συνηθισμένα τελετουργικά κανονικά εκτελούνται σε ξεχωριστούς χώρους – εκκλησίες, ναούς ή τελετουργικές περιοχές.»²

Στις μέρες μας οι γνωστές θρησκείες χωρίζονται σε δυο κατηγορίες, στις φυσικές και στις αποκαλυμμένες. Φυσικές λέγονται αυτές που δημιούργησε ο άνθρωπος μόνος του, με τη φαντασία και το μυαλό του, για να ικανοποιήσει την έμφυτη θρησκευτική του ορμή και για να μπορέσει να εξηγήσει διάφορα φαινόμενα ανεξήγητα σε αυτόν και να λυτρωθεί από αυτά. Αποκαλυμμένες είναι εκείνες των οποίων τις αλήθειες αποκάλυψε ο Θεός στον άνθρωπο.³

¹ http://www.aegeantimes.gr/pigizois/airesis/thriskies_kosmou.htm

² Giddens, A., (2002). Κοινωνιολογία, Τσαούσης, Δ. Γ. (Μετάφραση και επιμέλεια). Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg. Σελ. 571.

³ http://www.aegeantimes.gr/pigizois/airesis/thriskies_kosmou.htm

2.1.2. Ο όρος «πίστη»

Γενικότερα, η πίστη ορίζεται ως η εμπιστοσύνη και η αποδοχή σε κάτι, παραδείγματος χάρη σε ένα γεγονός, είναι η πεποίθηση και η ακλόνητη και σταθερή εμμονή σε κάτι και τέλος το θρησκευτικό δόγμα.⁴

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, θα γίνει αναφορά στη θεολογική – θρησκευτική πίστη. Υπό αυτήν την έννοια ως πίστη ορίζεται «η εσωτερική πεποίθηση και συνειδητή βεβαιότητα για την ύπαρξη πραγματικοτήτων οι οποίες δεν εμπίπτουν στην αποδεικτική διαδικασία των νοητικών ή αισθητικών ικανοτήτων του ανθρώπου.»⁵ Η λειτουργία της πίστης αναφέρεται εξίσου στην κτιστή και στην άκτιστη θεία πραγματικότητα. Η πίστη είναι θεμελιακή λειτουργία στην θρησκευτική εμπειρία του ανθρώπου και ιδιαίτερα στο Χριστιανισμό συνδέεται άρρηκτα με την πίστη προς τον λυτρωτικό χαρακτήρα του μυστηρίου της εν Χριστώ θείας οικονομίας, η οποία βιώνεται σε όλη λατρευτική και πνευματική ζωή της εκκλησίας. Βέβαια, πρέπει να τονιστεί ότι η πίστη δεν αποκλείει τη γνώση, αλλά η ενεργοποίηση της γνωστικής διαδικασίας προϋποθέτει την εμπειρία της πίστεως και έτσι, όπως γίνεται αντιληπτό, δεν ισχύει η χριστιανική θέση «πίστευε και μη ερεύνα».

Αντίθετα, όσον αφορά την κτιστή πραγματικότητα (ανθρωπολογία, κοσμολογία) η πίστη λειτουργεί ως κίνητρο για την ενεργοποίηση και ανάπτυξη της γνωστικής ικανότητας και μεθοδολογίας του νου. Τέλος, η πίστη στο χριστιανισμό είναι βίωση εμπειρική και μαρτυρία του λυτρωτικού γεγονότος της αποκάλυψης του Χριστού και γι αυτό τον λόγο εκφράζεται μέσα στο σώμα της Εκκλησίας.⁶

2.1.3. Ο όρος «θρησκευτική πεποίθηση»

Αρχικά, ο όρος «πεποίθηση» σημαίνει την ακλόνητη, βαθιά πίστη και σταθερή βεβαιότητα για την πραγματική υπόσταση ή την αλήθεια ενός πράγματος, μιας θεωρίας, μιας ιδέας, μιας ιδεολογίας. Δηλαδή, «πεποίθηση» είναι καθετί που πιστεύει ή φρονεί κάποιος είτε αυτό είναι φρόνημα, ιδέα, αντίληψη, δοξασία. Επίσης, «πεποίθηση» είναι κατά κάποιον τρόπο και η τόλμη, το θάρρος που προέρχεται από την πίστη, τη βεβαιότητα για κάτι. Επομένως, σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό, ως «θρησκευτική πεποίθηση» θεωρείται η βαθιά πίστη ενός ανθρώπου σε μια θρησκεία και σε οτιδήποτε συνδέεται με την συγκεκριμένη θρησκεία, η πίστη σε έναν θεό, στην αλήθεια ενός θεού καθώς και το θάρρος που προέρχεται από την πίστη του ανθρώπου στο θεό.⁷

2.1.4. Βασικά χαρακτηριστικά του όρου «θεολογία»

⁴ Σαρδέλης, Κ. (Γενική Εποπτεία) (1995). Μονοτονικό Λεξικό Δημοτικής. Ορθογραφικό, Ερμηνευτικό, Ετυμολογικό. Υδρόγειος Εγκυκλοπαίδεια, Τόμος Γ΄. Αθήνα: Δομική.

⁵ Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα Εγκυκλοπαίδεια, Τόμος 49 . (1996). Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος.

⁶ Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα Εγκυκλοπαίδεια, Τόμος 49 . (1996). Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος.

⁷ Σαρδέλης, Κ. (Γενική Εποπτεία) (1995). Μονοτονικό Λεξικό Δημοτικής. Ορθογραφικό, Ερμηνευτικό, Ετυμολογικό. Υδρόγειος Εγκυκλοπαίδεια, Τόμος Γ΄. Αθήνα: Δομική

Ως θεολογία ορίζεται ο λόγος περί του θεού είτε ενδιάθετος είτε εκφερόμενος καθώς και η επιστήμη των αληθειών και των ενεργειών της χριστιανικής θρησκείας. Η ιστορία του όρου θεολογία, περιληπτικά, έχει ως εξής:

Η αρχαιότερη μνεία του όρου βρίσκεται στον Πλάτωνα και τον Σωκράτη, οι οποίοι πρώτοι αναφέρθηκαν και ασχολήθηκαν με τη θεολογία, όχι όμως με τη σημερινή έννοια. Έπειτα θεολογία ονομάστηκε και η ενασχόληση με τους παλαιούς μύθους και ειδικής τάξεως θεολόγοι είχαν ως έργο τους την ερμηνεία των μύθων και τη συγκρότηση θεολογικής θεωρίας περί των πρώτων αρχών. Έπειτα, με την ευρύτερη ανάπτυξη της φιλοσοφίας η θεολογία αποτέλεσε ένα από τα τρία γένη της θεωρητικής επιστήμης. Κατά τους ελληνιστικούς χρόνους η έννοια της θεολογίας ταυτιζόταν με την θρησκευτική πίστη και πράξη. Οι Αλεξανδρινοί κάνουν διάκριση ανάμεσα στην χριστιανική και την εθνική θεολογία. Ως χριστιανική θεολογία ορίζουν την «ορθή θεολογία» και ως εθνική θεολογία ορίζουν την «όντως φιλοσοφία και αληθής θεολογία»

Για τους πατέρες της εκκλησίας η λέξη θεολογία έχει δύο θεμελιώδεις έννοιες. Πρώτον, σημαίνει την συγκρότηση συστήματος χριστιανικών αληθειών, την διακήρυξη της θεότητας και την προσπάθεια περιγραφής της. Έτσι θεολογία είναι η ενασχόληση με την ουσία, τις ενέργειες και τα πρόσωπα του Θεού και τη γνώση σχετικά σχετικά με Αυτόν. Δεύτερον, θεολογία σημαίνει τη μέθοδο εγγίσεως προς το Θεό. Η θεολογία στα άλλα προχριστιανικά και μεταχριστιανικά θρησκευόμενα δεν αναπτύχθηκε πλην λίγων περιπτώσεων στις οποίες βλέπουμε την επίδραση του χριστιανισμού και έτσι η θεολογία είναι θεμελιώδες στοιχείο του χριστιανικού κηρύγματος. Επίσης, η θεολογία μπορεί να θεωρηθεί ως μέθοδος εγγίσεως προς τον Θεό. Η θεολογία υπό την πρώτη έννοια ως σύστημα αληθειών ανταποκρίνεται στη γνωστική λειτουργία του ανθρώπου και υπό την δεύτερη ως μέθοδο εγγίσεως προς τον Θεό ανταποκρίνεται στην πνευματική λειτουργία αυτού. Οι δυο αυτές έννοιες συμβάδιζαν για μακρύ χρονικό διάστημα και σπάνια παρατηρήθηκε σύγκρουση μεταξύ αυτών.

Τελειώνοντας, σήμερα η θεολογία καλλιεργείται ευρύτατα στον κόσμο είτε εντός ειδικών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων είτε εκτός αυτών. Από τη στιγμή που εισήχθη στα πανεπιστήμια της Ευρώπης η θεολογία διαιρέθηκε σε τρεις κλάδους και με βάση αυτούς τυποποιήθηκε. Ο πρώτος κλάδος είναι ο ιστορικός, ο δεύτερος είναι ο συστηματικός και ο τρίτος είναι ο πρακτικός. Στις μέρες μας η θεολογία προϋποθέτει την αλήθεια των αρχών του Χριστιανισμού και προσηλώνεται στην Εκκλησία και στο πρόσωπο του Ιησού Χριστού, ο οποίος αποτελεί το κέντρο της. Εκτός Χριστού δεν υπάρχει αληθής θεολόγηση αλλά υπάρχει μόνο φιλοσοφία και ηθικολογία.⁸

2.1.5. Ο όρος «ταυτότητα» μέσα από διάφορες οπτικές.

Υπάρχουν αρκετοί ορισμοί αναφορικά με τον όρο ταυτότητα. Ο καταλληλότερος ορισμός της ταυτότητας για την συγκεκριμένη έρευνα και εργασία μπορεί να θεωρηθεί ο εξής: ταυτότητα είναι η γνώση από μέρος ενός ατόμου ότι ανήκει σε κάποια ή κάποιες κοινωνικές ομάδες ή σε ένα εδαφικό χώρο (χώρα, πόλη, περιοχή κτλ.), όπως επίσης και η συναισθηματική και αξιολογική σημασία που προέρχεται από αυτή τη γνώση. Συχνά η κοινωνική ταυτότητα δημιουργείται στο άτομο μέσα από την επαφή του με άλλα άτομα ή με άλλη ομάδα, «η οποία

⁸ Μαρτίνος, Α. (Επιμ. Έκδ.). (1965). Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, Τόμος 6. Αθήνα.

καθιστά τη συμμετοχή στη δική του ομάδα προέχουσα»⁹ και η οποία με τη ύπαρξή της αυτή καθαυτή δημιουργεί στο άτομο διαδικασίες ταύτισης.

Γενικότερα, το αίσθημα της συμμετοχής σε μια ομάδα ωθεί το άτομο να τονίσει τις διαφορές σε ότι έχει σχέση με τα άτομα των άλλων ομάδων και να τις ελαχιστοποιήσει μεταξύ των ατόμων της ομάδας στην οποία συμμετέχει. Από το γεγονός αυτό, αντιλαμβάνεται κανείς, ότι δημιουργείται μια ιδιαίτερη συμπεριφορά τόσο στο εσωτερικό της ομάδας όσο και μεταξύ των άλλων ομάδων έτσι ώστε το συναίσθημα της συμμετοχής – του ανήκειν σε μια κοινωνική ομάδα – κατηγορία να είναι αρκετό για να δημιουργήσει στο άτομο μια συμπεριφορά που είναι χαρακτηριστικό στοιχείο αυτής της κατηγορίας.¹⁰

Επίσης, η ταυτότητα αυτή προσδιορίζει τη συμπεριφορά του ατόμου όχι μόνο ως αποτέλεσμα της ένταξής του στην ομάδα αλλά επιπλέον και λόγω της προσδοκίας της αποδοχής του από την ομάδα. Τέλος, πρέπει να τονιστεί ότι «το άτομο αποκτά την ταυτότητα του διαμέσου των διαδικασιών που διέπουν την επικοινωνία. Αυτό σημαίνει πως ένας άνθρωπος μόνο τότε έχει την ταυτότητα, όταν αυτή δημιουργείται στα πλαίσια της επικοινωνίας του με την ομάδα. Η ταυτότητα, ως μια ιδιότητα του ατόμου, δεν είναι κληρονομήσιμη, αλλά εξελίσσεται μέσα στο πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων.»¹¹

2.1.6. Ο όρος «πολιτισμός»

Πολιτισμός εννοιολογικά είναι η κατάσταση κατά την οποία οι άνθρωποι έχουν ξεφύγει από την άμεση επίδραση της φύσης και έχουν αναπτύξει τη ζωή τους από υλική και πνευματική άποψη, δηλαδή ο βαθμός υλικής και πνευματικής ανάπτυξης μιας κοινωνίας ανθρώπων, τα υλικά και πνευματικά δημιουργήματα του ανθρώπου, γενικά, σε ορισμένο τόπο και χρόνο, που σκοπό έχουν τη βελτίωση της διαβίωσής του.

Όταν χρησιμοποιούμε τον όρο «πολιτισμός» στις καθημερινές μας συζητήσεις, τον θεωρούμε συχνά ως αντίστοιχο προς τα ανώτερα στοιχεία του νου – την τέχνη, τη λογοτεχνία, τη μουσική και τη ζωγραφική. Ο πολιτισμός αναφέρεται στους τρόπους ζωής των μελών μιας κοινωνίας, ή επιμέρους ομάδων στα πλαίσια μιας κοινωνίας. Συμπεριλαμβάνει τον τρόπο που ντύνονται, τις γαμήλιες συνήθειες και την οικογενειακή ζωή, τον τρόπο που δουλεύουν, τις θρησκευτικές τους τελετουργίες και τις ασχολίες τους στον ελεύθερό τους χρόνο.

Ο πολιτισμός μπορεί να διακριθεί από την κοινωνία, υπάρχουν όμως πολύ στενές σχέσεις μεταξύ τους. Ο πολιτισμός δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την κοινωνία και άλλο τόσο η κοινωνία δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς τον πολιτισμό. Χωρίς τον πολιτισμό δεν θα ήμασταν «ανθρώπινα όντα», δεν θα είχαμε γλώσσα για να εκφραστούμε δεν θα είχαμε αυτογνωσία – συνείδηση του εαυτού μας και η ικανότητά μας να συλλογιζόμαστε θα ήταν εξαιρετικά περιορισμένη¹²

⁹ Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα Εγκυκλοπαίδεια (Τόμος 57). (1996). Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος

¹⁰ Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα Εγκυκλοπαίδεια (Τόμος 57). (1996). Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος.

¹¹ Γεωργιάννης, Π. (1996). Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας, Τόμος 2. Αθήνα: Gutenberg. Σελ. 57 – 58.

¹² Giddens, A. (2002). Κοινωνιολογία, Τσαούσης, Δ. Γ. (Μετάφραση και Επιμέλεια). Αθήνα: Gutenberg.

2.2. Οι μεγαλύτερες πληθυσμιακά θρησκείες

Στο κεφάλαιο αυτό, το οποίο περιλαμβάνει τέσσερις υποενότητες, θα γίνει αναφορά στα κυριότερα σημεία που χαρακτηρίζουν τις θρησκείες, οι οποίες έχουν σήμερα τους περισσότερους «οπαδούς» - πιστούς ανά τον κόσμο. Συγκεκριμένα στην πρώτη υποενότητα αναπτύσσονται τα χαρακτηριστικά του Ισλαμισμού, στη δεύτερη του Ιουδαϊσμού, στην τρίτη του Βουδισμού και τέλος, στην τέταρτη τα χαρακτηριστικά του Χριστιανισμού.

2.2.1. Ο Ισλαμισμός

Ο Ισλαμισμός πήρε την ονομασία του από τη λέξη «ισλάμ» που σημαίνει απεριόριστη αφοσίωση στο Θεό. Λέγεται ακόμα Μουσουλμανισμός από τη λέξη «μουσλίμ» που θα πει «παραδομένος στο Θεό» και Μωαμεθανισμός από το όνομα του Μωάμεθ που είναι ο ιδρυτής της Θρησκείας αυτής. Ο Μωάμεθ γεννήθηκε στη Μέκκα της Αραβίας, το 570 μ.Χ., ήταν έμπορος και πραγματοποιούσε πολλά ταξίδια. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να γνωριστεί με πολλούς Ιουδαίους και Χριστιανούς και να ανταλλάξει απόψεις για θρησκευτικά θέματα. Ο Μωάμεθ έκανε πολλούς γάμους. Σε ηλικία 40 ετών, όπως έλεγε ο ίδιος, οραματίστηκε έναν άγγελο γεγονός που το θεώρησε σαν κλήση από το Θεό στο αξίωμα του Προφήτη. Όταν πέθανε τον έθαψαν στο ίδιο σπίτι που είχε ζήσει και που αργότερα έγινε τέμενος ιερό, το οποίο αποτελεί σήμερα προσκύνημα για τους Μωαμεθανούς.¹³

Το ιερό βιβλίο των Μουσουλμάνων είναι το Κοράνιο. Αποτελεί την πηγή της μωαμεθανικής θρησκείας και του μωαμεθανικού δικαίου, περιέχει τη διδασκαλία του Ισλαμισμού και περιλαμβάνει στοιχεία από τον Ιουδαϊσμό, το Χριστιανισμό και την Αραβική Θρησκευτική παράδοση. Χωρίζεται σε 114 Κεφάλαια. Από την ιουδαϊκή Θρησκεία δανείστηκε την περιτομή, τη νηστεία, τους καθαρμούς. Δέχεται ότι ο Νώε ο Αβραάμ και ο Ηλίας ήταν δίκαιοι. Σε αποτίμηση της Ιουδαϊκής ημέρας του εξισλαμισμού καθιέρωσε νηστεία αρχικά τη δέκατη μέρα του πρώτου μήνα του χρόνου και αργότερα ολόκληρο το μήνα, το λεγόμενο «Ραμαζάνι». Στο Χριστιανισμό αναγνωρίζει το ηθικό μεγαλείο του Χριστού και θεωρεί τα Ευαγγέλια Αγίες Γραφές. Δέχεται την υπερφυσική γέννηση, το θαύματα, την Ανάληψη και τη Δευτέρα Παρουσία του Χριστού. Επίσης αποδέχεται την ανάσταση των νεκρών τη μελλοντική κρίση, την τιμωρία των αμαρτωλών και την ανταμοιβή των δικαίων. Δεν αποδέχεται το δόγμα της Αγίας Τριάδας και τη θεότητα, Σταύρωση και Ανάσταση του Χριστού.

Δογματικό σύμβολο του Ισλαμισμού είναι, « Ένας είναι ο Θεός, ο Αλλάχ και ο Μωάμεθ είναι ο προφήτης του. Οι οπαδοί του Ισλαμισμού έχουν τις εξής υποχρεώσεις κατά το Κοράνι:

- Το πιστεύω που κλίνεται σε αυτή τη φράση «Ένας είναι ο Θεός ο Αλλάχ και Προφήτης αυτού ο Μωάμεθ.»
- Να προσεύχεται ο πιστός πέντε φορές τη μέρα με το πρόσωπο στραμμένο προς τη Μέκκα και επίσημα κάθε Παρασκευή στο τζαμί αφού κάνει τους ορισμένους καθαρμούς.
- Να νηστεύει το μήνα Ραμαζού από την ανατολή ως τη δύση του ήλιου για να μπορέσει ύστερα καθαμένος να γιορτάσει τη γιορτή του Μπαϊρόμ.

¹³ http://www.aegeantimes.gr/pigizois/airesis/thriskies_kosmou.htm

- Μια φορά τουλάχιστον στη ζωή του πρέπει να πάει στη Μέκκα, το ιερό τέμενος του «Κοάβα». Αυτά όμως τα προσκυνήματα μπορούν να γίνουν με αντιπρόσωπο.
- Να προσφέρει τη νόμιμη ελεημοσύνη – ένα είδος φόρου – για αγαθοεργούς σκοπούς.¹⁴

Σήμερα πάνω από μισό δισεκατομμύριο άνθρωποι ακολουθούν τη θρησκεία του Ισλάμ. Η πλειονότητα τους βρίσκεται συγκεντρωμένη στη Βόρεια και Ανατολική Αφρική, τη Μέση Ανατολή και το Πακιστάν. Στην Ελλάδα κατοικούν Ισλαμιστές κυρίως στη Θράκη.¹⁵

2.2.2. Ο Ιουδαϊσμός

Ο Ιουδαϊσμός είναι η θρησκεία των Εβραίων. Αναφορικά με τα ιστορικά γεγονότα οι παλαιοί Εβραίοι ήταν νομάδες και ζούσαν στην Αίγυπτο ή σε περιοχές γύρω από αυτή. Οι προφήτες τους αντλούσαν μερικές από τις θρησκευτικές τους ιδέες από τις θρησκείες που επικρατούσαν στην περιοχή, αλλά διέφεραν από εκείνες τις θρησκείες διότι πίστευαν σε ένα παντοδύναμο Θεό, ενώ οι περισσότεροι γείτονες τους ήταν πολυθεϊστές. Οι Εβραίοι πίστευαν ότι ο Θεός απαιτεί την απόλυτη υπακοή σε αυστηρούς κανόνες ηθικής και επέμεναν στην πεποίθησή τους σε ένα μονοπώλιο της αλήθειας και θεωρούσαν αυτές τους τις πεποιθήσεις ως τη μοναδική αληθινή θρησκεία.¹⁶

Ο Ιουδαϊσμός είναι μια από τις πρώτες μαρτυρημένες θρησκείες και μια από τις αρχαιότερες παραδόσεις που τελούνται στο σύγχρονο κόσμο. Ανά τον κόσμο οι πιστοί τους έφτασαν τα 15 εκατομμύρια το 2006. Η Τάρα(Γένεση, Έξοδος, Λευιτικά, Αριθμοί και Δευτερονόμιο) που δόθηκε στο όρος Σινά συνοψίστηκε στα πέντε βιβλία του Μωσή (Πεντάτευχος).Μαζί με τα βιβλία των προφητών αποκαλείται Γραπτή Τόρα. Τέλος, ο Ιουδαϊσμός θεωρεί την πίστη στη θεία αποκάλυψη και της αποδοχής της Γραπτής και Προφορικής Τόρα ως θεμελιώδη πυρήνα.¹⁷

2.2.3. Ο Βουδισμός

Ο Βουδισμός είναι μια από τις ηθικές θρησκείες της Ανατολής. Η θρησκεία αυτή δεν έχει θεό. Ο Βουδισμός προέρχεται από τις διδαχές του Σιντάρτα Γκαουτάμα, τον Βούδα (φωτισμένο), ο οποίος ήταν ένας Ινδουιστής πρίγκιπας σε ένα μικρό βασίλειο στο νότιο Νεπάλ στον 6ο αιώνα π.Χ. Σύμφωνα με το Βούδα οι άνθρωποι - τα ανθρώπινα όντα μπορούν να ξεφύγουν από τον κύκλο της μετενσάρκωσης απορρίπτοντας την επιθυμία. Ο δρόμος της σωτηρίας επιτυγχάνεται με μια ζωή αυτό-πειθαρχίας και διαλογισμού, απομακρυσμένη από τα καθήκοντα του κόσμου αυτού. Γενικός σκοπός του Βουδισμού είναι η κατάκτηση του Νιρβάνα, δηλαδή της απόλυτης πνευματικής ολοκλήρωσης. Ο

¹⁴ <http://www.haef.gr/chilias/greek/other/byzantime/arseni.html>.

¹⁵ Giddens, A. (2002). Κοινωνιολογία, Τσαούσης, Δ. Γ. (Μετάφραση και Επιμέλεια). Αθήνα: Gutenberg

¹⁶ Giddens, A. (2002). Κοινωνιολογία, Τσαούσης, Δ. Γ. (Μετάφραση και Επιμέλεια). Αθήνα: Gutenberg.

¹⁷ <http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%99%CE%BF%CF%85%CE%B4%CE%B1%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82>

Βουδισμός δέχεται πολλές τοπικές ιδιομορφίες, στις οποίες συμπεριλαμβάνεται και η πίστη σε τοπικούς θεούς, χωρίς να επιμένει στην επικράτηση μιας ενιαίας άποψης.¹⁸ Οι 3 «Ευγενικές Αλήθειες» του Βουδισμού είναι οι ακόλουθες:

- Η ύπαρξη είναι ο πόνος και ο πόνος βρίσκεται παντού.
- Αιτία της δυστυχίας και του πόνου είναι η εγωιστική επιθυμία που δημιουργείται από την άγνοια, η οποία κάνει να φαίνονται αληθινά τα όσα στην πραγματικότητα είναι ψεύτικα.
- Η εξάλειψη της δυστυχίας και του πόνου είναι εφικτή, καθώς γνωρίζοντας κανείς την αλήθεια παύει να επιθυμεί και έτσι παύει να πράττει με τρόπο που δημιουργεί Κάρμα.
- Η κατάπαυση του πόνου, δηλαδή η «Νιρβάνα» γίνεται με την κατάσβεση της άγνοιας, της επιθυμίας και της απέχθειας.¹⁹

Ο Βουδισμός σήμερα επιδρά σημαντικά σε διάφορες χώρες της Άπω Ανατολής, συμπεριλαμβανομένης της Ταϊλάνδης, της Βιρμανίας, της Σρι Λάνκα, της Κίνας, της Ιαπωνίας και της Κορέας.²⁰

2.2.4. Ο Χριστιανισμός

Ο Χριστιανισμός είναι μια από τις τρεις θρησκείες της «Ιστορικής Αποκαλύψεως του Θεού» οι οποίες είναι θεμελιωμένες στη λατρεία ενός μόνο θεού. Στην πραγματικότητα, η πίστη στον ένα και μοναδικό θεό και η εβραϊκή αντίληψη σχετικά με το χρόνο που κινείται σε γραμμική πορεία, πέρασαν από τον ιουδαϊσμό στον χριστιανισμό. Ο Χριστιανισμός θεωρεί πως ο Μεσσίας, για τον οποίο μίλησαν οι προφήτες του Ιουδαϊσμού, ενσαρκώνεται στο πρόσωπο του Ιησού Χριστού που τον θεωρούν θεάνθρωπο. Ο Ιησούς ήταν ένας ορθόδοξος Εβραίος και ήταν ο Μεσσίας που περίμεναν οι Εβραίοι. Ο Χριστιανισμός πρεσβεύει δύο παρουσίες του Μεσσία. Την Πρώτη Παρουσία με την Ενσάρκωση και την Ανάσταση, η οποία κατά τους Χριστιανούς πραγματοποιήθηκε, και η Δευτέρα Παρουσία κατά την οποία θα επέλθει η Κρίση της ανθρωπότητας και η αιώνια Βασιλεία του Θεού. Ο Χριστιανισμός πρεσβεύει την ύπαρξη ενός αλλά τρισυπόστατου Θεού – Πατέρας, Υιός και Άγιο Πνεύμα.²¹

Στο Χριστιανισμό κυριαρχεί η αγάπη, η οποία εκδηλώνεται προς όλους τους ανθρώπους, φίλους και εχθρούς. Στη Χριστιανική Θρησκεία η λατρεία είναι πνευματική και η ψυχή επικοινωνεί με το Θεό. Η Χριστιανική Θρησκεία αποτελείται από προσευχές, υμνολογία, λειτουργίες. Οι λειτουργίες τελούνται κυρίως στις Εκκλησίες. Επίσης είναι η μόνη θρησκεία που συναντάμε Αγίους. Τα ιερά κείμενα του Χριστιανισμού ονομάζονται «Αγία Γραφή». Η Αγία Γραφή αποτελείται από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη.²²

¹⁸ Giddens, A. Τσαούσης, Δ. Γ. (Μετάφραση και Επιμέλεια). (2002). Κοινωνιολογία, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

¹⁹ <http://www.gnwsis.gr/pmwiki.php?n=Main.%CE%92%CE%9F%CE%A5%CE%94%CE%99%CE%A3%CE%9C%CE%9F%CE%A3>

²⁰ Giddens, A. (2002). Κοινωνιολογία, Τσαούσης, Δ. Γ. (Μετάφραση και Επιμέλεια). Αθήνα: Gutenberg.

²¹ <http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A7%CF%81/%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82>

²² <http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A7%CF%81/%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82>

Η διδασκαλία του Χριστιανισμού διατηρείται άφθαρτη, αναλλοίωτη και ζωντανή χωρίς να επηρεάζεται από το πέρασμα των αιώνων. Σήμερα ο Χριστιανισμός έχει πολύ μεγάλο αριθμό πιστών και είναι διαδεδομένος σε μεγάλη έκταση στον κόσμο από κάθε άλλη θρησκεία. Πάνω από ένα δισεκατομμύριο άτομα θεωρούνται Χριστιανοί, αλλά έχουν πολλές διαφορές μεταξύ τους, όσον αφορά την θεολογία και την εκκλησιαστική οργάνωση. Οι κυριότερες μορφές του Χριστιανισμού είναι ο Ρωμαιοκαθολικισμός, ο Προτεσταντισμός και η Ανατολική Ορθοδοξία.²³

2.3. Πολιτισμική ταυτότητα και θρησκεία

Το τρίτο αυτό κεφάλαιο απαρτίζεται από έξι ενότητες. Στην πρώτη ενότητα αναπτύσσεται η έννοια της ταυτότητας όπως αυτή αναδύει από την πλευρά της κοινωνικής ψυχολογίας, δηλαδή περιγράφονται η θεωρία της ταυτότητας του Mead, η θεωρία της ταυτότητας του Goffman, η θεωρία της ταυτότητας του Karpman, και η θεωρία της ταυτότητας του Erikson. Στη δεύτερη, τρίτη, τέταρτη και πέμπτη ενότητα αναπτύσσονται ορισμένα είδη ταυτοτήτων, τα οποία είναι η προσωπική, η κοινωνική, η συνειδητή και μη συνειδητή και η πολιτισμική ταυτότητα αντίστοιχα. Στην έκτη και τελευταία ενότητα του κεφαλαίου δίνεται ένας σύντομος ορισμός της θρησκευτικής ταυτότητας και τονίζεται ο ρόλος της και το πώς αυτή μεταβάλλεται μέσα από το συσχετισμό της με τα παραπάνω είδη ταυτοτήτων και μέσα από τις ενέργειες των ατόμων και του εκάστοτε κοινωνικού περιβάλλοντος.

2.3.1. Η ταυτότητα στην κοινωνική ψυχολογία

2.3.1.1. Η Θεωρία της Ταυτότητας του Mead

Ο Mead δε δίνει ένα συγκεκριμένο ορισμό της ταυτότητας, αλλά προσπαθεί να την εξηγήσει μέσω της έρευνας των κοινωνικών διαδικασιών της ανθρώπινης επικοινωνίας. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Mead η αρχή κάθε ενέργειας βρίσκεται στον εσωτερικό ψυχικό κόσμο του ανθρώπου, όπου γίνεται η επεξεργασία των ερεθισμάτων του περιβάλλοντος και από εκεί ξεκινά η κάθε αντίδραση, η οποία εκδηλώνεται με την επικοινωνία και κυρίως μέσω της γλώσσας. Επομένως, ο Mead δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στα στοιχεία των ανθρώπινων ενεργειών και τονίζει τη σημασία της συμπεριφοράς του ανθρώπου στα φυσικά πλαίσια των κοινωνικών καταστάσεων. Υποστηρίζει πως η ταυτότητα του ατόμου, το οποίο είναι μέρος του κοινωνικού συνόλου «εξελισσεται, δεν είναι κληρονομήσιμη ιδιότητα, δημιουργείται όμως στα πλαίσια των εμπειριών και των δραστηριοτήτων του ατόμου στις κοινωνικές διαδικασίες, που σημαίνει πως παρουσιάζεται στο κάθε άτομο σαν αποτέλεσμα των σχέσεών του με την ολότητα και με τα άλλα άτομα στα πλαίσια αυτής της κοινωνικής διαδικασίας».²⁴

Ο Mead ασχολείται με τη διαμόρφωση της ταυτότητας και τη διαχωρίζει σε «συνειδητή» και «όχι συνειδητή». Ο προβληματισμός του έγκειται στο πώς είναι

²³ Giddens, A. (2002). Κοινωνιολογία, Τσαούσης, Δ. Γ. (Μετάφραση και Επιμέλεια). Αθήνα: Gutenberg.

²⁴ Γεωργγιάννης, Π. (1996). Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας, Τόμος 2. Αθήνα: Gutenberg. Σελ. 59

δυνατό το άτομο, ως μεμονωμένη οντότητα να εξέλθει από τον εαυτό του κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να αντιλαμβάνεται και να αντιμετωπίζει τον εαυτό του σαν αντικείμενο. Ο Mead υποστηρίζει πως το άτομο έχει τη δυνατότητα να φτάσει στην αυτογνωσία με τη χρήση μέσων επικοινωνίας (όπως της γλώσσας), τα οποία έπειτα δρουν ως ερεθίσματα που προκαλούν αντιδράσεις. Αν η σημασία που βρίσκεται πίσω από τα μέσα επικοινωνίας, που χρησιμοποιούνται γίνεται στο πραγματικό της νόημα αντιληπτή από τα άτομα που επικοινωνούν μεταξύ τους, τότε ο Mead μιλάει για «αξιόπιστο σύμβολο». Όταν το άτομο που χρησιμοποιεί τη γλώσσα ως σύστημα αξιόπιστων συμβόλων, αποκτά την ικανότητα αντανάκλασης πάνω στη δική του συμπεριφορά, φτάνει τότε στο σημείο της αυτοαντίληψής του. Δεν μπορούμε να δούμε τη συνειδητή ταυτότητα ανεξάρτητη από το κοινωνικό πεδίο, διότι είναι πάντα κοινωνικά καθορισμένη τόσο η γλώσσα, επειδή αποκτάται μέσω της κοινωνικής επικοινωνίας, όσο και η ικανότητα αντανάκλασης του ατόμου στη συμπεριφορά του.

Ένα βασικό πρόβλημα στη θεωρία του Mead είναι η διαφορά μεταξύ του κοινωνικού καθορισμού και της ατομικής ελεύθερης ταυτότητας. Προσπαθεί να δώσει λύση στο πρόβλημα αυτό με το να χωρίζει την ταυτότητα σε «me» και σε «I». Το «I» είναι οι αντιδράσεις του ατόμου στις δραστηριότητες των άλλων και το «me» είναι η «οργανωμένη περίληψη» των στάσεων άλλων, που το ίδιο το άτομο έχει αφομοιώσει. Το άτομο και ο κοινωνικός περίγυρος επηρεάζονται αμοιβαία. Ο κοινωνικός περίγυρος διαμορφώνει το άτομο με τους κανόνες, τους ρόλους και τις αξίες του. Οι στάσεις και ενέργειες των άλλων ατόμων διαμορφώνουν το «me», που σημαίνει την ταυτότητά του, και το άτομο αντιδρά ως «I». Επομένως το «I» και το «me» διαμορφώνουν μια προσωπικότητα, όπως παρουσιάζεται στην κοινωνία. Σ' αυτές τις διαφοροποιημένες φάσεις, οι οποίες εξελίσσονται μέσα στην κοινωνική διαδικασία, δημιουργείται η ταυτότητα.²⁵

2.3.1.2. Η Θεωρία της Ταυτότητας του Goffman

Στη θεωρία της ταυτότητας ο Goffman έχει καταπιαστεί με την αντιμετώπιση προβλημάτων που προήλθαν από μη φυσικές ιδιότητες. Στο πλαίσιο της Κοινωνικής Ψυχολογίας της ταυτότητας ο Goffman καθιστά τη σημαντικότητα του προβλήματος της στάσης (της κοινωνικής προκατάληψης) όχι στην έρευνα των ατόμων, που κατέχονται από την κοινωνική προκατάληψη, αλλά στην έρευνα εκείνων των ατόμων στα οποία απευθύνεται η κοινωνική προκατάληψη. Επομένως σηματοδοτεί τις αντιδράσεις των συγκεκριμένων ατόμων, τα οποία με αυτόν τον τρόπο (μέσω των αντιδράσεων) προσπαθούν να λύσουν τα προβλήματα της ταυτότητάς τους που τους δημιουργεί το κοινωνικό τους περιβάλλον.

Επίσης, ο Goffman υποστηρίζει πως η συμπεριφορά του ανθρώπου ορίζεται και κατευθύνεται από το κοινωνικό του περιβάλλον και πως η αποκλίνουσα συμπεριφορά δεν είναι τίποτα παραπάνω από αντίδραση στο κοινωνικό περιβάλλον. Μέσω της κοινωνικής επικοινωνίας, κάθε άτομο αποκτά την ικανότητα να διαχωρίζει τα άτομα, με βάση ορισμένα χαρακτηριστικά – στοιχεία, σε συγκεκριμένες κατηγορίες, δηλαδή να τα κατηγοριοποιεί. Αυτές οι κατηγοριοποιήσεις παγιώνονται με την ανάλογη συνεχή συμπεριφορά σε καθορισμένες προσδοκίες. Με αυτόν τον τρόπο δίνεται η δυνατότητα να καταλογίζεται ασυνείδητα μια κοινωνική ταυτότητα σε ένα πρόσωπο, το οποίο

²⁵ Γεωργογιάννης, Π. (1996). Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας, Τόμος 2. Αθήνα: Gutenberg.

κάποιος γνωρίζει για πρώτη φορά. Ο Goffman κάνει διαχωρισμό της ταυτότητας σε «προβολική κοινωνική ταυτότητα» και σε «πραγματική κοινωνική ταυτότητα». Ο όρος «προβολική κοινωνική ταυτότητα» αναφέρεται στις προβαλλόμενες προσδοκίες από το άτομο και ο όρος «πραγματική κοινωνική ταυτότητα» αναφέρεται στις φανερές και αποδεδειγμένες ιδιότητες του ατόμου.

Ο Goffman αναφερόμενος, επίσης, στο στιγματισμένο άτομο και το στίγμα του και με σκοπό να οριοθετήσει καλύτερα τη συμπεριφορά του στιγματισμένου ατόμου σε σχέση με το στίγμα του, εισάγει την έννοια της «προσωπικής ταυτότητας». Ο όρος αυτός σημαίνει τη μοναδικότητα του ατόμου, όπως αυτή παρουσιάζεται σε μια φωτογραφία, στα δακτυλικά αποτυπώματα και αποτελούν ένα μέρος πληροφοριών, ένα χαρακτηριστικό της μοναδικότητας της βιογραφίας του ατόμου. Όλα αυτά τα στοιχεία σηματοδοτούν την προσωπική ταυτότητα, εν αντιθέση με τα κοινωνικά σύμβολα, που σηματοδοτούν την κοινωνική ταυτότητα. Η κοινωνική και προσωπική ταυτότητα είναι στοιχεία του εκάστοτε κοινωνικού περιβάλλοντος και επηρεάζονται αμοιβαία. Επίσης, όπως στην κοινωνική ταυτότητα, όμοια και στην προσωπική ταυτότητα το κοινωνικό περιβάλλον μπορεί να διαχωριστεί σε δύο ομάδες. Από τη μια μεριά σε αυτούς που γνωρίζουν το συγκεκριμένο άτομο, και από την άλλη μεριά σε αυτούς που δεν το γνωρίζουν καθόλου. Τέλος, η έννοια της «κοινωνικής ταυτότητας» μας επιτρέπει να παρατηρήσουμε το στιγματισμό, ενώ η έννοια της «προσωπικής ταυτότητας» μας επιτρέπει να παρατηρήσουμε το ρόλο και την έκταση του ελέγχου των πληροφοριών.²⁶

2.3.1.3. Η Θεωρία της Ταυτότητας του Krappmann

Στη θεωρία της ταυτότητάς του, ο Krappmann ασχολείται με το πώς το άτομο μπορεί στην καθημερινή κοινωνική του επικοινωνία να αναπτύξει, να δομήσει και να προβάλει μια κοινωνικά αποδεκτή ταυτότητα. Σε αυτή την προσπάθειά του συνδέει την ταυτότητα με μια σταθερή αυτοεικόνα. Στην διαδικασία απόκτησης της ταυτότητας, παρατηρεί μια επαναλαμβανόμενη προσπάθεια, η οποία συνυπάρχει με την ισοροπημένη και έξυπνη κοινωνική επίδοση, στα πλαίσια της επικοινωνίας, σε μια επίκαιρη κοινωνική κατάσταση, μεταξύ της αυτοπροβολής του ατόμου και του πρώτου συνομιλητή. Η ισοροπημένη αυτή κοινωνική επίδοση αποτελεί ένα μέτρο σταθερότητας και μια αυτονομία προβολής της ταυτότητας μέσω της συμπεριφοράς. Επίσης, δίνει σημασία στις αντιφατικές προσδοκίες του συνομιλητή, για να θεμελιώσει την αναγκαία προϋπόθεση επικοινωνίας, η οποία δίνει τη δυνατότητα για μια κοινωνικά προσανατολισμένη δραστηριοποίησή του.

Η γλώσσα είναι ένας πολύ σημαντικός παράγοντας για την επιτυχία της ασταθούς ισορροπίας της επικοινωνίας και για την προβολή της ταυτότητας, καθώς κάθε άτομο όταν επικοινωνεί με άλλα άτομα είναι εξαρτημένο από αυτό το μέσο επικοινωνίας. Η γλώσσα έχει τη λειτουργικότητα να μεταφέρει γνώσεις, στάσεις, τρόπους συμπεριφοράς, αλλά επίσης, παρόλα αυτά υπάρχει μια πληροφοριακή έλλειψη σχετικά με τη μετάβαση ατομικών εμπειριών σε ένα κοινά αποδεκτό σύστημα νοημάτων. Αναφορικά με τα παραπάνω, ο Krappmann δεν αποδέχεται τα αξιόπιστα σύμβολα του, αλλά υποστηρίζει πως οι προθέσεις και οι γνώμες του ατόμου μόνο σε ένα μέρος μπορούν αυτούσια να κατανοηθούν απ' ότι το επιθυμεί

²⁶ Γεωργογιάννης, Π. (1996). Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας, Τόμος 2. Αθήνα: Gutenberg.

ο ίδιος. Η λανθασμένη ερμηνεία των συμβόλων και η ανεπάρκειά τους στη μεταβίβαση προσωπικών απόψεων, δημιουργούν σε κάθε επικοινωνία αντιφάσεις και μόνο τότε επιτρέπουν την προβολή μιας επιτυχημένης ταυτότητας. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Krappmann το πρόσωπο το οποίο θέλει να πάρει μέρος με επιτυχία στην επικοινωνία, πρέπει να διαθέτει τα εξής:

- Να αντιλαμβάνεται στην παρουσίασή του διαφορετικές κοινωνικές προσδοκίες, να αναγνωρίζει μια προσωρινή επεξήγηση της κατάστασης και να προβάλλει τις αμφισβητήσεις του.
- Να προσπαθεί να βρίσκει κοινό προσανατολισμό δράσης, ταυτόχρονα να παρουσιάζει τις προσωπικές του προσδοκίες ενώ παράλληλα να αντιλαμβάνεται και να υποδεικνύει πως απόλυτη συμφωνία δεν είναι νοητή. Να λαμβάνει ενεργό μέρος στην εκάστοτε επικοινωνία και ταυτοχρόνως στη συμμετοχή του να προβάλλει την προσωπική του άποψη.
- Να παρουσιάζεται ως συνεπής συνομιλητής και ταυτοχρόνως να δηλώνει με σαφήνεια πως έχει τη δυνατότητα να συμπεριφερθεί διαφορετικά, πως έχει συμπεριφερθεί διαφορετικά και πως υπάρχει πιθανότητα και στο μέλλον να συμπεριφερθεί διαφορετικά. Όλα τα παραπάνω πρέπει να κατέχουν μια θέση στην ταυτότητα, με την οποία το άτομο λαμβάνει μέρος στην επικοινωνία και η οποία σε κάθε διαδικασία της επικοινωνίας διατυπώνεται σε νέα μορφή.

Η ισορροπημένη κοινωνική επίδοση στην επικοινωνία, η οποία οδηγεί στη διατήρηση της ταυτότητας, βασίζεται σε τέσσερις ικανότητες οι οποίες είναι οι εξής:

- Η απόσταση των ρόλων, η οποία παρέχει την ικανότητα στο άτομο να ανυψώνεται πάνω από ρόλους και κανόνες συμπεριφοράς, έτσι ώστε να έχει τη δυνατότητα να τις αποδέχεται, να τις αντανακλά, να τις απορρίπτει.
- Η ικανότητα του ατόμου να αντιλαμβάνεται και να συναισθάνεται τις στάσεις των άλλων. Σε αυτή την περίπτωση ανήκει η σωστή εκτίμηση των προσδοκιών και των αναγκών του συνομιλητή, οι οποίες χαρακτηρίζονται από την «εμπάθεια». Ο Krappmann υποστηρίζει πως η εμπάθεια αναφέρεται στην ικανότητα του ατόμου να μεταφέρεται νοητικά στη θέση του συνομιλητή του και έτσι προκαθορίζει το δικό του ρόλο στη διαπροσωπική επικοινωνία. Επομένως, επιδρά θετικά στο άτομο ,για τη δημιουργία της «ταυτότητας του εγώ» του, τόσο η εμπάθεια όσο και η ηλικία, το φύλο, το είδος και η διάρκεια της σχέσης, καθώς και ο τρόπος που εξελίσσεται η επικοινωνία.
- Η αμοιβαία ανοχή, η οποία δημιουργεί τις προϋποθέσεις εκείνες, ώστε το άτομο να διαθέτει τη δυνατότητα να υπομένει από τη μια πλευρά μια μόνιμη δυσαρέσκεια, η οποία προέρχεται από τη συμμετοχή στην επικοινωνία και από την άλλη πλευρά αλληλοσυγκρουόμενες ανάγκες στο ίδιο το άτομο και στους άλλους.
- Η παρουσίαση της ταυτότητας την οποία ο άνθρωπος αποκτά κατά τη διάρκεια της κοινωνικοποίησής του.

Συμπερασματικά, ένα άτομο με την κατάλληλη «ταυτότητα του εγώ» έχει την ικανότητα, με βάση την αμοιβαία ανοχή, να ζει με τις συγκρούσεις και με τους πολύπλοκους και πολύμορφους τρόπους επικοινωνίας, δίχως να θέτει σε κίνδυνο την παρουσίαση της ταυτότητάς του.²⁷

²⁷ Γεωργογιάννης, Π. (1996). Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας, Τόμος 2. Αθήνα: Gutenberg.

2.3.1.4. Θεωρία της Ταυτότητας του Erikson

Ο Erikson στην προσπάθειά του να δώσει μια εξήγηση για το τι είναι η ταυτότητα ασχολείται με τη διαμόρφωση της ταυτότητας κατά τη διάρκεια όλων των εξελικτικών φάσεων του ατόμου στη διαχρονική της διάσταση και για να το επιτύχει αυτό συνδέει γνώσεις από την ψυχανάλυση και από τις κοινωνικές επιστήμες. Με αυτόν τον τρόπο οδηγείται στον ορισμό της «ταυτότητας του εγώ» και της «ομαδικής ταυτότητας». Στις διαδικασίες ανάπτυξης της ταυτότητάς του το άτομο προσπαθεί, μέσα από την αναγνώριση του κοινωνικού του περιβάλλοντος, να ανακαλύπτει όλο και περισσότερες ικανότητες του «εγώ», να τις συνδυάζει με τις «εμπειρίες του εγώ» και να οδηγείται σε μια «εγώ σύνθεση» σε ένα αρμονικό σύνολο. Σύμφωνα με τον Erikson, σε κάθε άνθρωπο το αίσθημα της «ταυτότητας του εγώ» μπορεί να εκδηλωθεί μετά από τη βίωση όλων των ταυτίσεων της παιδικής και της εφηβικής ηλικίας. Το ότι το άτομο έχει αποκτήσει την «ταυτότητα του εγώ» σημαίνει ότι έχει πραγματοποιήσει και αποκτήσει τη διαδικασία της αυτογνωσίας και του κοινωνικού περιβάλλοντος, καθώς η «ταυτότητα του εγώ» είναι η αντίληψη της κοινωνικής πραγματικότητας.

Κατά τον Erikson η «ταυτότητα του εγώ» θεωρείται ως μεταβλητή της «ταυτότητας της ομάδας» καθώς ο συγκεκριμένος άνθρωπος αποτελεί μέλος της ομάδας. Επιπλέον, για να έχει το άτομο την ικανότητα να αναπτύξει μια σταθερά δομημένη ταυτότητα πρέπει να προφυλαχθεί όσο αυτό είναι δυνατόν από σοβαρά αποκλίνουσες απαιτήσεις και ασυμφωνίες της κοινωνίας κατά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησής του. Ο Erikson διαχωρίζει τη σωστά δομημένη και κοινωνικά αποδεκτή ταυτότητα σε οχτώ φάσεις, σύμφωνα με την διαδοχική εμφάνισή τους στην εξέλιξη του ατόμου από τη γέννησή του μέχρι τη γεροντική ηλικία και είναι οι εξής:

1. ΦΑΣΗ: Εμπιστοσύνη – Δυσπιστία (βρεφική ηλικία: στάδιο πλήρους εξάρτησης). Ο Erikson υποστηρίζει πως το αίσθημα της απόλυτης εμπιστοσύνης είναι η βάση πάνω στην οποία θα χτιστεί μια υγιής προσωπικότητα και πως αν σ αυτό το στάδιο προκληθούν σοβαρές ζημιογόνες καταστάσεις μπορούν να προκαλέσουν μια τραυματική κατάσταση, η οποία μπορεί να επιφέρει μια καταθλιπτική υποτονία σε όλη την υπόλοιπη ζωή.
2. ΦΑΣΗ: Αυτονομία – Αμφιβολία (2^ο – 3^ο έτος της ηλικίας: στάδιο των συντονισμένων σωματικών κινήσεων και γνωστικών λειτουργιών). Σε αυτό το στάδιο το παιδί προσπαθεί να δράσει αυτόνομα και τυχόν ανάρμοστη συμπεριφορά προς το παιδί μπορεί να προκαλέσει διαρκή αμφιβολία.
3. ΦΑΣΗ: Πρωτοβουλία – Ενοχή (3^ο – 6^ο έτος της ηλικίας: στάδιο της αυτόνομης δραστηριότητας και της προσωπικής πρωτοβουλίας). Στη φάση αυτή το παιδί προσπαθεί να διαπιστώσει τον εαυτό του και να αναλάβει περισσότερες πρωτοβουλίες, γεγονός που υποβοηθάτε από τη συνεχώς αυξανόμενη κινητικότητα του και την αύξηση του γλωσσικού του δυναμικού. Επίσης, το παιδί έχει την ικανότητα να συγκρίνει τον εαυτό του με τους γονείς του, να ταυτίζεται μαζί τους και να αντιλαμβάνεται τη μειονεκτικότητα του ως προς αυτούς.
4. ΦΑΣΗ: Φιλοπονία – Κατωτερότητα (6^ο – 11^ο έτος της ηλικίας: στάδιο της μάθησης και της απόκτησης γνώσεων και δεξιοτήτων από το σχολείο, την οικογένεια, το κοινωνικό περιβάλλον). Σε αυτή τη φάση το παιδί αρέσκεται να ασχολείται με κάτι το δημιουργικό. Θαυμαστή είναι η εξέλιξη της διάρκειας ενασχόλησής του με ένα αντικείμενο και η προσπάθειά του για

την όσο το δυνατόν καλύτερη αποπεράτωσή της. Αν το υλικό που προσφέρεται για επεξεργασία υπερβαίνει τις αρχές επίδοσης του παιδιού, τότε δημιουργείται ο κίνδυνος να δημιουργηθούν συμπλέγματα κατωτερότητας στο παιδί και να θεωρεί τον εαυτό του ανίκανο ακόμα για απλές εργασίες.

5. ΦΑΣΗ: Ταυτότητα – Σύγχυση ρόλων (12^ο – 20^ο έτος της ηλικίας: στάδιο των αφηρημένων νοητικών πράξεων, των εφηβικών κρίσεων της ταυτότητας και της τελικής διαμόρφωσης του εγώ σε μια θετική ή αρνητική κατεύθυνση). Σε αυτή την εφηβική φάση, το παιδί επεκτείνει τις σχέσεις του προς το κοινωνικό περιβάλλον και αμφισβητεί τις προηγούμενες ταυτίσεις. Αυτό το γεγονός μπορεί να οδηγήσει σε ένα είδος διάχυσης της ταυτότητας, η οποία συνδέεται με το φόβο του εφήβου, την «ανάρμωση» συμπεριφορά του και την αμφιβολία του. Αυτή η αβεβαιότητα, όπως πιστεύει ο Erikson, οδηγεί σε αντιδράσεις φυγής.
6. ΦΑΣΗ: Οικειότητα – Απομόνωση (στάδιο της παραγωγικότητας και της δημιουργίας)
7. ΦΑΣΗ: Πανανθρώπινο ενδιαφέρον – Αυτοαπορρόφηση (στην περίοδο αυτή αφού το άτομο έχει εξασφαλίσει και ικανοποιήσει τα δημιουργικά του ενδιαφέροντα, τα στρέφει στο ευρύτερο κοινωνικό χώρο)
8. ΦΑΣΗ: Καταξίωση – Απόγνωση (στάδιο του επαγγελματικού και κοινωνικού παροπλισμού)²⁸

2.3.2. Η Προσωπική Ταυτότητα

Το άτομο από τη στιγμή που γεννιέται προσπαθεί να διαμορφώσει την ταυτότητα του, είτε πρόκειται για την κοινωνική του ταυτότητα, είτε για την πολιτισμική του ταυτότητα, είτε πρόκειται για την προσωπική του ταυτότητα. Το άτομο αποκτά την ταυτότητα του μέσω διαδικασιών που διέπουν την επικοινωνία. Η γλώσσα παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην επικοινωνία και ταυτόχρονα στην ανάπτυξη, εξέλιξη και διαμόρφωση της ταυτότητας του ατόμου.²⁹

Όσον αφορά την προσωπική ταυτότητα, αυτή απαρτίζεται από τα φυσιολογικά χαρακτηριστικά του ατόμου και αποτελεί τη μοναδικότητα του, «όπως αυτή παρουσιάζεται σε μια φωτογραφία ή σε δακτυλικά αποτυπώματα και αποτελούν ένα μέρος των πληροφοριών, χαρακτηριστικό της μοναδικότητας της βιογραφίας του ατόμου. Τα στοιχεία της προσωπικής ταυτότητας ενός ατόμου αποτελούν τη βάση της βιογραφίας του».³⁰

Η προσωπική ταυτότητα, η οποία είναι προϊόν του εκάστοτε κοινωνικού περιβάλλοντος, χαρακτηρίζει την ιδιαιτερότητα του κάθε ατόμου και μπορεί να θεωρηθεί από δύο κύριες οπτικές γωνίες, από την υποκειμενική οπτική και από την αντικειμενική οπτική. Η υποκειμενική οπτική αναφέρεται στην αυτοαντίληψη, στον αυτοπροσδιορισμό, στην υποκειμενικότητα του ατόμου, δηλαδή στο πως το ίδιο το άτομο αντιλαμβάνεται την ταυτότητα του, τον εαυτό του. Η αντικειμενική οπτική γωνία αναφέρεται στον ετεροπροσδιορισμό του ατόμου, δηλαδή στο πως το άτομο γίνεται αντιληπτό από το κοινωνικό του περιβάλλον, πως αντιλαμβάνονται την

²⁸ Γεωργογιάννης, Π. (1996). Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας, Τόμος 2. Αθήνα: Gutenberg.

²⁹ Γεωργογιάννης, Π. (1996). Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας, Τόμος 2. Αθήνα: Gutenberg.

³⁰ Γεωργογιάννης, Π. (1996). Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας, Τόμος 2. Αθήνα: Gutenberg. Σελ. 65.

ταυτότητα του ατόμου αυτού οι άλλοι και τι είδους χαρακτηριστικά της προσδίδουν.³¹

Από τον παραπάνω διττό προσδιορισμό της προσωπικής ταυτότητας γίνεται αντιληπτό ότι το άτομο μπορεί να παρουσιάσει διάφορες συμπεριφορές και να παρουσιάσει ή διαμορφώσει την προσωπική του ταυτότητα ποικιλοτρόπως. Πρώτον, μπορεί το άτομο να έχει σαφή γνώση της προσωπικής ταυτότητας – σαφή αυτοαντίληψη, αυτή να προβάλλει και αυτή να αντιλαμβάνεται ο κοινωνικός του περίγυρος και με αυτή την ταυτότητά του να γίνεται αποδεκτό. Μπορεί, δεύτερον, το άτομο να έχει σαφή αυτοαντίληψη αλλά οι άλλοι να αντιλαμβάνονται την ταυτότητά του διαφορετικά απ' ότι το άτομο, είτε αυτό γίνεται συνειδητά, είτε ασυνειδητά από το άτομο και, επομένως, οι άλλοι να τον αποδέχονται ή να τον στιγματίζουν.

Μια τρίτη εκδοχή είναι το άτομο να έχει σαφή γνώση της προσωπικής ταυτότητας και είτε το κοινωνικό του περιβάλλον δεν τον αποδέχεται με αυτή του την ταυτότητα, είτε επειδή τα κοινωνικά πρότυπα και στερεότυπα είναι διαφορετικά, να αλλάζει το άτομο αυτό την ταυτότητα του ή να προβάλλει διαφοροποιημένη την ταυτότητα του προκειμένου να γίνει αποδεκτό από τους άλλους, να μη γίνει στίγμα και να συμμετέχει στην κοινωνική ομάδα που επιθυμεί. Σε αυτή την τελευταία περίπτωση, όμως, ελλοχεύει ο κίνδυνος, το άτομο να χάσει την υποκειμενικότητά του, λόγω της διαφοροποιημένης (προς τους άλλους) ταυτότητάς του και της συνειδητής ή ασυνειδητής υιοθέτησης των κοινωνικά αποδεκτών προτύπων.³²

Από τη άλλη πλευρά, μπορεί το αποτέλεσμα να είναι θετικό, καθώς το άτομο προσπαθώντας να γίνει αποδεκτό ως προσωπικότητα από τον κοινωνικό του περίγυρο, να δημιουργήσει εκείνα τα σημεία αναφοράς και στήριξης που στο τέλος θα το βοηθήσουν να γίνει κύριος του εαυτού του και κατ' επέκταση ικανό προς δράση, με τον δικό του βέβαια τρόπο. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι, όταν το άτομο στιγματίζεται από τον κοινωνικό του περίγυρο, προσπαθεί να εξακριβώσει τις συνέπειες του στιγματισμού. Στη συνέχεια, το στιγματισμένο άτομο μαθαίνει να αντιμετωπίζει τη συμπεριφορά που του προβάλλει το κοινωνικό περιβάλλον με την παραποίηση των πληροφοριών που το αφορούν. Αυτή η παραποίηση των πληροφοριών σχετίζεται άμεσα με την ηθική εξέλιξη και τη διαμόρφωση του στιγματισμένου ατόμου και κατ' επέκταση στην ανάπτυξη και διαμόρφωση της προσωπικής του αλλά και της κοινωνικής του ταυτότητας. Αργότερα το στιγματισμένο άτομο αποκτά τη γνώση και τη δύναμη να αποδέχεται τον εαυτό του, να τον προβάλλει προς το κοινωνικό του περιβάλλον και να αναγνωρίζει το στίγμα του.³³

2.3.3. Η Κοινωνική Ταυτότητα

Αρχικά, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι με την κοινωνική ταυτότητα διαφαίνεται η σχέση μεταξύ ενός ανθρώπου και της κοινωνίας μέσα στην οποία ζει, εξελίσσεται και από την οποία επηρεάζεται. Ο άνθρωπος και η συμπεριφορά του

³¹ Δαμανάκης, Μ. (2007). Ταυτότητες και Εκπαίδευση στη Διασπορά. Διαπολιτισμική Παιδαγωγική. Αθήνα: Gutenberg.

³² Δαμανάκης, Μ. (2007). Ταυτότητες και Εκπαίδευση στη Διασπορά. Διαπολιτισμική Παιδαγωγική. Αθήνα: Gutenberg.

³³ Γεωργογιάννης, Π. (1996). Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας, Τόμος 2. Αθήνα: Gutenberg. Σελ. 65.

επηρεάζονται και κατευθύνονται από τον κοινωνικό περίγυρο και η συγκλίνουσα ή η αποκλίνουσα συμπεριφορά του ανθρώπου υποδηλώνει την αντίδρασή του στο κοινωνικό του περιβάλλον, με την αποδοχή ή απόρριψή του.³⁴ Η κοινωνική ταυτότητα αναφέρεται, επίσης, στο σύνολο των πολιτισμικών στοιχείων (όπως είναι και η θρησκεία) στα οποία στηρίζεται το αίσθημα του «ανήκειν» σε μια κοινωνική ομάδα, ένα κοινωνικό σύνολο, μια κοινότητα, ανεξάρτητα αν αυτή η κοινωνική ταυτότητα είναι πραγματική ή συμβολική, και απαρτίζεται από ένα σύστημα αξιών, που διασφαλίζει την ενότητα της κοινωνικής ομάδας, της κοινότητας.³⁵

Η κοινωνική ταυτότητα χωρίζεται στην *προβολική* και την *πραγματική* κοινωνική ταυτότητα. Ο όρος *προβολική κοινωνική ταυτότητα* αναφέρεται στις προσδοκίες που έχει η κοινωνία από το άτομο, τις όποιες πρέπει το άτομο να επιδείξει προκειμένου να γίνει κοινωνικά αποδεκτό. Ο όρος *πραγματική κοινωνική ταυτότητα* αναφέρεται στις ιδιότητες που αποδεικνύονται εύκολα από το άτομο και οι οποίες με τη σειρά τους θα καταστήσουν ή δε θα καταστήσουν το άτομο κοινωνικά αποδεκτό.³⁶

Όλα τα παραπάνω, λοιπόν, αποδεικνύουν πως το άτομο με την κοινωνική ταυτότητα που θα επιδείξει, αν αυτή είναι σύμφωνη με τις καθορισμένες κοινωνικές προσδοκίες του κοινωνικού συστήματος, με το κοινωνικώς αποδεκτό, με το «νορμάλ», και το άτομο δεν έχει σημαντικές – ουσιαστικές διαφορές από τα υπόλοιπα μέλη τότε το άτομο αυτό θα γίνει αποδεκτό από το κοινωνικό σύνολο. Στην περίπτωση, όμως, που το άτομο έχει διαφορετική συμπεριφορά και η κοινωνική του ταυτότητα δεν διαμορφώνεται σύμφωνα με τα κοινωνικώς αποδεκτά στοιχεία, επειδή για παράδειγμα μπορεί να παρουσιάζει σωματικές και ψυχικές ασθένειες, φυλογενετικές διαφορές, διαφορές καταγωγής, χρώματος, χαρακτήρα και πολιτισμικές διαφορές, τότε δεν ανήκει στην κατηγορία των «νορμάλ» ατόμων και έτσι κατηγοριοποιείται, στιγματίζεται και ανήκει στην κατηγορία των ατόμων «Στίγματα». Επομένως βιώνει την κοινωνική προκατάληψη. Μια κατηγορία ανθρώπων που βιώνουν την κοινωνική προκατάληψη είναι οι αλλοδαποί οι οποίοι έχουν διαφορετική θρησκεία, πολιτισμικές διαφορές, διαφορετική γλώσσα από τους ανθρώπους της χώρας υποδοχής, δηλαδή τους κοινωνικώς αποδεκτούς.³⁷

Στην περίπτωση που το άτομο θεωρείται «στίγμα» προσπαθεί να αποκρύψει το στοιχείο που το διαφοροποιεί, ή να το αλλάξει εν μέρει ή εξ ολοκλήρου, να αλλάξει την κοινωνική του ταυτότητα και να ενσωματωθεί στο κοινωνικό σύνολο. Αυτός, βέβαια, ο στιγματισμός του ατόμου και η προσπάθεια αλλαγής του και ένταξής του στην κοινωνία έχει θετικές ή αρνητικές επιπτώσεις στην προσωπικότητά του. Τέλος, το στιγματισμένο άτομο μπορεί να αδιαφορήσει (εν μέρει) για την προκατάληψη που δέχεται και να ζήσει και να συμπεριφέρεται άνετα και ελεύθερα παρά τη διαφορετικότητά του και να προσπαθήσει να γίνει απόλυτα ή έως ένα σημείο αποδεκτό προβάλλοντας τα θετικά στοιχεία που διαθέτει και μετατρέποντας την αδυναμία του σε προτέρημα.³⁸

³⁴ Γεωργγιάννης, Π. (1996). Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας, Τόμος 2. Αθήνα: Gutenberg.

³⁵ Δαμανάκης, Μ. (2007). Ταυτότητες και εκπαίδευση στη Διασπορά. Διαπολιτισμική Παιδαγωγική. Αθήνα: Gutenberg.

³⁶ Γεωργγιάννης, Π. (1996). Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας, Τόμος 2. Αθήνα: Gutenberg.

³⁷ Γεωργγιάννης, Π. (1996). Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας, Τόμος 2. Αθήνα: Gutenberg. Σελ. 63.

³⁸ Γεωργγιάννης, Π. (1996). Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας, Τόμος 2, Αθήνα: Gutenberg. Σελ. 89 – 91.

2.3.4. Η Συνειδητή και Μη Συνειδητή Ταυτότητα

Με τη συνειδητή και τη μη συνειδητή ταυτότητα ασχολήθηκε, όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενη ενότητα, ο Mead στη Θεωρία του για την Ταυτότητα. Η μη συνειδητή ταυτότητα περιλαμβάνει την συμπεριφορά του ατόμου, δηλαδή τους τρόπους που συμπεριφέρεται στους άλλους, οι οποίοι αυτοί τρόποι συμπεριφοράς αφομοιώθηκαν από το άτομο χωρίς να το συνειδητοποιήσει, δηλαδή ασυνείδητα. Αυτό σημαίνει ότι το άτομο έχει υιοθετήσει αυτούς τους τρόπους συμπεριφοράς χωρίς να το έχει αντιληφθεί επειδή είναι, ίσως, οι κοινωνικώς αποδεκτοί.

Η συνειδητή ταυτότητα περιλαμβάνει γνωστικές διαδικασίες για τη διαμόρφωσή της, εφόσον επιτυγχάνεται, δημιουργείται και εξελίσσεται με τη βοήθεια των γνωστικών ικανοτήτων και επιδόσεων του ατόμου και αγγίζει την ικανότητα του ανθρώπου για αυτογνωσία και αυτό γιατί το άτομο φτάνει στην αυτογνωσία του μόνο συνειδητά. Η αυτογνωσία επιτυγχάνεται με τον τρόπο με τον οποίο επικοινωνεί το άτομο, δηλαδή με τα μέσα επικοινωνίας που χρησιμοποιεί, όπως είναι η γλώσσα, η μιμική, τα σωματικά χαρακτηριστικά. Η συνειδητή ταυτότητα χωρίζεται σε «I» και σε «me», διαχωρισμός στον οποίο προέβη ο Mead προκειμένου να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της διαφοράς μεταξύ του κοινωνικού καθορισμού και της ατομικής ελευθερίας της ταυτότητας, εφόσον η συνειδητή ταυτότητα εξαρτάται από το κοινωνικό πεδίο. Το «I» είναι οι αντιδράσεις του οργανισμού στις δραστηριότητες των άλλων. Το «me» είναι η «οργανωμένη περίληψη» των στάσεων των άλλων, που το ίδιο το άτομο έχει αφομοιώσει. Οι στάσεις των άλλων ατόμων διαμορφώνουν το οργανωμένο «me» και το άτομο αντιδρά σαν «I».

Με αυτό το παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι, καθώς το άτομο και το κοινωνικό του περιβάλλον επηρεάζονται αμοιβαία, εφόσον το κοινωνικό περιβάλλον διαμορφώνει το άτομο με τους κανόνες, τους ρόλους και τις αξίες του και το άτομο αντιδρά σε αυτό το κοινωνικό περιβάλλον, δημιουργεί το δικό του «me», δηλαδή την ταυτότητά του, η οποία είναι η κοινώς αποδεκτή, επειδή το άτομο αποδέχεται όλες τις οργανωμένες στάσεις του κοινωνικού περίγυρου. Αντίθετα το «I» (δεν αποδέχεται), αντιδρά συνειδητά σε κάποιες πτυχές – εκδοχές της εκάστοτε κοινωνικής κατάστασης ή στην ίδια την κοινωνική κατάσταση (ως δράση – αντίδραση σε αυτά που δέχεται) και αυτό είναι που διαφοροποιεί την ταυτότητά του και τον διαφοροποιεί ως προσωπικότητα.

Τέλος, γίνεται, επίσης, αντιληπτό ότι το «I» προκαλεί αλλά και αντιδρά στο «me» και μαζί αυτά τα δύο, το «I» και το «me», αλληλεπιδρούν και σχηματίζουν μια προσωπικότητα, η οποία προβάλλεται στην κοινωνία, και μέσα από αυτή τη διαδικασία της αλληλεπίδρασης σχηματίζεται και αναπτύσσεται η ταυτότητα.³⁹

2.3.5. Η Πολιτισμική Ταυτότητα

Οι άνθρωποι γεννιούνται, αναπτύσσονται, ζουν σε πολιτισμό – πολιτισμικό περιβάλλον, δημιουργούν πολιτισμό και γνωρίζουν διάφορα είδη πολιτισμών. Επομένως, ως αποτέλεσμα των παραπάνω χαρακτηριστικών είναι η ανάπτυξη, εκ μέρους του ατόμου, πολιτισμικής ταυτότητας. Η πολιτισμική ταυτότητα αποτελεί

³⁹ Γεωργογιάννης, Π. (1996). Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας, Τόμος 2, Αθήνα: Gutenberg.

μέρος και αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνικής ταυτότητας, καθώς η δημιουργία πολιτισμού προϋποθέτει τη δημιουργία κοινωνίας, και η (πολιτισμική ταυτότητα) διαμορφώνεται κάτω από συγκεκριμένες κοινωνικές, πολιτικές, πολιτιστικές, γλωσσικές και οικονομικές συνθήκες.

Η πολιτισμική ταυτότητα αποτελεί στάση και τρόπο ζωής, σχετίζεται άμεσα με συγκεκριμένες συνθήκες κοινωνικοποίησης του ατόμου και δεν περιορίζεται μόνο σε κοινά διαχρονικά στοιχεία όπως είναι η γλώσσα, η θρησκεία, η ιστορία, οι παραδόσεις. Επίσης η πολιτισμική ταυτότητα έχει κυρίως βιωματικό χαρακτήρα και δημιουργείται, αναπτύσσεται και εξελίσσεται κατά κύριο λόγο μέσα από την ενεργή συμμετοχή του ατόμου με το άμεσο κοινωνικοπολιτισμικό του περιβάλλον.⁴⁰

Από τα παραπάνω χαρακτηριστικά γίνεται αντιληπτό ότι η πολιτισμική ταυτότητα ενός ατόμου οικοδομείται σταδιακά και διαχρονικά, καθώς το άτομο καθ' όλη την εξέλιξη της ζωής του γνωρίζει το κοινοπολιτισμικό περιβάλλον στο οποίο γεννήθηκε και μεγαλώνει, δηλαδή έρχεται σε επαφή με τα ήθη, τα έθιμα, τις παραδόσεις, την πολιτισμική κληρονομιά της χώρας του, τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα του, τη γλώσσα, τη θρησκεία. Σύμφωνα με αυτά διαμορφώνει την ταυτότητά του. Παράλληλα, όμως, επειδή εδώ και αρκετό καιρό παρατηρείται το φαινόμενο της πολυπολιτισμικότητας των λαών, οι άνθρωποι γνωρίζουν συνεχώς και καινούργιους πολιτισμούς, καινούργια πολιτισμικά στοιχεία, αρκετά από τα οποία και υιοθετούν.⁴¹

Επομένως, αντιλαμβάνεται κανείς ότι η διαμόρφωση και η διατήρηση της πολιτισμικής ταυτότητας ενός ανθρώπου είναι πολύ σημαντικό γεγονός. Επίσης, θα μπορούσε να αναφερθεί ότι, γνωρίζοντας ο άνθρωπος καινούργιους πολιτισμούς τείνει να διατηρήσει την πολιτισμική του ταυτότητα και παράλληλα να αναγνωρίσει την ύπαρξη διαφορετικών πολιτισμών και να αποδεχτεί τις διαφορετικές πολιτισμικές ταυτότητες και κυρίως να αποδεχτεί και να σεβαστεί τους ανθρώπους με διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά, δηλαδή με διαφορετική πολιτισμική ταυτότητα. Υπάρχει, βέβαια και η αντίθετη περίπτωση όπου το άτομο υπερεκτιμά τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της δικής του χώρας, τη δική του πολιτισμική ταυτότητα, και υποβιβάζει, δεν αποδέχεται άλλα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, καθώς επίσης δεν αποδέχεται ούτε τα άτομα που πρεσβεύουν αυτά τα χαρακτηριστικά, δηλαδή άτομα με διαφορετική πολιτισμική ταυτότητα, γεγονός που οδηγεί στον φανατισμό.⁴²

Μια τρίτη περίπτωση είναι αυτή όπου το άτομο είτε αποδέχεται τα πολιτισμικά του στοιχεία και άρα την πολιτισμική του ταυτότητα, είτε δεν την αποδέχεται και εκδηλώνει την αγάπη του για τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά μιας άλλης χώρας, τα οποία και προσπαθεί συνεχώς να υιοθετήσει, γεγονός φυσικά που έχει επίπτωση στη διαμόρφωση της πολιτισμικής του ταυτότητας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση πρόκειται για το φαινόμενο της ξενομανίας, ξενολατρίας.⁴³

⁴⁰ Δαμανάκης, Μ. (2007). Ταυτότητες και Εκπαίδευση στη Διασπορά. Διαπολιτισμική Παιδαγωγική. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

⁴¹ Δαμανάκης, Μ. (2007). Ταυτότητες και Εκπαίδευση στη Διασπορά. Διαπολιτισμική Παιδαγωγική. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg. Σελ. 123.

⁴² Γεωργογιάννης, Π. (1996). Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας. (Τόμος 2). Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

⁴³ Δαμανάκης, Μ. (2007). Ταυτότητες και Εκπαίδευση στη Διασπορά. Διαπολιτισμική Παιδαγωγική. Αθήνα: Gutenberg.

Τέλος, μια άλλη περίπτωση που μάλλον παρατηρείται είναι αυτή όπου το άτομο, έχοντας διαμορφώσει μια συγκεκριμένη πολιτισμική ταυτότητα, επειδή δε γίνεται αποδεκτό από το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο ζει, χρειάζεται είτε να την αλλάξει, είτε μαζί με αυτή να υιοθετήσει και τα πολιτισμικά στοιχεία του συγκεκριμένου κοινωνικού περιβάλλοντος, είτε να την αποκρύψει και να προβάλλει την κοινωνικώς αποδεκτή πολιτισμική ταυτότητα, ανεξάρτητα από το αν την ενστερνίζεται ή όχι, προκειμένου να ενσωματωθεί και να γίνει αποδεκτό από τον κοινωνικό του περίγυρο. Μπορεί βέβαια να διατηρήσει την πολιτισμική του ταυτότητα και να προσπαθήσει να γίνει αποδεκτός έτσι ή τελικά να αποστασιοποιηθεί και να μείνει στο περιθώριο. Οι παραπάνω είναι περιπτώσεις μετανάστευσης, αλλαγής χώρας.⁴⁴

2.3.6. Ο Ρόλος και οι μεταβολές της Θρησκευτικής Ταυτότητας

Αρχικά, ως θρησκευτική ταυτότητα μπορεί να θεωρηθεί η γνώση εκ μέρους ενός ατόμου των θρησκευτικών πεποιθήσεων που ακολουθεί και με βάση τις οποίες διαμορφώνει τη ζωή του και τις σχέσεις του. Σύμφωνα με όσα περιγράφηκαν παραπάνω για τα διάφορα είδη ταυτοτήτων θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει ότι η θρησκευτική ταυτότητα αποτελεί μέρος όλων των παραπάνω ειδών ταυτότητας και ίσως, μερικές φορές, ο τρόπος διαμόρφωσής της εξαρτάται από το πώς διαμορφώνονται οι άλλες ταυτότητες, δηλαδή η προσωπική, η συνειδητή ή μη συνειδητή, η κοινωνική, η πολιτισμική ταυτότητα.

Οι παραπάνω ταυτότητες συνδέονται με το συναίσθημα, τα προσωπικά ενδιαφέροντα, την μεροληψία, τις προκαταλήψεις καθώς το άτομο γεννιέται και διαμορφώνεται σε μια κοινωνία, σε μια θρησκεία, σε έναν πολιτισμό. Το γεγονός αυτό δε σηματοδοτεί ότι το άτομο αυτό θα παραμείνει για πάντα προσκολλημένο στην ταυτότητα της συγκεκριμένης κοινότητας, αλλά μπορεί να επιλέξει ανάμεσα αυτής και μιας άλλης, όπως στην περίπτωσή μας, αυτή της χώρας – κοινωνίας υποδοχής. Το άτομο προβαίνει σε αυτή την ενέργεια προκειμένου να γίνει αποδεκτό ως προσωπικότητα από τον κοινωνικό του περίγυρο, αλλά και για να αποκτήσει τα συγκεκριμένα σημεία στήριξης που θα τον βοηθήσουν να γίνει κύριος του εαυτού του και να μπορεί να είναι ικανός να ενεργεί με σιγουριά και με τον δικό του τρόπο.⁴⁵

Όσον αφορά την προσωπική ταυτότητα του ατόμου, σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, αυτή περιλαμβάνει την αυτοαντίληψη του ατόμου, αλλά και τον ετεροπροσδιορισμό του, δηλαδή πως οι άλλοι αντιλαμβάνονται την ταυτότητα του και τι χαρακτηριστικά της προσδίδουν.⁴⁶ Συνδέοντας, λοιπόν, την προσωπική με την θρησκευτική ταυτότητα θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει ότι το άτομο μπορεί να έχει ή να μην έχει σαφή γνώση της θρησκευτικής του ταυτότητας, δηλαδή θρησκευτική αυτοαντίληψη, και οι άλλοι να αντιλαμβάνονται ή να μην αντιλαμβάνονται αυτή καθαυτή την θρησκευτική ταυτότητα του ατόμου, με αποτέλεσμα να επηρεάζονται οι σχέσεις του με το σύνολο. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι το άτομο μπορεί να έχει συνείδηση της θρησκευτικής του ταυτότητας (συνειδητή θρησκευτική ταυτότητα) αλλά ο περίγυρος του να

⁴⁴ Γεωργιγιάννης, Π. (1996). Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας, Τόμος 2. Αθήνα: Gutenberg.

⁴⁵ Δαμανάκης, Μ. (2007). Ταυτότητες και Εκπαίδευση στη Διασπορά. Διαπολιτισμική Παιδαγωγική. Αθήνα: Gutenberg

⁴⁶ Δαμανάκης, Μ. (2007). Ταυτότητες και Εκπαίδευση στη Διασπορά. Διαπολιτισμική Παιδαγωγική. Αθήνα: Gutenberg

αντιλαμβάνεται διαφορετικά την θρησκευτική του ταυτότητα, είτε το άτομο το επιθυμεί, είτε επειδή το άτομο υιοθετεί συνειδητά ή ασυνείδητα κάποια στοιχεία που επηρεάζουν την θρησκευτική του ταυτότητα με σκοπό να καλυτερέψει ή να χειροτερέψει τις σχέσεις του με τους άλλους.

Κάτι ανάλογο παρατηρείται στο συσχετισμό της κοινωνικής ταυτότητας του ανθρώπου με την θρησκευτική του ταυτότητα, η οποία αποτελεί μέρος της. «Το άτομο και ο κοινωνικός του περίγυρος, επηρεάζονται αμοιβαία. Ο κοινωνικός περίγυρος διαμορφώνει το άτομο με τους κανόνες του, τους ρόλους και τις αξίες του.»⁴⁷ Επομένως, η συμπεριφορά του ανθρώπου επηρεάζεται και κατευθύνεται κυρίως από το κοινωνικό του περιβάλλον και η αποκλίνουσα ή συγκλίνουσα συμπεριφορά του δεν είναι τίποτε άλλο από αντίδραση ή αποδοχή του κοινωνικού περιβάλλοντος αντίστοιχα. Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό ότι η θρησκευτική ταυτότητα, η οποία είναι μέρος της κοινωνικής μπορεί να επηρεάζεται από τον κοινωνικό περίγυρο του ατόμου και ή να αποδέχεται το άτομο με την συγκεκριμένη θρησκευτική του ταυτότητα, ή να το θεωρεί στίγμα και επομένως το άτομο να επιδέχεται τον κοινωνικό ρατσισμό της χώρας υποδοχής και να μην μπορεί να ενταχθεί εύκολα στις κοινωνικές ομάδες, με αποτέλεσμα το άτομο να αποκρύπτει (ίσως) την θρησκευτική του ταυτότητα, ή να την αλλάξει και να υιοθετεί την κοινά αποδεκτή προκειμένου να ενταχθεί στο κοινωνικό σύνολο.⁴⁸

Αλληλεπίδραση και σχέση παρατηρείται, επίσης, ανάμεσα στη συνειδητή και μη συνειδητή ταυτότητα και στη θρησκευτική ταυτότητα. Η σχέση αυτή θα μπορούσε να περιγραφεί ως εξής: το άτομο υιοθετώντας «ασυνείδητα» κάποια κοινώς αποδεκτά χαρακτηριστικά που σχετίζονται με τη θρησκεία του και προσθέτοντας σε αυτά και προσωπικά του στοιχεία διαμορφώνει μια συνειδητή θρησκευτική ταυτότητα που τον χαρακτηρίζει. Όταν το άτομο αυτό χρειαστεί να αφήσει τη χώρα του και να μεταναστεύσει σε μια άλλη τότε ίσως αντιμετωπίσει προβλήματα στη χώρα υποδοχής σχετικά με τη συνειδητή θρησκευτική του ταυτότητα. Αυτό σημαίνει ότι το άτομο αυτό γνωρίζει συνειδητά ότι η θρησκευτική του ταυτότητα διαφέρει από την κοινώς αποδεκτή στη χώρα υποδοχής του, γεγονός που αντιλαμβάνεται και το κοινωνικό περιβάλλον και ή το αποδέχεται, ή μαζί με τα άλλα διαφορετικά χαρακτηριστικά που τυχόν διαθέτει αυτό το άτομο στιγματίζεται και βιώνει μια κοινωνική προκατάληψη, δηλαδή το «I» αυτού του ανθρώπου δεν γίνεται αποδεκτό από το καινούργιο κοινωνικό του περιβάλλον. Τότε ο άνθρωπος αυτός υπάρχει περίπτωση να διατηρήσει το «I», τη συνειδητή θρησκευτική του ταυτότητα και να την προβάλλει ελεύθερα αδιαφορώντας για το στιγματισμό του. Υπάρχει, όμως, περίπτωση, λόγω της κοινωνικής προκατάληψης που αντιμετωπίζει να αποκρύψει ή και να αλλάξει ακόμα την θρησκευτική του ταυτότητα και να υιοθετήσει ασυνείδητα την κοινωνικώς αποδεκτή στη χώρα υποδοχής του προκειμένου να γίνει αποδεκτό.⁴⁹

Αναφορικά με τη σχέση μεταξύ της πολιτισμικής ταυτότητας και της θρησκευτικής ταυτότητας, καθώς η θρησκεία αποτελεί στοιχείο πολιτισμού, γίνεται αντιληπτό ότι η θρησκευτική ταυτότητα είναι άμεσα συνδεδεμένη με την πολιτισμική ταυτότητα. Όπως σημειώθηκε και σε προηγούμενη ενότητα, η πολιτισμική ταυτότητα αποτελεί στάση ζωής, έχει βιωματικό χαρακτήρα και

⁴⁷ Γεωργογιάννης, Π. (1996). Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας, Τόμος 2. Αθήνα: Gutenberg. Σελ. 61

⁴⁸ Γεωργογιάννης, Π. (1996). Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας, Τόμος 2. Αθήνα: Gutenberg. Σελ. 62 – 66

⁴⁹ Γεωργογιάννης, Π. (1996). Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας, Τόμος 2. Αθήνα: Gutenberg. Σελ. 58 – 61

εξελίσσεται μέσα από την ενεργό συμμετοχή του ατόμου στα κοινωνικοπολιτισμικά δρώμενα. Αν γίνει ο ανάλογος συσχετισμός με την θρησκεία, η οποία είναι στοιχείο πολιτισμού, το άτομο καθώς εξελίσσεται γνωρίζει περισσότερα στοιχεία για την θρησκεία του, αλλά επίσης και για άλλες θρησκείες και μαζί με άλλα πολιτισμικά στοιχεία διαμορφώνει την πολιτισμική του ταυτότητα, αλλά κατ' επέκταση διαμορφώνει και την θρησκευτική του ταυτότητα. Επομένως, θα μπορούσε να σημειωθεί ότι ίσως ως ένα βαθμό η θρησκευτική ταυτότητα έχει βιωματικό χαρακτηριστικά και ίσως εξελίσσεται από την ενεργό συμμετοχή του ατόμου στο κοινωνικοπολιτισμικό του περιβάλλον.⁵⁰

Σε περιπτώσεις μετανάστευσης, όπου το άτομο έρχεται σε μια χώρα υποδοχής και άρα έρχεται σε επαφή με ένα νέο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον, υπάρχει η πιθανότητα να αντιμετωπίσει προβλήματα και να χρειαστεί να αλλάξει εν μέρει την πολιτισμική και άρα και την θρησκευτική του ταυτότητα. Αυτό σημαίνει ότι το άτομο μπορεί να μη γίνει αποδεκτό από τον κοινωνικό του περίγυρο με τη συγκεκριμένη πολιτισμική ταυτότητα που έχει διαμορφώσει, λόγω του διαφορετικού του θρησκευματος. Σε αυτή την περίπτωση το άτομο είτε θα διατηρήσει την πολιτισμική και θρησκευτική του ταυτότητα, θα στιγματιστεί από την κοινωνία υποδοχής και θα συναναστραφεί μόνο με άτομα με κοινά πολιτισμικά και θρησκευτικά χαρακτηριστικά, είτε θα προσπαθήσει να ενταχθεί στις κοινωνικές ομάδες της χώρας υποδοχής. Σε αυτή την τελευταία περίπτωση, το άτομο ή θα μεταβάλει εν μέρει την πολιτισμική του ταυτότητα (δηλαδή το κομμάτι εκείνο που σχετίζεται με την θρησκεία, αφού η πολιτισμική ταυτότητα είναι κράμα πολιτισμικών χαρακτηριστικών) και άρα να μεταβάλει εν μέρει ή εξ ολοκλήρου την θρησκευτική του ταυτότητα, ή θα διατηρήσει εσωτερικά αυτά τα δύο είδη ταυτοτήτων, αλλά θα προβάλλει μια διαφορετική πολιτισμική και θρησκευτική ταυτότητα, όμοια με την κοινώς αποδεκτή, προκειμένου να γίνει αποδεκτό. Μια τελευταία περίπτωση και ίσως η ιδανικότερη είναι το άτομο να γίνει αποδεκτό από το κοινωνικό σύνολο με τη συγκεκριμένη πολιτισμική και θρησκευτική του ταυτότητα και να μην αντιμετωπίσει περιπτώσεις ρατσισμού.

2.4. Πολιτισμικά στοιχεία που συνδέονται με τη θρησκεία

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται συζήτηση σχετικά με ορισμένα στοιχεία που συνδέονται και τα οποία επηρεάζει η θρησκεία, τα οποία είναι το φύλο και η εθνικότητα. Επομένως, στην πρώτη ενότητα θα σχολιαστεί η σχέση μεταξύ του φύλου και της θρησκείας και στη δεύτερη ενότητα θα σχολιαστεί η σχέση μεταξύ της εθνικότητας και της θρησκείας.

2.4.1. Η άρρηκτη σχέση Φύλου και Θρησκείας

Σύμφωνα με όσα αναφέρθηκαν σε προηγούμενη ενότητα σχετικά με τα διαφορετικά είδη θρησκειών, αντιλαμβάνεται κανείς πως οι οπαδοί κάθε θρησκείας υπακούουν σε διαφορετικές διδαχές και έχουν διαφορετικά πιστεύω. Σύμφωνα με αυτά τα πιστεύω και τις διδαχές διαμορφώνουν τον πολιτισμό τους, οργανώνουν την καθημερινή τους ζωή και ρυθμίζουν, ορισμένες φορές, ακόμα και τις σχέσεις

⁵⁰ Δαμανάκης, Μ. (2007). Ταυτότητες και Εκπαίδευση στη Διασπορά. Διαπολιτισμική Παιδαγωγική. Αθήνα: Gutenberg

μεταξύ των δύο φύλων. Έχει παρατηρηθεί, λοιπόν, πως κάποιες θρησκείες κάνουν μεγάλη διάκριση μεταξύ ανδρών και γυναικών, υποτιμώντας κυρίως τις γυναίκες, σε άλλες δεν υποτιμάται κανένα από τα δυο φύλα και σε άλλες δεν γίνεται καμία αναφορά στους ρόλους των δυο φύλων.

Στο Βουδισμό δεν υπάρχουν αναφορές για συγκεκριμένες διακρίσεις μεταξύ των δύο φύλων. Σε αυτό που δίνει ιδιαίτερη σημασία ο Βουδισμός είναι να φτάσει ο άνθρωπος στην απόλυτη ηρεμία, γαλήνη, δηλαδή στη Νιρβάνα. Πέρα από αυτό το σημείο δεν υπάρχουν «διδασκαλίες» που να διακρίνουν τους άντρες από τις γυναίκες και να υποτιμούν ή να δίνουν κάποια προνόμια σε κάποιο από τα δύο φύλα. Από έρευνες έχει διαπιστωθεί ότι οι Βουδιστές δε δίνουν σημασία σε τέτοιες αναφορές – διακρίσεις. Επίσης, για τον Ιουδαϊσμό δεν υπάρχουν κάποιες αναφορές που να αποδεικνύουν ότι γίνονται κάποιες διακρίσεις μεταξύ των δύο φύλων.⁵¹

Ιδιαίτερες αναφορές ως προς τους ρόλους των δύο φύλων γίνονται στον Ισλαμισμό και στο Χριστιανισμό και είναι εντυπωσιακές διαφορές. Ισλάμ και Χριστιανισμού σχετικά με αυτό το θέμα. Στο χώρο του Ισλάμ η θέση της γυναίκας υποτιμάται έναντι της θέσης του άντρα. Οι διάφορες δεσμεύσεις που επιβάλλονται στις γυναίκες, που πιστεύουν στον Ισλαμισμό, το κάλυμμα του προσώπου, η πολυγαμία του άντρα, η μονομέρεια της ευκολίας παροχής διαζυγίου στον άντρα και οι υπόλοιπες διατάξεις σχετικά με τον οικογενειακό θεσμό αποδεικνύουν με σαφήνεια την πίστη στην κατωτερότητα της γυναίκας έναντι του άντρα. Σε αρκετά ισλαμικά θεοκρατικά κράτη οι γυναίκες πραγματικά καταπιέζονται. Οι γυναίκες εκεί μένουν κλεισμένες στο σπίτι και βγαίνουν έξω με τη συνοδεία του άντρα τους ή των συγγενών. Φοράνε τσαντόρ, δηλαδή μαντίλα, ή σε ακραίες περιπτώσεις την μπούργκα, από την οποία φαίνονται μόνο τα μάτια.

Οι άντρες έχουν το δικαίωμα να έχουν έως τέσσερις γυναίκες, ενώ οι γυναίκες μόνον έναν άντρα που και αυτόν τους τον προξενεύει η οικογένειά τους και μάλιστα όσες γυναίκες απατήσουν ή προσβάλλουν τον άντρα τους με κάποιο τρόπο, υποβάλλονται σε θανατική καταδίκη με δημόσιο λιθοβολισμό. Επίσης, στα ισλαμικά κράτη χαρακτηριστικό είναι το χαμηλό ποσοστό πολιτών, κυρίως των γυναικών, που έχουν τελειώσει μόνο τη βασική εκπαίδευση ή σε κάποια άλλα ισλαμικά κράτη την ανώτερη εκπαίδευση. Βέβαια αξίζει να αναφερθεί ότι σε ορισμένα ισλαμικά κράτη που παρερμηνεύουν τον θρησκευτικό νόμο φτάνουν σε ακρότητες όσον αφορά τα δικαιώματα των δύο φύλων, ενώ λίγα είναι τα ισλαμικά κράτη όπου οι γυναίκες έχουν αποκτήσει κάποια δικαιώματα, όπως το να μορφωθούν σε ανώτερη εκπαίδευση, να βγουν κάπως λιγότερο καλυμμένες, όσον αφορά την ενδυμασία.⁵²

Αντίθετα με τον Ισλαμισμό, στο Χριστιανισμό οι γυναίκες δεν υποτιμούνται δεν είναι σε κατώτερη θέση συγκριτικά με τον άντρα. Ο Χριστιανισμός είχε σημαντική επίδραση στην πνευματική και υλική διαμόρφωση του κόσμου, βρίσκεται στο μεταίχμιο δύο εποχών. Η ισότητα όλων των ανθρώπων απέναντι στο Θεό επέφερε καθοριστικές αλλαγές στο κοινωνικό σύστημα. Η δουλεία και ο εξευτελισμός των γυναικών σταδιακά έσβησε. Ο Χριστιανισμός επέβαλε την εργασία ανάμεσα στα δύο φύλα και σε όλες τις κοινωνικές τάξεις.⁵³

Υπάρχει, λοιπόν, ισότητα μεταξύ των δύο φύλων, όπως προκύπτει από τις διδαχές της Παλαιάς Διαθήκης αλλά και από τις διδαχές και πράξεις του Ιησού. Αρχικά, παρόλο που η γυναίκα από τους Ισραηλίτες θεωρείτο κτήμα του άντρα,

⁵¹ <http://www.gnwsis.gr/pmwiki.php?n=Main.%CE%92%CE%9F%CE%A5%CE%94%CE%99%CE%A3%CE%9C%CE%9F%CE%A3>

⁵² <http://www.globalusers.com/main/notes.php>

⁵³ <http://www.a33.gr/viewtopic.php?=&=256266>

ήταν ταυτόχρονα και σύντροφός του σεβαστός, όπως χαρακτηριστικές περιπτώσεις γυναικών είναι η Σάρα, η Ρεβέκκα κτλ., δηλαδή ενώ οι γυναίκες ήταν υποδεέστερες των αντρών, απολάμβαναν ανθρώπινα δικαιώματα, αναγνωρίζονταν ως προσωπικότητες. Παρόλο που η πολυγαμία δεν ήταν παράνομη, επαινείτο η μονογαμία εξίσου για τη γυναίκα και τον άντρα. Επίσης, αρκετές ήταν οι γυναίκες που έπαιζαν ηγετικό ρόλο, όπως η Δεββώρα.

Με τον ερχομό του αρχαγγέλου στην Παρθένο και τον ερχομό του Θεανθρώπου ανοίγεται νέος ορίζοντας για τις γυναίκες. Ο αρχάγγελος κάνει διάλογο με την Παρθένο και περιμένει να ακούσει την αποδοχή της και έτσι, λοιπόν, δεν την αντιμετωπίζει σαν υποδεέστερο πλάσμα, άβουλο ον που πρέπει να υπακούσει και να εκτελέσει την εντολή του Θεού, αλλά την αντιμετωπίζει σαν ελεύθερη προσωπικότητα που από την απάντησή της εξαρτάται η σωτηρία των ανθρώπων. Με την ενανθρώπιση του Σωτήρος Χριστού γίνεται το πρώτο και μεγάλο βήμα για την εξύψωση της γυναίκας. Γυναίκα γίνεται η μητέρα του Χριστού, και στο πρόσωπό της η Εκκλησία εκφράζει την απέραντη αγάπη, ευγνωμοσύνη σεβασμό και στο πρόσωπό της μπορούσε στο εξής να καυχιέται κάθε γυναίκα. Ο Ιησούς δεν αδιαφόρησε για τις γυναίκες. Όπως ονόμαζε ο Χριστός τους άντρες αδελφούς, έτσι ονόμαζε και τις γυναίκες αδελφές και επίσης, έσωσε και δέχτηκε πολλές αμαρτωλές γυναίκες. Γυναίκες ήταν αυτές που πληροφορήθηκαν την Ανάσταση και την ανήγγειλαν στους μαθητές.

Από τότε μέχρι σήμερα, πολλές γυναίκες ανακηρύχθηκαν ως αγίες. Οι εντολές του Θεού απευθύνονται και στα δύο φύλα. Ως προς τη σωτηρία άντρες και γυναίκες έχουν τις ίδιες υποχρεώσεις. Σε πολλά βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης αλλά και σύμφωνα με την 5η εντολή «Τίμα τον πατέρα σου και την μητέρα σου», οι νέοι παροτρύνονται να ακούν τις συμβουλές όχι μόνο του πατέρα αλλά και της μητέρας και να τιμούν εξίσου τον πατέρα και τη μητέρα. Η ισότητα των δύο φύλων φαίνεται και στο μυστήριο του γάμου όπου υποστηρίζεται ότι η αμοιβαία αγάπη, κατανόηση, εμπιστοσύνη μεταξύ των συζύγων και η γυναίκα δεν είναι υποδεέστερη. Επίσης, οι γυναίκες, όπως και οι άντρες, μπορούσαν να προφητεύουν και ακόμα και σήμερα παίζουν σημαντικό ρόλο στον φιλανθρωπικό και ιεραποστολικό τομέα, υπάρχουν σε όλο τον κόσμο γυναικεία μοναστήρια, τάγματα γυναικών και αδελφοτήτων που έχουν αφιερώσει τη ζωή τους στο φιλανθρωπικό έργο της Εκκλησίας και θεωρούνται ισότιμα μέλη στο σώμα της εκκλησίας. Τέλος, η ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία αναγνωρίζει στη γυναίκα την ελευθερία να συντελεί στην κοινωνική δραστηριότητα και προσφορά, την άσκηση επαγγελματιών, ακόμα και την κατάκτηση της εξουσίας.⁵⁴

2.4.2. Η Αλληλεξάρτηση Εθνικότητας (- Μετανάστευσης) και Θρησκείας

Στις μέρες μας γίνεται μεγάλη συζήτηση σχετικά με την πολυπολιτισμικότητα των σημερινών κοινωνιών, για ανταλλαγή πληθυσμών διαφορετικών εθνικοτήτων και για μετανάστευση είτε πρόκειται για εσωτερική μετανάστευση είτε για εξωτερική. Το φαινόμενο της πολυπολιτισμικότητας και της μετανάστευσης παρατηρείται παγκοσμίως και επομένως και στη χώρα μας.

Από τη δεκαετία του 1980 έχει εισέλθει στη χώρα μας ένας αρκετά μεγάλος αριθμός ατόμων, που παρουσιάζουν διαφορετική εθνοπολιτισμική ταυτότητα και η οποία προσδιορίζεται συνήθως με τους όρους «μειονότητες», «παλινοστούντες»,

⁵⁴ <http://www.kairatos.com.gr/afieromata/gynaika.htm>.

«αλλοδαποί»⁵⁵ Το ερώτημα, βέβαια που τίθενται είναι το κατά πόσο αυτοί οι διαφορετικοί άνθρωποι με τη διαφορετική ιστορία, τον διαφορετικό πολιτισμό, τη διαφορετική κουλτούρα, τη διαφορετική θρησκεία, τις διαφορετικές συνήθειες μπορούν να συνυπάρξουν μέσα στην ίδια χώρα σε μια εποχή παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης, ρήξης δεσμών κοινωνικής αλληλεγγύης και επικράτησης του ατομικισμού.

Από διάφορες έρευνες και μελέτες έχει παρατηρηθεί ότι οι άνθρωποι της χώρας υποδοχής και οι πληθυσμιακά λιγότεροι μετανάστες, παρόλο που συγκατοικούν στην ίδια χώρα δεν έχουν πάντοτε και τις καλύτερες σχέσεις. Καθημερινά αποδεικνύεται ότι οι άνθρωποι δεν μπορούν να αποδεχτούν πλήρως το τελείως διαφορετικό. Επομένως, λοιπόν, οι άνθρωποι των χωρών υποδοχής, ανά τον κόσμο, δεν μπορούν πλήρως να αποδεχτούν αυτούς τους ανθρώπους με τη διαφορετική κουλτούρα, τον διαφορετικό πολιτισμό, τη διαφορετική θρησκεία και παρουσιάζονται προβλήματα συνύπαρξης, στο στόχαστρο των οποίων βρίσκονται αυτές οι μειονότητες των ανθρώπων, οι οποίοι στιγματίζονται. Χαρακτηριστικές είναι οι περιπτώσεις διενέξεων μεταξύ των ντόπιων Χριστιανών της Θράκης και των Μουσουλμάνων, όπως, επίσης, και των μεγάλων διενέξεων των «λευκών» Αμερικάνων έναντι των «μαύρων» κατοίκων της χώρας αυτής.

Επιπλέον, γνωστές είναι οι περιπτώσεις στην ιστορία, ανά τον κόσμο όπου οι μικρότερες πληθυσμιακά ομάδες ανθρώπων, διαφορετικής εθνικότητας, έχουν στιγματιστεί από τη χώρα υποδοχής τους και χρεώνονται όλα τα σοβαρά προβλήματα που παρουσιάζονται σε αυτή, όπως εγκλήματα, ληστείες, ανεργία.⁵⁶ Όλα τα παραπάνω που παρουσιάστηκαν για την μετανάστευση και την πολυπολιτισμικότητα των χωρών, με την προβληματική συνύπαρξη των ανθρώπων, παρατηρούνται στις μέρες μας σε πολλά σημεία του πλανήτη και ίσως να παρατηρούνται για πολύ καιρό ακόμα. Το γεγονός αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι οι άνθρωποι αυτή με τη διαφορετική εθνική και θρησκευτική τους ταυτότητα δεν μπορούν να συνυπάρξουν αρμονικά. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Μαλαισίας όπου διαφορετικές μειονότητες ανθρώπων διαφορετικής εθνικότητας και θρησκείας, με τη βοήθεια και την μικρή παρέμβαση των Αρχών της πολιτείας, αποδέχονται, μέσα στα όρια του ηθικού, πλήρως τη διαφορετικότητα των συνανθρώπων τους και συνεργαζόμενοι φροντίζουν για την ανάπτυξη και την ευημερία της πατρίδας τους.⁵⁷

2.5. Υποθέσεις

Υποθέτω ότι:

1. Τα κορίτσια προσεύχονται στο Θεό περισσότερο απ' τα αγόρια.
2. Τα κορίτσια παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες, επειδή το επιθυμούν, περισσότερο από τα αγόρια.
3. Συγκριτικά με τα αγόρια, τα κορίτσια κάνουν παρέα περισσότερο με παιδιά της ίδιας θρησκείας με αυτά, ενώ τα αγόρια είναι πιο πρόθυμα να κάνουν παρέα και με παιδιά διαφορετικής θρησκείας.

⁵⁵ Παλαιολόγου, Ν. Ευαγγέλου, Ο. (2003). Εκπαιδευτικές, Διδακτικές και Ψυχολογικές Προσεγγίσεις, Διαπολιτισμική Παιδαγωγική, Αθήνα: Αστράπος.

⁵⁶ Nye, M. (2007), "The Challenges of Multiculturalism", *Culture and Religion*, 8:2, 109 – 123

⁵⁷ Nye, M. (2007), "The Challenges of Multiculturalism", *Culture and Religion*, 8:2, 109 – 123

4. Τα αγόρια και τα κορίτσια εξίσου πιστεύουν πολύ στο Θεό και προσεύχονται σε Αυτόν επειδή το θέλουν και όχι επειδή τους το επιβάλλουν οι γονείς τους.
5. Οι Αλλοδαποί μαθητές (και κυρίως οι Μουσουλμάνοι) προσεύχονται στο Θεό περισσότερο από τους Έλληνες, αλλά και οι δύο όταν προσεύχονται το κάνουν με τη θέληση τους και όχι επειδή τους υποχρεώνουν οι γονείς τους.
6. Εξίσου οι Έλληνες και οι Αλλοδαποί μαθητές παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες και αυτό το κάνουν επειδή το θέλουν και όχι επειδή τους το επιβάλλουν οι γονείς τους.
7. Οι Έλληνες και οι Αλλοδαποί μαθητές κάνουν παρέα όχι μόνο με παιδιά της ίδιας θρησκείας με αυτούς αλλά και με παιδιά διαφορετικής θρησκείας από αυτούς, όμως οι Αλλοδαποί μαθητές είναι περισσότερο πρόθυμοι, από τους Έλληνες, να κάνουν παρέα με παιδιά διαφορετικής θρησκείας.

3. Μεθοδολογία

3.1. Σκοπός της έρευνας

Η συγκεκριμένη έρευνα στοχεύει στο να γίνει διερεύνηση σχετικά με το πώς οι θρησκευτικές πεποιθήσεις των μαθητών, αγοριών και κοριτσιών, Ελλήνων και Αλλοδαπών, επηρεάζουν και καθορίζουν την καθημερινή τους ζωή, τις καθημερινές τους δραστηριότητες, καθώς, επίσης, και το πώς επηρεάζουν τις σχέσεις μεταξύ τους.

3.2. Το Δείγμα της έρευνας

Στην πειραματική αυτή έρευνα έλαβαν μέρος 59 μαθητές της Πρωτοβάθμιας Σχολικής Εκπαίδευσης, της έκτης (Στ') τάξης δύο Δημοτικών Σχολείων της Ναυπάκτου, που επιλέχθηκαν με τυχαία δειγματοληψία. Από τους μαθητές αυτούς οι 29 ήταν αγόρια και οι 30 ήταν κορίτσια. Επίσης, οι 33 ήταν Έλληνες και οι 26 ήταν Αλλοδαποί μαθητές.

3.3. Διαδικασία εκτέλεσης της έρευνας

Για την διεξαγωγή της έρευνας και τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο, με σκοπό την καταγραφή των θρησκευτικών πεποιθήσεων, τον τρόπο που επηρεάζουν οι θρησκευτικές τους πεποιθήσεις τις καθημερινές τους δραστηριότητες και τις σχέσεις μεταξύ τους. Αφού κατασκευάστηκαν τα ερωτηματολόγια, μοιράστηκαν σε 59 μαθητές του 1ου και του 3ου Δημοτικού Σχολείου της Ναυπάκτου, σε τυχαία δειγματοληψία. Τέλος, οι μαθητές χρειάστηκαν περίπου είκοσι λεπτά για να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο.

3.4. Μέσα συλλογής των δεδομένων – Ερευνητικά Εργαλεία

Για τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο με σκοπό την καταγραφή των θρησκευτικών πεποιθήσεων, τον τρόπο που επηρεάζουν οι θρησκευτικές τους πεποιθήσεις τις καθημερινές τους δραστηριότητες και τις σχέσεις μεταξύ τους. Το ερωτηματολόγιο αυτό αποτελεί το 2^ο μέρος «**Θρησκευτικές πεποιθήσεις μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών**» της «**Κλίμακας Πολιτισμικής Διαμεσολαβητικής Υποκειμενικοποίησης και Υποκειμενικότητας για πολιτισμικές ομάδες στο ελληνικό σχολείο**»⁵⁸ με επιστημονικό υπεύθυνο τον Καθηγητή Παντελή Γεωργογιάννη. Η έρευνα αυτή αποτελεί, επομένως, ένα τμήμα μιας ευρύτερης έρευνας που αφορά την πολιτισμική υποκειμενικοποίηση και τη διαμόρφωση της υποκειμενικότητας ως αποτέλεσμα της συνύπαρξης Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών.

Το ερωτηματολόγιο, στο πρώτο μέρος, αποτελείται από ερωτήσεις σχετικά με τα δημογραφικά στοιχεία των μαθητών, κάποιες ερωτήσεις, οι οποίες συμπληρώνονται μόνο από Έλληνες και Έλληνες τσιγγάνους, οι οποίες είναι οι εξής: «Σε ποια τάξη πηγαίνουν στο σχολείο», «πόσα χρόνια πηγαίνουν σχολείο» και εάν «πήγαν νήπιο» και από ερωτήσεις που συμπληρώνονται μόνο από Αλλοδαπούς και Έλληνες του εξωτερικού σχετικά με από ποια χώρα είναι, πόσα

⁵⁸ Βλέπε παράρτημα σελ. 61.

χρόνια μένουν στην Ελλάδα, πόσα χρόνια και σε ποια τάξη πηγαίνουν στο ελληνικό σχολείο και πριν έρθουν στην Ελλάδα σε ποια τάξη και πόσα χρόνια πήγαιναν στο σχολείο της χώρας τους. Οι ερωτήσεις αυτές αποτελούν τις ανεξάρτητες μεταβλητές του ερωτηματολογίου.

Το δεύτερο μέρος του ερωτηματολογίου περιλαμβάνει τριάντα πέντε ερωτήσεις, κάποιες από τις οποίες είναι τύπου «ΝΑΙ», «ΟΧΙ» και κάποιες περιλαμβάνουν απαντήσεις τύπου «Πάρα Πολύ», «Πολύ», «Αρκετά», «Λίγο», «Ελάχιστα», «Καθόλου». Οι ερωτήσεις σε αυτό το μέρος του ερωτηματολογίου σχετίζονται με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των μαθητών, δηλαδή αν και πόσο πιστεύουν στο Θεό, ποιο είναι το θρήσκευμά τους, αν προσεύχονται γενικά ή πριν κοιμηθούν ή το πρωί, πριν το φαγητό ή σε άλλες περιπτώσεις, αν παρακολουθούν το μάθημα των Θρησκευτικών ή άλλα θρησκευτικά μαθήματα ή λειτουργίες εκτός σχολείου επειδή τους αρέσει ή επειδή τους το επιβάλλουν και αν και κατά πόσο κάνουν παρέα με παιδιά διαφορετικού θρησκεύματος.

4. Παρουσίαση και σχολιασμός ερευνητικών αποτελεσμάτων

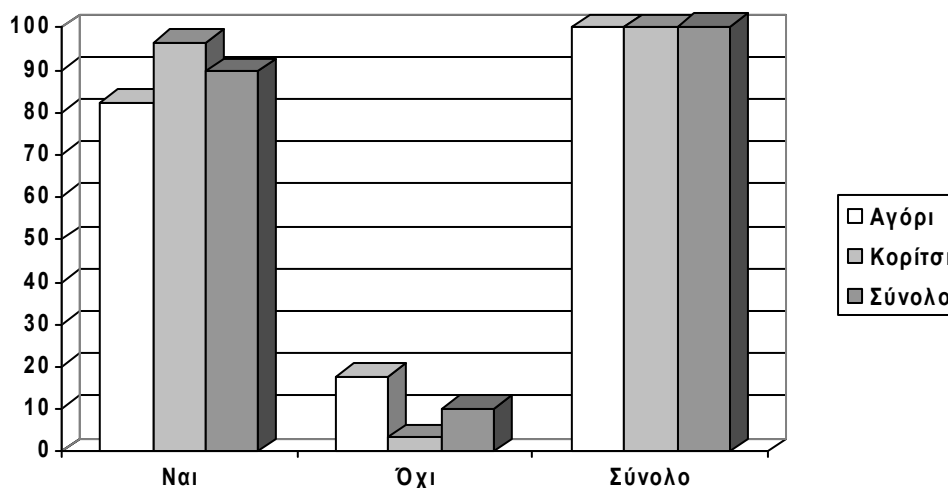
4.1. Σχολιασμός των ερευνητικών δεδομένων σχετικά με το πώς επηρεάζουν οι θρησκευτικές πεποιθήσεις των αγοριών και των κοριτσιών τις καθημερινές τους δραστηριότητες – καθημερινή τους ζωή και τις σχέσεις μεταξύ τους, όπως επίσης και τις σχέσεις με τους αλλόθρησκους συνομήλικούς τους.

Από το σύνολο των μαθητών που έλαβαν μέρος σε αυτή την έρευνα, παρατηρείται στον παρακάτω πίνακα ότι δεν υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ αγοριών και κοριτσιών σχετικά με το αν προσεύχονται στο Θεό, αλλά υπάρχει σημαντική διαφορά σχετικά με το αν προσεύχονται ή όχι οι μαθητές, ανεξαρτήτως φύλου. Πιο συγκεκριμένα, η πλειοψηφία των αγοριών και των κοριτσιών απάντησαν ότι προσεύχονται στο Θεό που πιστεύουν, με κάποια μικρή διαφορά μεταξύ τους, δηλαδή το 82,1% των αγοριών και το 96,6% των κοριτσιών απάντησαν θετικά. Αντίθετα, αρνητικά, ότι δηλαδή δεν προσεύχονται στο Θεό, απάντησαν μόνο το 17,8% των αγοριών και το 3,3% των κοριτσιών. Επομένως, οι περισσότεροι μαθητές, ανεξαρτήτως φύλου, προσεύχονται στο Θεό με ένα μικρό προβάδισμα να το κατέχουν τα κορίτσια.

Πίνακας 1: Συσχέτιση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών σχετικά με το αν προσεύχονται στο Θεό που πιστεύουν σε %.

Προσεύχεσαι στο Θεό που πιστεύεις;	Ναι	Όχι	Σύνολο
Φύλο			
Αγόρι	82,1	17,8	99,9
Κορίτσι	96,6	3,3	99,9
Σύνολο	89,6	10,3	100

Γράφημα 1: Συσχέτιση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών σχετικά με το αν προσεύχονται στο Θεό που πιστεύουν σε %.

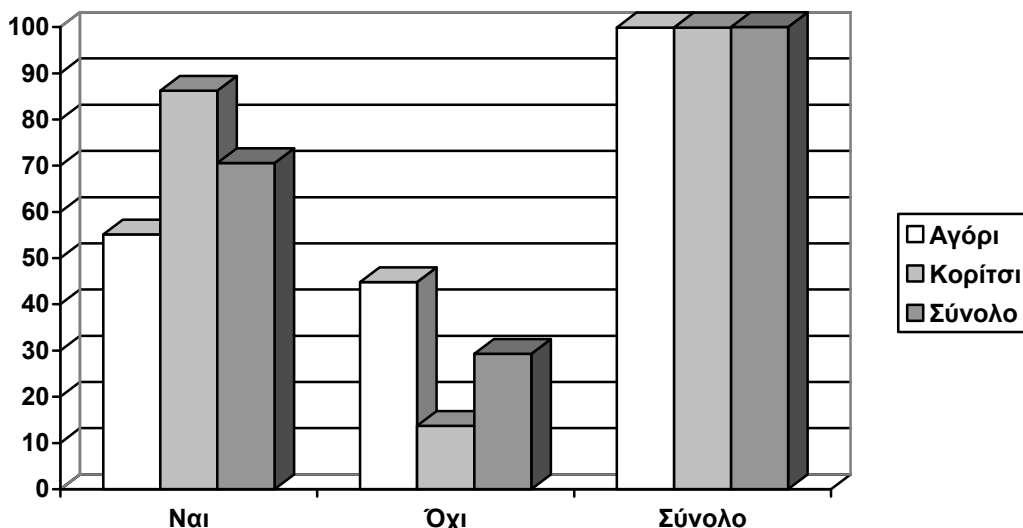

Από την άλλη πλευρά, στην ερώτηση σχετικά με το αν οι μαθητές παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες, παρατηρείται ότι οι περισσότεροι μαθητές απάντησαν θετικά, το 70,6% των μαθητών απάντησε «Ναι», ενώ το 29,3% απάντησε «Όχι». Παρ' όλα αυτά παρατηρείται μια σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών, δηλαδή τα κορίτσια είναι αυτά που παρακολουθούν περισσότερο θρησκευτικές λειτουργίες, 86,2%, έναντι του 55,1% των αγοριών, ενώ περισσότερα είναι τα αγόρια που δεν παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες, δηλαδή 44,8% των αγοριών έναντι του 13,7 των κοριτσιών που απάντησαν αρνητικά.

Πίνακας 2 : Συσχέτιση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών σχετικά με το αν παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες σε %.

Φύλο \ Παρακολουθείς θρησκευτικές λειτουργίες;	Ναι	Όχι	Σύνολο
	Αγόρι	55,1	44,8
Κορίτσι	86,2	13,7	99,9
Σύνολο	70,6	29,3	100

Γράφημα 2: Συσχέτιση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών σχετικά με το αν παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες σε %.

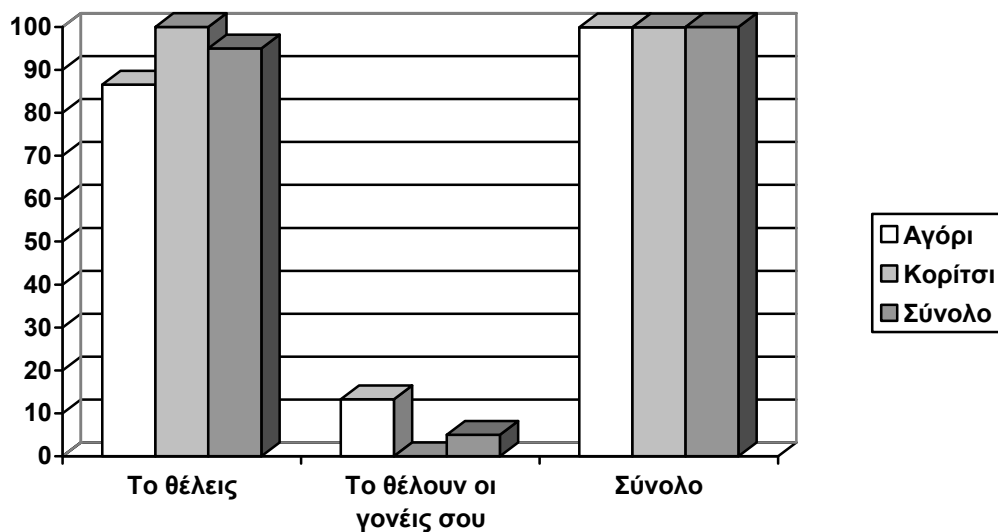

Όσον αφορά, τώρα, το αν το επιθυμούν οι ίδιοι οι μαθητές, από αυτούς που παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες, να παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες παρατηρείται ότι η πλειοψηφία των μαθητών, ανεξαρτήτως φύλου, θέλουν να τις παρακολουθούν. Πιο συγκεκριμένα, από το σύνολο των αγοριών που παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες το 86,6% το επιθυμούν τα ίδια και δεν τους το επιβάλλουν οι γονείς τους και από το σύνολο των κοριτσιών όλα παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες επειδή το θέλουν και όχι επειδή τους το επιβάλλουν οι γονείς τους.

Πίνακας 3: Συσχέτιση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών σχετικά με το αν παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες επειδή το θέλουν ή επειδή τους υποχρεώνουν οι γονείς τους να παρακολουθούν σε %.

Παρακολουθείς θρησκευτικές λειτουργίες επειδή:	Το θέλεις	Το θέλουν οι γονείς σου	Σύνολο
Φύλο			
Αγόρι	86,6	13,3	99,9
Κορίτσι	100	0	99,9
Σύνολο	95	5	100

Γράφημα 3: Συσχέτιση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών σχετικά με το αν παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες επειδή το θέλουν ή επειδή τους υποχρεώνουν οι γονείς τους να παρακολουθούν σε %.

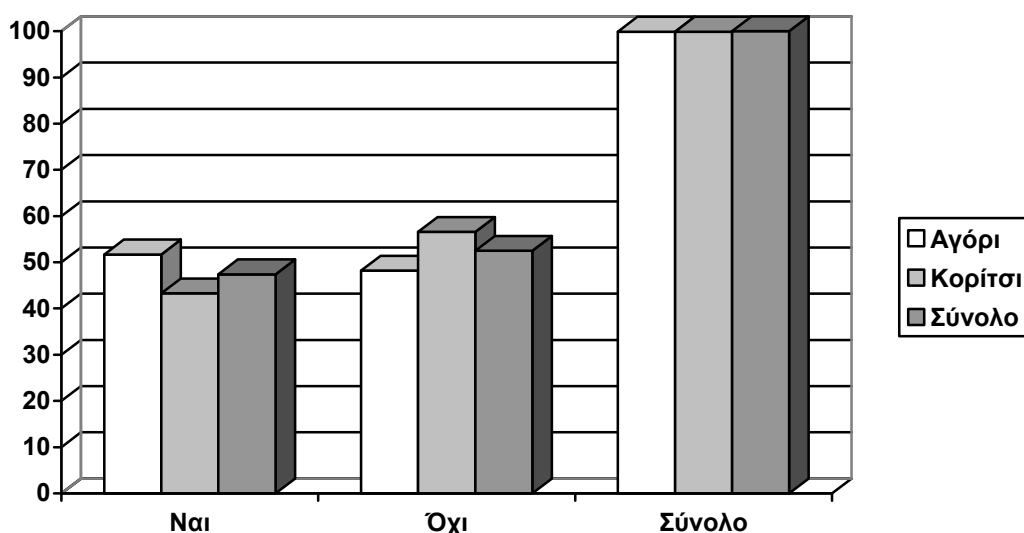

Παρατηρώντας τον παρακάτω πίνακα και το γράφημα, γίνεται αντιληπτό ότι από το σύνολο των αγοριών, το 51,7% κάνουν παρέα μόνο με παιδιά που πιστεύουν μόνο στον ίδιο Θεό που πιστεύουν και αυτά και το 48,2% δεν κάνουν παρέα μόνο με παιδιά που πιστεύουν στον ίδιο Θεό με αυτά. Αντίστοιχα, από το σύνολο των κοριτσιών το 43,3% κάνουν παρέα μόνο με παιδιά της ίδιας θρησκείας με αυτά και το 56,6% δεν κάνουν παρέα μόνο με παιδιά της ίδιας θρησκείας με αυτά. Παρατηρείται λοιπόν, ότι υπάρχει μια αρκετά σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών αναφορικά με το αν κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν στον ίδιο Θεό με αυτά ή όχι.

Πίνακας 4: Συσχέτιση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών αναφορικά με το αν κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν μόνο στο Θεό που πιστεύουν και αυτά (στον ίδιο Θεό) σε %.

Κάνεις παρέα μόνο με παιδιά της ίδιας θρησκείας	Ναι	Όχι	Σύνολο
Αγόρι	51,7	48,2	99,9
Κορίτσι	43,3	56,6	99,9
Σύνολο	47,4	52,5	100

Γράφημα 4: Συσχέτιση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών αναφορικά με το αν κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν μόνο στο Θεό που πιστεύουν και αυτά (ίδιας θρησκείας) σε %.

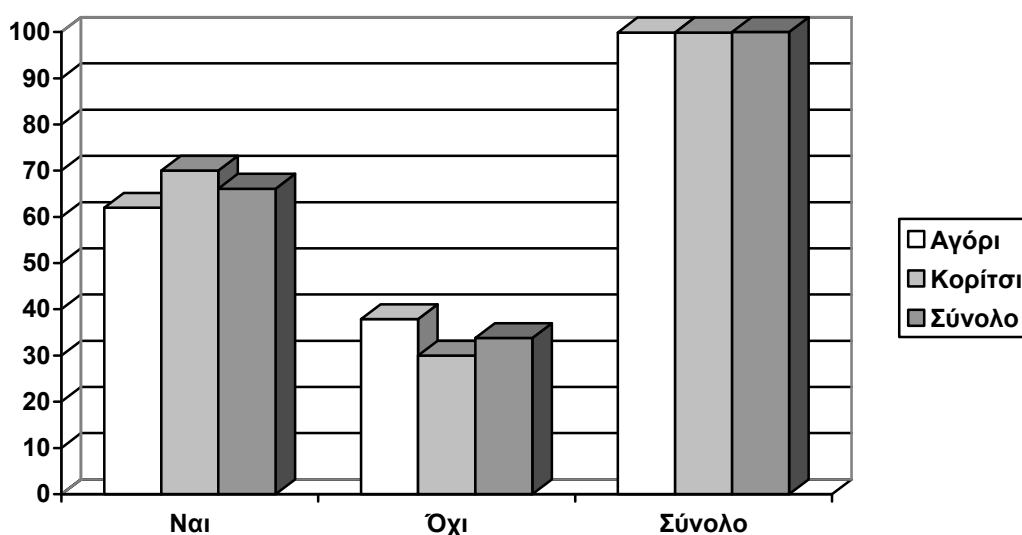

Στον πίνακα και το γράφημα 5 παρατηρείται ότι οι περισσότεροι μαθητές στο σύνολό τους, αγόρια και κορίτσια, κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν σε διαφορετικό Θεό από αυτά. Επίσης, σημαντική διαφορά υπάρχει μεταξύ αγοριών και κοριτσιών, δηλαδή η διαφορά μεταξύ των κοριτσιών που απάντησαν «Ναι» (70%) και αυτών που απάντησαν «Όχι» (30%) είναι μικρότερη από την αντίστοιχη διαφορά μεταξύ των αγοριών που απάντησαν θετικά (62%) και αυτών που απάντησαν αρνητικά (37,9%). Αυτό σημαίνει ότι τα κορίτσια είναι περισσότερο πρόθυμα να κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν σε διαφορετικό Θεό από αυτά από ότι τα αγόρια.

Πίνακας 5: Συσχέτιση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών αναφορικά με το αν κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν σε διαφορετικό Θεό από αυτά (διαφορετικής θρησκείας) σε %.

Φύλο	Κάνεις παρέα με παιδιά διαφορετικής θρησκείας	Ναι	Όχι	Σύνολο
	Αγόρι		62,0	37,9
Κορίτσι		70	30	100
Σύνολο		66,1	33,8	100

Γράφημα 5: Συσχέτιση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών αναφορικά με το αν κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν σε διαφορετικό Θεό από αυτά σε % (διαφορετικής θρησκείας)

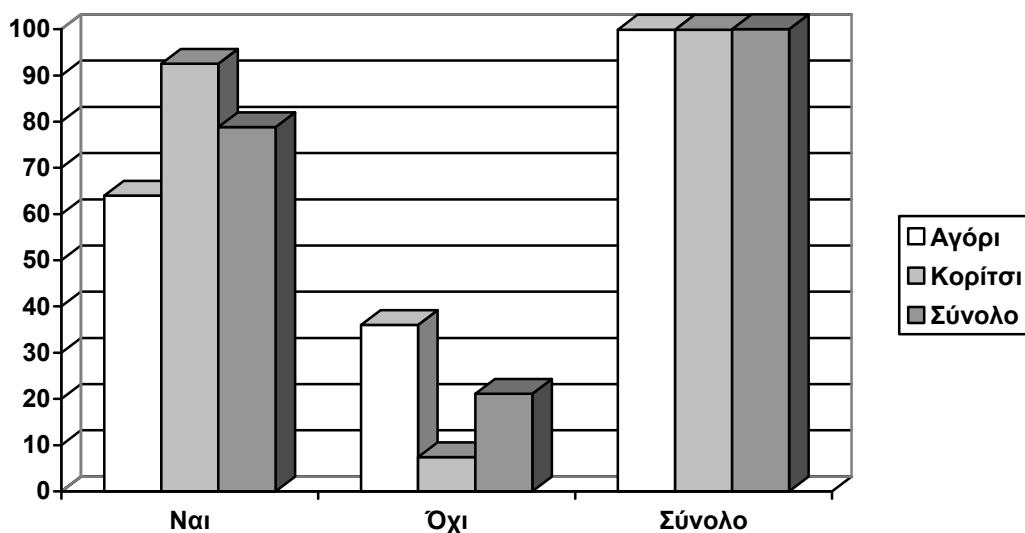

Όπως παραπάνω, έτσι και στον πίνακα και στο γράφημα παρακάτω παρατηρείται πως οι περισσότεροι μαθητές πληθυσμιακά, ανεξάρτητα αν είναι αγόρια ή κορίτσια, κάνουν παρέα με παιδιά χωρίς να τους ενδιαφέρει η θρησκεία των παιδιών αυτών, ενώ είναι εμφανώς λίγοι αυτοί που τους ενδιαφέρει η θρησκεία των άλλων παιδιών. Επίσης, μεγάλη διαφοροποίηση στο θέμα αυτό υπάρχει μεταξύ αγοριών και κοριτσιών. Η διαφορά μεταξύ των κοριτσιών που απάντησαν ότι «Ναι» κάνουν παρέα με παιδιά χωρίς να τους ενδιαφέρει σε ποιο Θεό πιστεύουν (92,5%) από τα κορίτσια που απάντησαν «Όχι» (7,4%) είναι μεγαλύτερη από την αντίστοιχη διαφορά των αγοριών, όπου το 64% των αγοριών απάντησαν «Ναι» και το 36% των αγοριών απάντησαν «Όχι». Δηλαδή παρατηρείται σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών Αυτό δείχνει ότι τα κορίτσια είναι πιο πρόθυμα να κάνουν παρέα με παιδιά χωρίς να τους ενδιαφέρει η θρησκεία αυτών των παιδιών από ότι είναι τα αγόρια.

Πίνακας 6: Συσχέτιση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών αναφορικά με το αν κάνουν παρέα με παιδιά χωρίς να τους ενδιαφέρει σε ποιο Θεό πιστεύουν σε %.

Φύλο	Παρέα με παιδιά χωρίς να σε ενδιαφέρει σε ποιο Θεό πιστεύουν		
	Ναι	Όχι	Σύνολο
Αγόρι	64	36	100
Κορίτσι	92,5	7,4	99,9
Σύνολο	78,8	21,1	100

Γράφημα 6: Συσχέτιση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών αναφορικά με το αν κάνουν παρέα με παιδιά χωρίς να τους ενδιαφέρει σε ποιο Θεό πιστεύουν σε %.

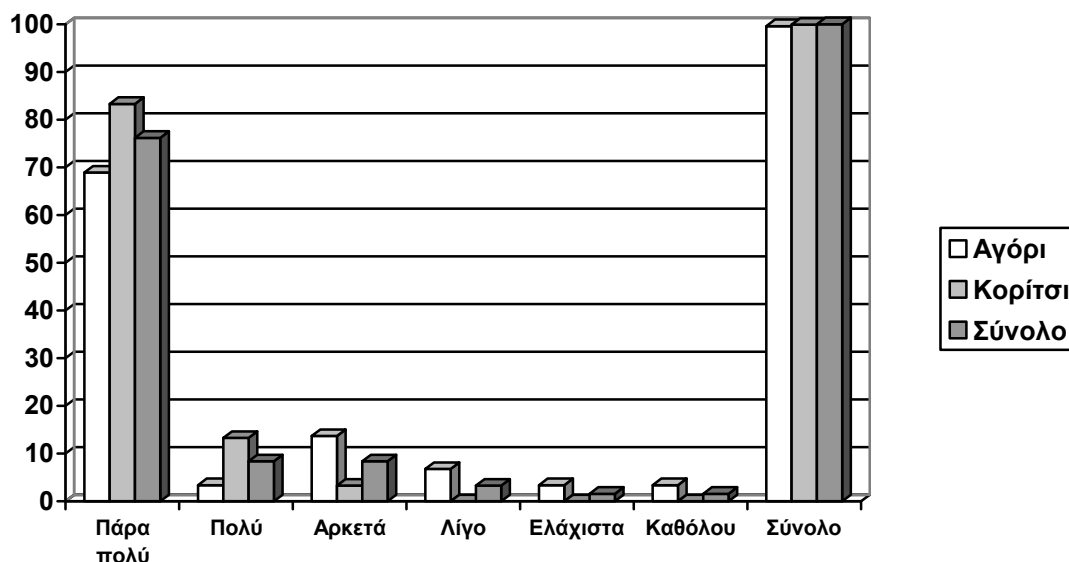

Από τον παρακάτω πίνακα και το γράφημα, παρατηρείται ότι από το σύνολο των μαθητών που απάντησαν, οι περισσότεροι, αγόρια και κορίτσια, πιστεύουν πάρα πολύ στο Θεό, το 68,9% των αγοριών και το 83,3% των κοριτσιών απάντησαν «πάρα πολύ» ενώ λίγοι ήταν οι μαθητές, οι οποίοι ήταν αγόρια, που απάντησαν λίγο, ελάχιστα ή καθόλου. Επίσης, γίνεται αντιληπτό ότι τα κορίτσια πιστεύουν περισσότερο στο Θεό από ότι τα αγόρια.

Πίνακας 7: Σχέση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών σχετικά με το πόσο πιστεύουν στο Θεό σε %.

Πόσο πιστεύεις στο Θεό Φύλο	Πάρα πολύ	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Ελάχιστα	Καθόλου	Σύνολο
	Αγόρι	68,9	3,4	13,7	6,8	3,4	3,4
Κορίτσι	83,3	13,3	3,3	0	0	0	99,9
Σύνολο	76,2	8,4	8,4	3,3	1,6	1,6	100

Γράφημα 7: Σχέση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών σχετικά με το πόσο πιστεύουν στο Θεό σε %.

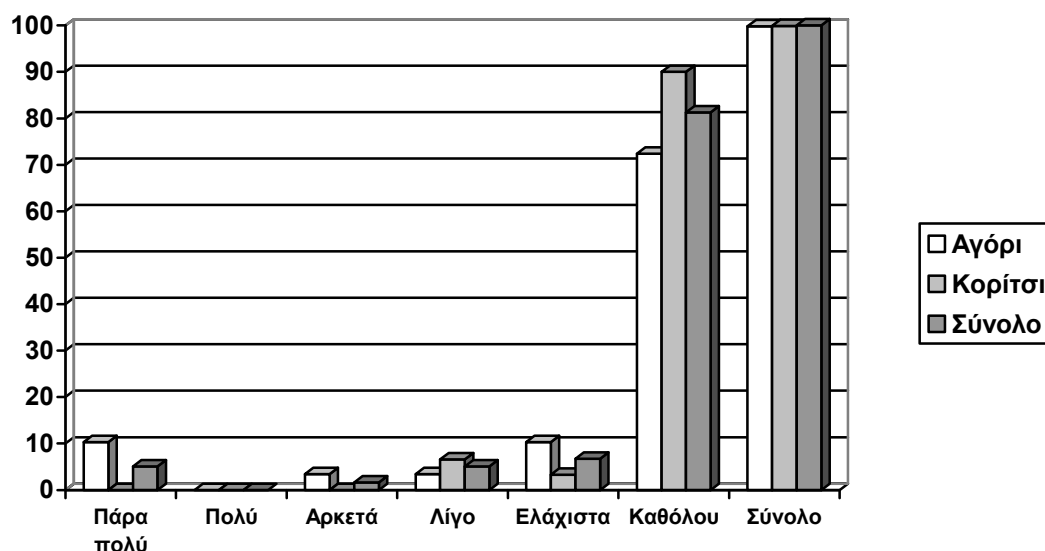

Από τα παρακάτω δεδομένα, σχετικά με το κατά πόσο υποχρεώνουν οι γονείς τα παιδιά τους να προσεύχονται, γίνεται αντιληπτό από το σύνολο των μαθητών, το 72,4% των αγοριών και το 90% των κοριτσιών απάντησαν ότι οι γονείς τους δεν τους υποχρεώνουν «καθόλου» να προσεύχονται, ενώ μόνο το 10,3% των αγοριών και κανένα κορίτσι απάντησαν ότι τους υποχρεώνουν «πάρα πολύ». Αυτό σημαίνει ότι κατά ένα μεγάλο ποσοστό οι γονείς δεν επηρεάζουν τα παιδιά τους σχετικά με το αν θα προσεύχονται ή όχι και, επιπλέον, μεταξύ των αγοριών και των κοριτσιών δεν υπάρχει πολύ μεγάλη διαφορά σε αυτό το ζήτημα, ένα μικρό προβάδισμα το κατέχουν τα κορίτσια που προσεύχονται επειδή το επιθυμούν.

Πίνακας 8: Σχέση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών αναφορικά με το κατά πόσο τους υποχρεώνουν οι γονείς τους να προσεύχονται σε %.

Πόσο σε υποχρεώνουν οι γονείς σου να προσεύχεσαι	Φύλο	Πάρα πολύ	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Ελάχιστα	Καθόλου	Σύνολο
Αγόρι		10,3	0	3,4	3,4	10,3	72,4	99,8
Κορίτσι		0	0	0	6,6	3,3	90	99,9
Σύνολο		5,08	0	1,6	5,08	6,7	81,3	100

Γράφημα 8: Σχέση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών αναφορικά με το κατά πόσο τους υποχρεώνουν οι γονείς του να προσεύχονται σε %.

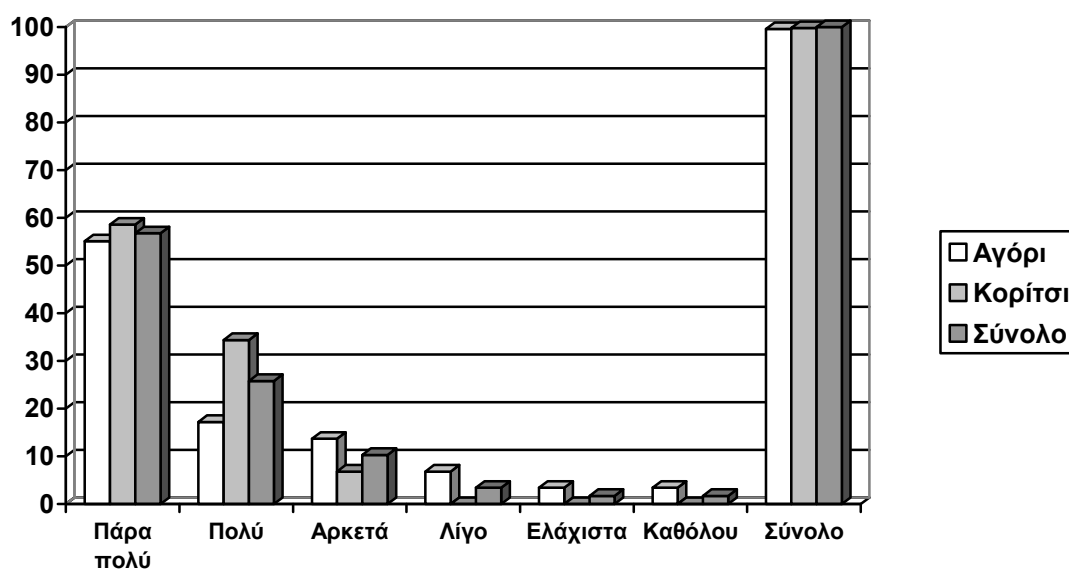

Παρατηρείται ότι οι περισσότεροι μαθητές, τόσο για τα αγόρια όσο και για τα κορίτσια, είναι σημαντικό να προσεύχονται στο Θεό που πιστεύουν. Πιο συγκεκριμένα το 55,1% των αγοριών και το 58,6% των κοριτσιών θεωρούν «πάρα πολύ» σημαντικό να προσεύχονται στο Θεό, ενώ λίγοι είναι οι μαθητές για τους οποίους είναι λίγο, ελάχιστα ή καθόλου σημαντικό να προσεύχονται στο Θεό. Επιπλέον, στο σύνολο τους τα κορίτσια για τα οποία είναι πάρα πολύ ή πολύ σημαντικό να προσεύχονται είναι ελάχιστα περισσότερα από τα αντίστοιχα αγόρια, γεγονός που σημαίνει ότι δεν υπάρχει σημαντική διαφορά μεταξύ τους στο θέμα αυτό.

Πίνακας 9: Σχέση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών σχετικά με το πόσο σημαντικό είναι για αυτούς να προσεύχονται στο Θεό που πιστεύουν σε %.

Πόσο σημαντικό να προσεύχεσαι στο Θεό. Φύλο	Πάρα πολύ	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Ελάχιστα	Καθόλου	Σύνολο
	Αγόρι	55,1	17,2	13,7	6,8	3,4	3,4
Κορίτσι	58,6	34,4	6,8	0	0	0	99,8
Σύνολο	56,8	25,8	10,3	3,4	1,7	1,7	100

Γράφημα 9: Σχέση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών σχετικά με το πόσο σημαντικό είναι για αυτούς να προσεύχονται στο Θεό που πιστεύουν σε %.

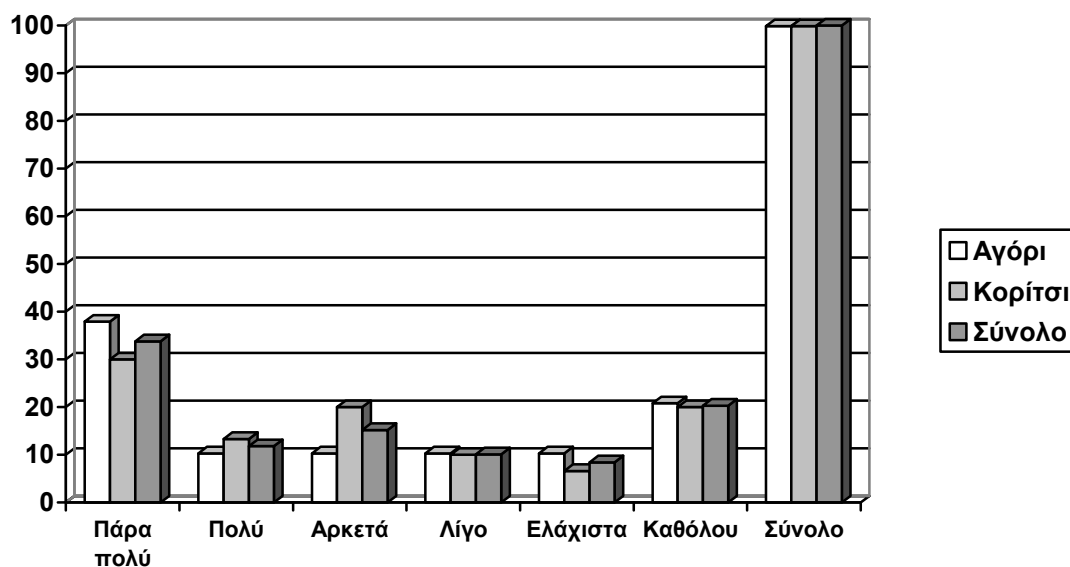
Από τα παρακάτω δεδομένα γίνεται αντιληπτό ότι ένα αρκετά σημαντικό ποσοστό των αγοριών θεωρούν «πάρα πολύ» και «πολύ» σημαντικό να κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν στον ίδιο Θεό με αυτά που στα σύνολό του είναι 48,2% των αγοριών, ενώ για αυτά που είναι «ελάχιστα» ή «καθόλου» σημαντικό στο σύνολό τους είναι το 31,1%. Αντίστοιχα για τα κορίτσια, το 43,3% αυτών θεωρούν σημαντικό να κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν μόνο στο Θεό που πιστεύουν και αυτά, ενώ το 26,6% αυτών απάντησαν ότι το θεωρούν «ελάχιστα» και «καθόλου» σημαντικό. Συμπεραίνεται, λοιπόν ότι η διαφορά μεταξύ των αγοριών που απάντησαν πιο θετικά και αυτών που απάντησαν πιο αρνητικά δεν είναι και πολύ μεγάλη, ενώ για τα κορίτσια είναι πιο μεγάλη. Επίσης, η διαφορά μεταξύ των αγοριών και των κοριτσιών στο θέμα αυτό δεν παρουσιάζει σημαντική διαφοροποίηση. Επομένως οι μαθητές είναι αρκετά πρόθυμοι να κάνουν παρέα

μόνο με παιδιά της ίδιας θρησκείας με ένα μικρό προβάδισμα να το κατέχουν τα κορίτσια.

Πίνακας 10: Σχέση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών αναφορικά με το πόσο σημαντικό είναι για αυτούς να κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν μόνο στο Θεό που πιστεύουν και αυτά (ίδιας θρησκείας) σε %.

Φύλο \ Πόσο κάνεις παρέα με παιδιά ίδιας θρησκείας	Πάρα πολύ	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Ελάχιστα	Καθόλου	Σύνολο
	Αγόρι	37,9	10,3	10,3	10,3	10,3	20,8
Κορίτσι	30	13,3	20	10	6,6	20	99,9
Σύνολο	33,8	11,8	15,2	10,1	8,4	20,3	100

Γράφημα 10: Σχέση μεταξύ Αγοριών και κοριτσιών αναφορικά με το πόσο σημαντικό είναι για αυτούς να κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν μόνο στο Θεό που πιστεύουν και αυτά (ίδιας θρησκείας) σε %.

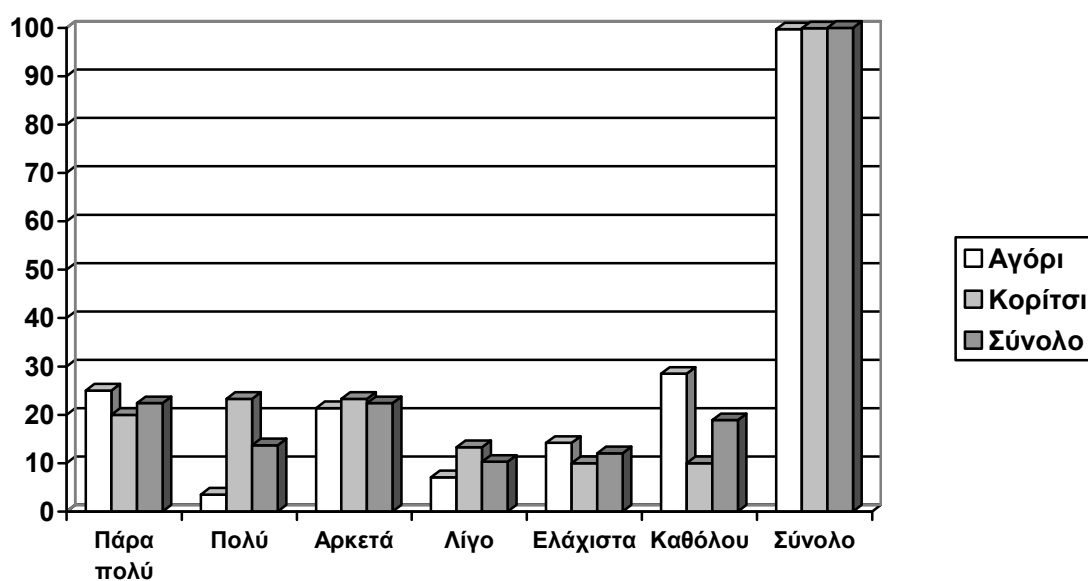
Από τον παρακάτω πίνακα παρατηρείται ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των αγοριών (στο σύνολό του), δηλαδή το 42,7% αυτών θεωρούν «ελάχιστα» και «καθόλου» σημαντικό να κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν σε διαφορετικό Θεό από αυτά και ένα μικρό ποσοστό αυτών 28,5% το θεωρούν «πάρα πολύ» και «πολύ» σημαντικό. Βέβαια δεν παρατηρείται κάτι τέτοιο στα κορίτσια. Το μεγαλύτερο ποσοστό των κοριτσιών 43,3% θεωρούν «πάρα πολύ» και «πολύ» σημαντικό να κάνουν παρέα με παιδιά διαφορετικής θρησκείας από αυτά, ενώ μόνο το 20% αυτών το θεωρούν «ελάχιστα» ή «καθόλου» σημαντικό. Επομένως, γίνεται κατανοητό ότι τα κορίτσια είναι πιο πρόθυμα να κάνουν παρέα με παιδιά

διαφορετικής θρησκείας και η συναναστροφή με τέτοια παιδιά είναι σημαντική για αυτά, ενώ τα αγόρια δεν είναι τόσο δεκτικά στο θέμα αυτό.

Πίνακας 11: Σχέση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών αναφορικά με το πόσο σημαντικό είναι για αυτά να κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν σε διαφορετικό Θεό από αυτά (διαφορετικής θρησκείας) σε %.

Πόσο Κάνεις παρέα με παιδιά διαφορετικής θρησκείας	Φύλο	Πάρα πολύ	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Ελάχιστα	Καθόλου	Σύνολο
Αγόρι		25	3,5	21,4	7,1	14,2	28,5	99,7
Κορίτσι		20	23,3	23,3	13,3	10	10	99,9
Σύνολο		22,4	13,7	22,4	10,3	12,06	18,9	100

Γράφημα 11: Σχέση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών αναφορικά με το πόσο σημαντικό είναι για αυτά να κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν σε διαφορετικό Θεό από αυτά (διαφορετικής θρησκείας) σε %.

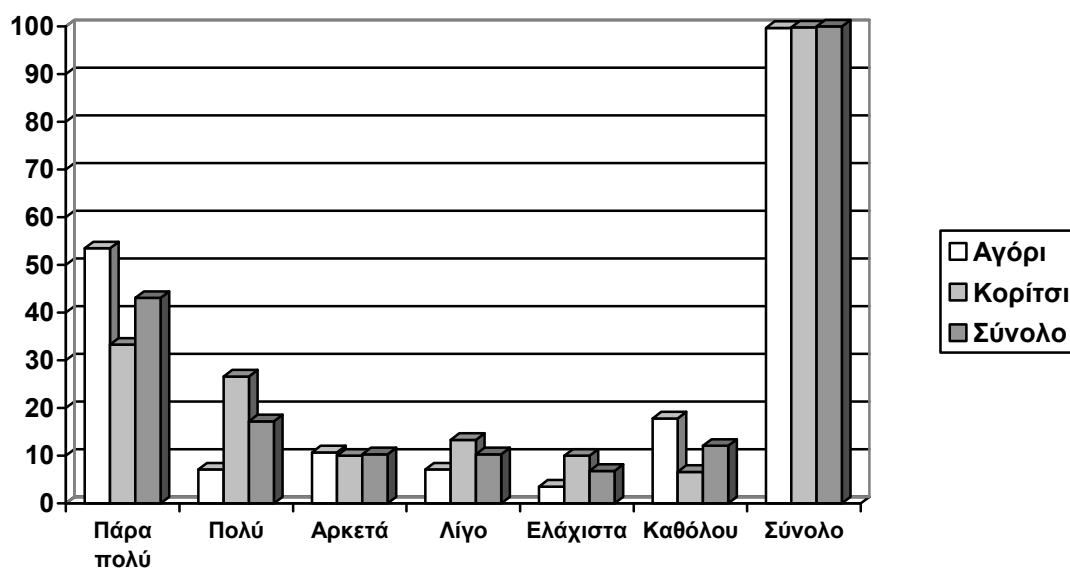
Από τον παρακάτω πίνακα και το γράφημα συμπεραίνεται ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των παιδιών, για αγόρια και κορίτσια, θεωρούν «πάρα πολύ» και «πολύ» σημαντικό αν κάνουν παρέα με παιδιά χωρίς να τους ενδιαφέρει σε ποιο Θεό αυτά πιστεύουν, δηλαδή το 60,6% των αγοριών και το 59,9% των κοριτσιών απάντησαν «πάρα πολύ» και «πολύ σημαντικό». Αντίθετα μόνο ένα μικρό ποσοστό των αγοριών, το 21,3%, και των κοριτσιών, το 16,6%, θεωρούν «ελάχιστα» και «καθόλου» σημαντικό να κάνουν παρέα με παιδιά χωρίς να τους ενδιαφέρει η θρησκεία. Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι για τα περισσότερα παιδιά είναι σημαντικό να κάνουν παρέα με παιδιά χωρίς να τους

ενδιαφέρει η θρησκεία αυτών των παιδιών και τα αγόρια και τα κορίτσια δεν διαφοροποιούνται ως προς το θέμα αυτό.

Πίνακας 12: Σχέση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών σχετικά με το πόσο σημαντικό είναι για αυτά να κάνουν παρέα με παιδιά χωρίς να τους ενδιαφέρει σε ποιο Θεό πιστεύουν σε %.

Φύλο	Πόσο Κάνεις παρέα με παιδιά χωρίς να σε ενδιαφέρει η θρησκεία						
	Πάρα πολύ	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Ελάχιστα	Καθόλου	Σύνολο
Αγόρι	53,5	7,1	10,7	7,1	3,5	17,8	99,7
Κορίτσι	33,3	26,6	10	13,3	10	6,6	99,8
Σύνολο	43,1	17,2	10,3	10,3	6,8	12,06	100

Γράφημα 12: Σχέση μεταξύ αγοριών και κοριτσιών σχετικά με το πόσο σημαντικό είναι για αυτά να κάνουν παρέα με παιδιά χωρίς να τους ενδιαφέρει σε ποιο Θεό πιστεύουν σε %.

4.1.1. Συμπεράσματα

Από την παραπάνω ανάλυση των απαντήσεων που έδωσαν οι μαθητές διεξάγονται ορισμένα συμπεράσματα. Συμπεραίνεται, λοιπόν, ότι:

1. οι περισσότεροι μαθητές, τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια, προσεύχονται στο Θεό που πιστεύουν με ένα μικρό προβάδισμα να το κατέχουν τα κορίτσια.
2. Τα περισσότερα κορίτσια με σημαντική διαφορά έναντι των αγοριών παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες και από όσα

κορίτσια και αγόρια παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες το κάνουν επειδή το θέλουν και όχι επειδή τους το επιβάλλουν οι γονείς τους, χωρίς να διαφοροποιούνται μεταξύ τους.

3. Ακόμα, τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια πιστεύουν πολύ έως πάρα πολύ στο Θεό της θρησκείας τους, όπως εξίσου και τα δύο φύλα προσεύχονται στο Θεό, γεγονός που το θεωρούν πάρα πολύ σημαντικό, και αυτό το κάνουν επειδή οι ίδιοι το επιθυμούν και όχι επειδή τους αναγκάζουν οι γονείς τους να το κάνουν.
4. Επίσης, από το σύνολο των αγοριών και το σύνολο των κοριτσιών, τα μισά αγόρια και τα μισά κορίτσια απάντησαν ότι κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν μόνο στον ίδιο Θεό που πιστεύουν και αυτά και τα υπόλοιπα μισά αγόρια και κορίτσια απάντησαν το αντίθετο.
5. Σχετικά, επίσης, με τις παρέες των αγοριών και των κοριτσιών με τα άλλα παιδιά, ενώ και τα δύο φύλα κάνουν παρέα με παιδιά διαφορετικής θρησκείας, παρατηρείται ότι τα κορίτσια είναι περισσότερο πρόθυμα με σημαντική διαφορά, απ' ό,τι τα αγόρια, να κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν σε διαφορετικό Θεό από αυτά, δηλαδή να κάνουν παρέες χωρίς να τους ενδιαφέρει η θρησκεία.
6. Επίσης, η διαφορά μεταξύ των αγοριών και των κοριτσιών, σχετικά με το πόσο σημαντικό είναι γι' αυτούς να κάνουν παρέα μόνο με παιδιά της ίδιας θρησκείας, δεν παρουσιάζει σημαντική διαφοροποίηση. Επομένως, οι μαθητές είναι αρκετά πρόθυμοι να κάνουν παρέα μόνο με παιδιά της ίδιας θρησκείας με ένα μικρό προβάδισμα να το κατέχουν τα κορίτσια.
7. Επιπλέον, από την παραπάνω ανάλυση των δεδομένων γίνεται κατανοητό ότι τα κορίτσια είναι πιο πρόθυμα να κάνουν παρέα με παιδιά διαφορετικής θρησκείας και η συναναστροφή με τέτοια παιδιά είναι σημαντική για αυτά, ενώ τα αγόρια δεν είναι τόσο δεκτικά στο θέμα αυτό.
8. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι για τα περισσότερα παιδιά είναι σημαντικό να κάνουν παρέα με παιδιά χωρίς να τους ενδιαφέρει η θρησκεία αυτών των παιδιών και τα αγόρια και τα κορίτσια δεν διαφοροποιούνται ως προς το θέμα αυτό

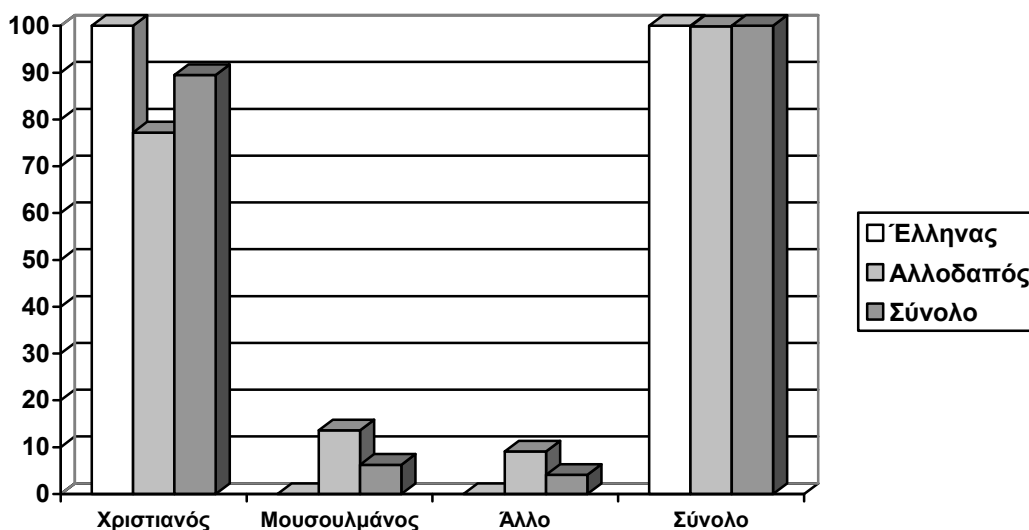
4.2. Σχολιασμός των ερευνητικών δεδομένων σχετικά με το πώς επηρεάζουν οι θρησκευτικές πεποιθήσεις των Ελλήνων και των Αλλοδαπών μαθητών τις καθημερινές τους δραστηριότητες και τις σχέσεις μεταξύ τους.

Από τον παρακάτω πίνακα και το γράφημα γίνεται αντιληπτό ότι οι περισσότεροι Έλληνες και Αλλοδαποί μαθητές είναι Χριστιανοί, όλοι οι Έλληνες και το 77,2% των Αλλοδαπών, Μουσουλμάνοι είναι μόνο το 13,6% των Αλλοδαπών και κανένας Έλληνας και το υπόλοιπο 9,09% των Αλλοδαπών δεν είναι ούτε Χριστιανοί, ούτε Μουσουλμάνοι αλλά κάτι άλλο.

Πίνακας 13: Συσχέτιση μεταξύ των μαθητών διαφορετικής εθνικότητας αναφορικά με το θρήσκευμά (- θρησκεία) τους σε %.

Θρησκεία Εθνικότητα	Χριστιανός	Μουσουλμάνος	Άλλο	Σύνολο
Έλληνας	100	0	0	100
Αλλοδαπός	77,2	13,6	9,09	99,89
Σύνολο	89,5	6,25	4,1	100

Γράφημα 13: Συσχέτιση μεταξύ των μαθητών διαφορετικής εθνικότητας αναφορικά με το θρήσκευμά (- θρησκεία) τους σε %.

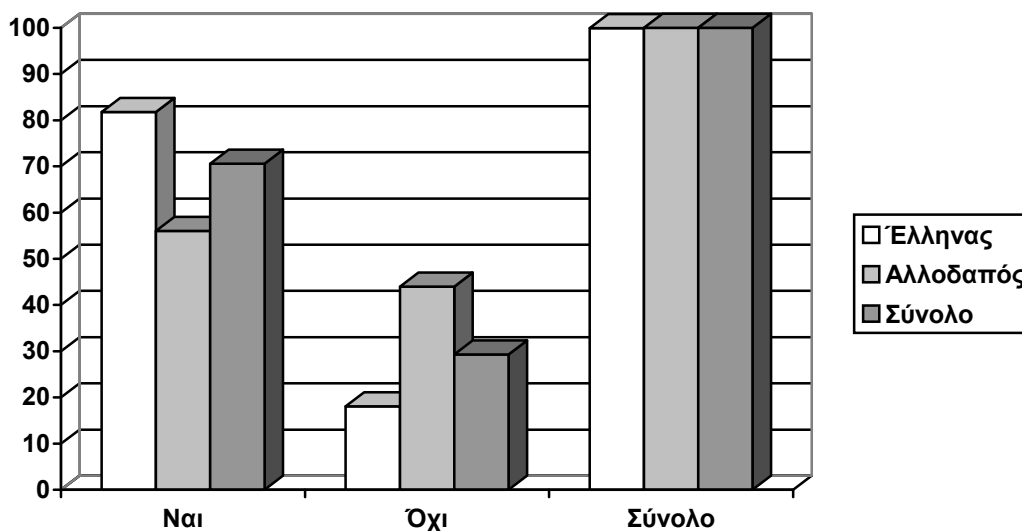

Από τον παρακάτω πίνακα μπορεί να παρατηρήσει κανείς ότι στο σύνολο τους οι περισσότεροι Έλληνες και Αλλοδαποί μαθητές παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες. Παρ' όλα αυτά, υπάρχει μια σημαντική διαφορά μεταξύ τους, δηλαδή οι Έλληνες που παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες είναι αρκετά περισσότεροι από τους Αλλοδαπούς, 81,8% των Ελλήνων και 56% των Αλλοδαπών απάντησαν «Ναι», ενώ σημαντικά περισσότεροι είναι οι Αλλοδαποί μαθητές που δεν παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες σε σχέση με τους Έλληνες, 44% των Αλλοδαπών και το 18,1% των Ελλήνων απάντησαν «Όχι». Αυτό δείχνει ότι οι Έλληνες είναι αυτοί που περισσότερο παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες σε σχέση με τους Αλλοδαπούς μαθητές.

Πίνακας 14: Συσχέτιση μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών σχετικά με το αν παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες σε %.

Θρησκευτικές λειτουργίες \ Εθνικότητα	Ναι	Όχι	Σύνολο
Έλληνας	81,8	18,1	99,9
Αλλοδαπός	56	44	100
Σύνολο	70.6	29.3	100

Γράφημα 14: Συσχέτιση μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών σχετικά με το αν παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες σε %.

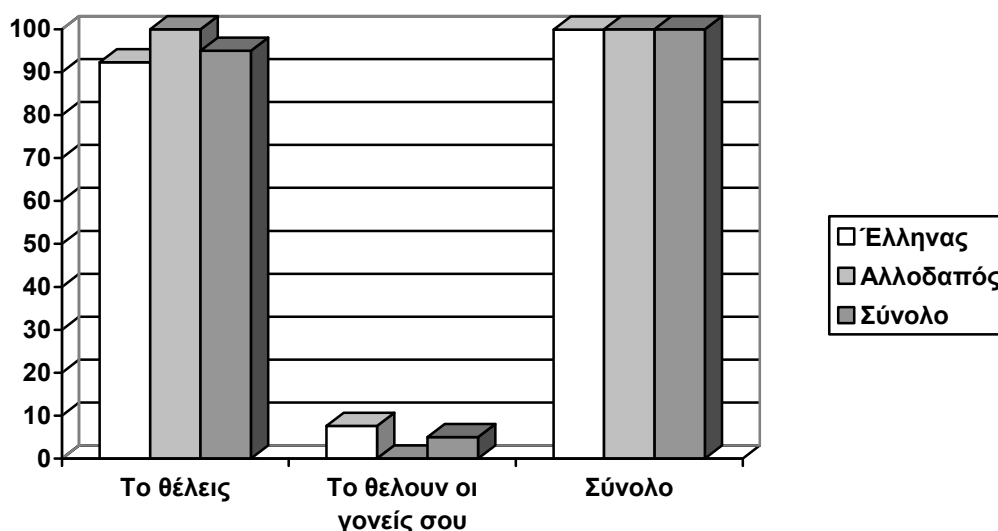

Παρατηρείται ότι από το σύνολο των Ελλήνων και των Αλλοδαπών, οι περισσότεροι παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες επειδή το θέλουν οι ίδιοι. Αυτό σημαίνει ότι το 93,3% των Ελλήνων και όλοι οι Αλλοδαποί μαθητές παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες επειδή το επιθυμούν και όχι επειδή τους το επιβάλλουν οι γονείς τους, ενώ μόνο το 7,6% των Ελλήνων παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες επειδή τους το επιβάλλουν οι γονείς τους. Επίσης, οι Έλληνες και οι Αλλοδαποί μαθητές δεν διαφοροποιούνται και πολύ μεταξύ τους ως προς αυτό το θέμα.

Πίνακας 15: Συσχέτιση μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών σχετικά με το αν παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες επειδή το θέλουν οι ίδιοι ή επειδή το θέλουν οι γονείς τους σε %.

Παρακολουθείς θρησκευτικές λειτουργίες επειδή:	Το θέλεις	Το θέλουν οι γονείς σου	Σύνολο
Εθνικότητα			
Έλληνας	92,3	7,6	99,9
Αλλοδαπός	100	0	100
Σύνολο	95	5	100

Γράφημα 15: Συσχέτιση μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών σχετικά με το αν παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες επειδή το θέλουν οι ίδιοι ή επειδή το θέλουν οι γονείς τους σε %.

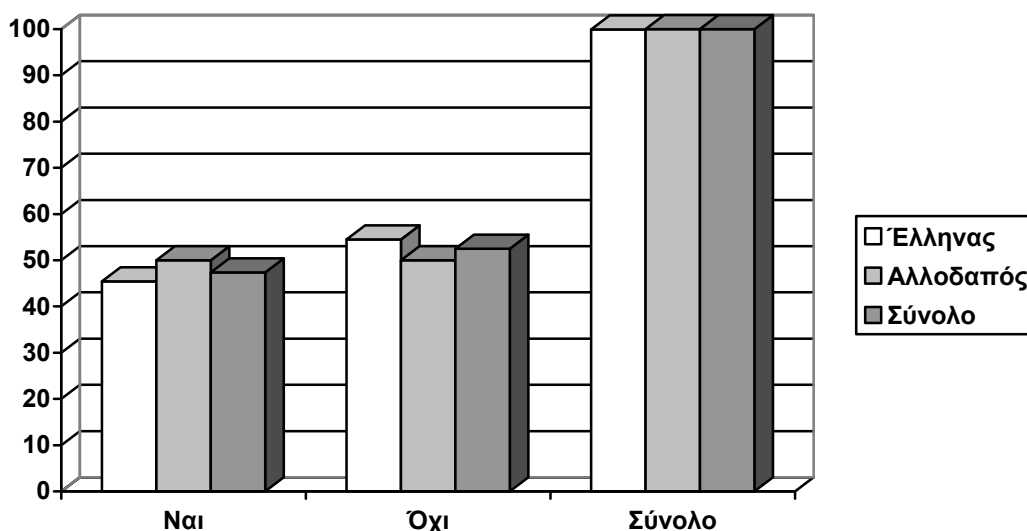

Από τον παρακάτω πίνακα και το παρακάτω γράφημα γίνεται αντιληπτό ότι σχεδόν οι μισοί Έλληνες και οι μισοί Αλλοδαποί μαθητές απάντησαν ότι κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν μόνο στο Θεό που πιστεύουν και αυτά ενώ οι υπόλοιποι μισοί απάντησαν ότι δεν κάνουν παρέα μόνο με παιδιά που πιστεύουν μόνο στο Θεό που πιστεύουν και αυτά. Πιο συγκεκριμένα, το 45,4% των Ελλήνων και το 50% των Αλλοδαπών μαθητών απάντησαν θετικά και το 54,5% των Ελλήνων και το 50% των Αλλοδαπών απάντησαν αρνητικά, δηλαδή Έλληνες και Αλλοδαποί μαθητές, ακόμα και διαφορετικού θρησκευόμενου, δεν διαφοροποιούνται και πολύ ως προς το θέμα αυτό.

Πίνακας 16: Συσχετισμός μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών σχετικά με το αν κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν μόνο στον Θεό που πιστεύουν και αυτά σε %. (στον ίδιο Θεό)

Κάνεις παρέα με παιδιά της ίδιας θρησκείας	Ναι	Όχι	Σύνολο
Εθνικότητα			
Έλληνας	45,4	54,5	99,9
Αλλοδαπός	50	50	100
Σύνολο	47,4	52,5	100

Γράφημα 16: Συσχετισμός μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών σχετικά με το αν κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν μόνο στο Θεό που πιστεύουν και αυτά σε %. (στον ίδιο Θεό)

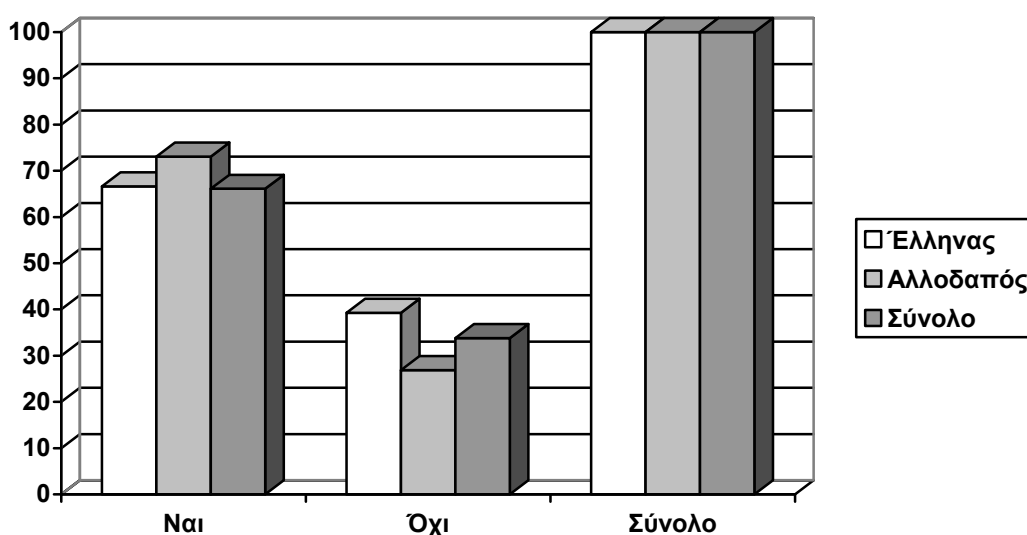

Παρατηρώντας τα παρακάτω δεδομένα γίνεται κατανοητό ότι οι περισσότεροι Έλληνες και Αλλοδαποί μαθητές στο σύνολό τους υποστηρίζουν πως κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν σε διαφορετικό Θεό από αυτά. Επίσης, οι Έλληνες που απάντησαν ότι δεν κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν σε διαφορετικό Θεό από αυτούς είναι λίγο περισσότεροι από τους Αλλοδαπούς στην ίδια απάντηση, που ίσως αυτό να δείχνει ότι οι Αλλοδαποί είναι εξίσου δεκτικοί με τους Έλληνες ή ίσως λίγο πιο δεκτικοί από τους Έλληνες ως προς το να κάνουν παρέα με παιδιά διαφορετικού θρησκευματος. Πιο συγκεκριμένα, το 66,6% των Ελλήνων και το 73,07% των Αλλοδαπών μαθητών απάντησαν θετικά στη συγκεκριμένη ερώτηση και το 39,3% των Ελλήνων και το 26,9% των Αλλοδαπών απάντησαν αρνητικά.

Πίνακας 17: Συσχετισμός μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών σχετικά με το αν κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν σε διαφορετικό Θεό από αυτά σε %. (διαφορετικής θρησκείας)

Κάνεις παρέα με παιδιά διαφορετικής θρησκείας	Ναι	Όχι	Σύνολο
Εθνικότητα			
Έλληνας	60,6	39,3	100
Αλλοδαπός	73,07	26,9	99,97
Σύνολο	66,1	33,8	100

Γράφημα 17: Συσχετισμός μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών σχετικά με το αν κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν σε διαφορετικό θεό από αυτά σε %. (διαφορετικής θρησκείας)

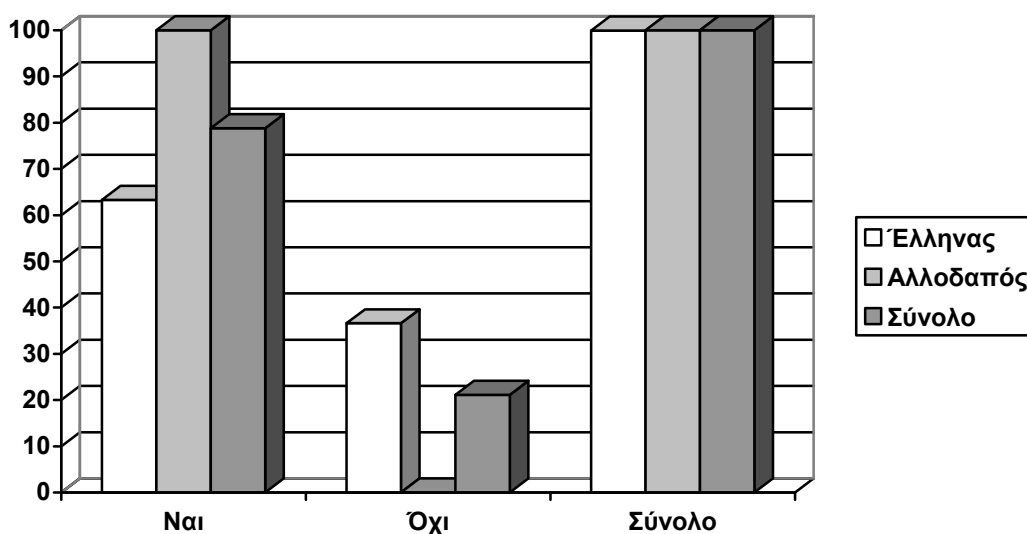

Παρατηρεί κανείς από τον πίνακα και το γράφημα ότι 63,3% των Ελλήνων και όλοι οι Αλλοδαποί μαθητές απάντησαν «Ναι» ότι κάνουν παρέα με παιδιά χωρίς να τους ενδιαφέρει σε ποιο θεό αυτά πιστεύουν και το 36,6% των Ελλήνων και κανένας Αλλοδαπός απάντησαν «Όχι». Τα δεδομένα αυτά δείχνουν ότι οι περισσότεροι Έλληνες και Αλλοδαποί μαθητές στο σύνολο τους κάνουν παρέα με άλλα παιδιά χωρίς να τους ενδιαφέρει το θρήσκευμα τους και παρόλο που σε μερικούς Έλληνες παίζει ρόλο το θρήσκευμα αναφορικά με τις παρέες τους, δε βρέθηκε κανένας Αλλοδαπός που να ισχυρίστηκε κάτι τέτοιο. Αυτό δείχνει ότι οι Αλλοδαποί μαθητές είναι πιο πρόθυμοι να κάνουν παρέα με παιδιά ανεξαρτήτως θρησκείας τους.

Πίνακας 18: Σχέση μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών αναφορικά με το αν κάνουν παρέα με παιδιά χωρίς να τους ενδιαφέρει σε ποιο Θεό πιστεύουν σε %.

Παρέα με παιδιά χωρίς να σε ενδιαφέρει σε ποιο Θεό πιστεύουν	Ναι	Όχι	Σύνολο
Εθνικότητα			
Έλληνας	63,3	36,6	99,9
Αλλοδαπός	100	0	100
Σύνολο	78,8	21,1	100

Γράφημα 18: Σχέση μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών αναφορικά με το αν κάνουν παρέα με παιδιά χωρίς να τους ενδιαφέρει σε ποιο Θεό πιστεύουν σε %.

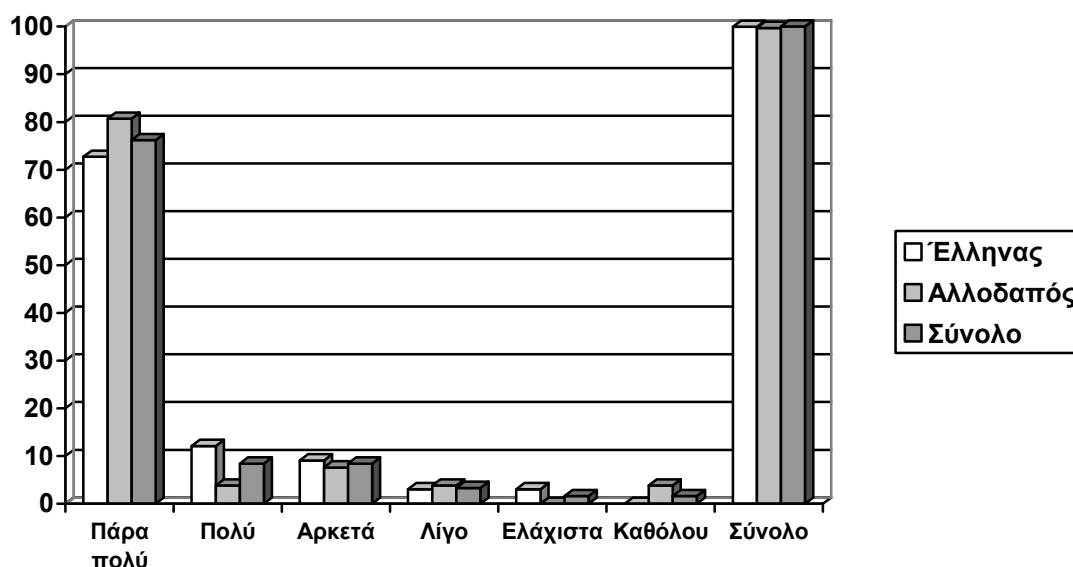

Στην ερώτηση σχετικά με το πόσο οι Έλληνες και οι Αλλοδαποί μαθητές πιστεύουν στο Θεό, από τους 33 Έλληνες και τους 26 Αλλοδαπούς, 72,7% των Ελλήνων και 80,7% των Αλλοδαπών απάντησαν «πάρα πολύ», ενώ πολύ λίγοι είναι οι Έλληνες και οι Αλλοδαποί που ότι πιστεύουν λίγο, ελάχιστα ή καθόλου. Αυτό σημαίνει ότι οι περισσότεροι Έλληνες και Αλλοδαποί μαθητές πιστεύουν πάρα πολύ έως πολύ στο Θεό και ότι οι Έλληνες και οι Αλλοδαποί μαθητές δεν διαφοροποιούνται πολύ σε αυτό το ζήτημα.

Πίνακας 19: Σχέση μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών σχετικά με το πόσο πιστεύουν στο Θεό σε %.

Εθνικότητα \ Πόσο πιστεύεις στο Θεό	Πάρα πολύ	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Ελάχιστα	Καθόλου	Σύνολο
	Έλληνας	72,7	12,1	9,09	3,03	3,03	0
Αλλοδαπός	80,7	3,8	7,6	3,8	0	3,8	99,7
Σύνολο	76,2	8,4	8,4	3,3	1,6	1,6	100

Γράφημα 19: Σχέση μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών σχετικά με το πόσο πιστεύουν στο Θεό σε %.

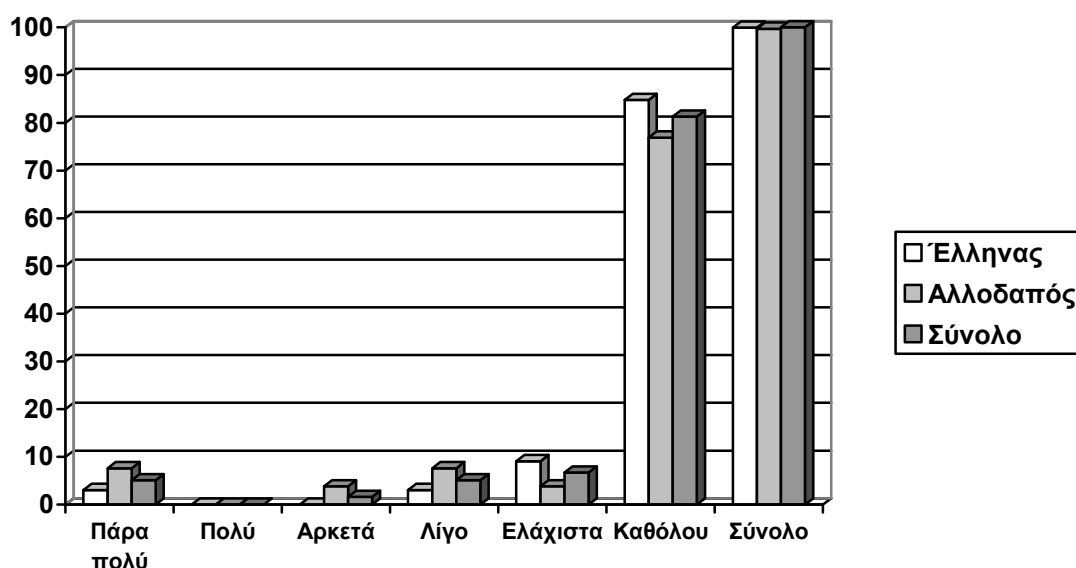

Από τον παρακάτω πίνακα και το γράφημα αποδεικνύεται ότι οι περισσότεροι Έλληνες και Αλλοδαποί μαθητές στο σύνολο τους προσεύχονται επειδή το θέλουν και όχι επειδή τους υποχρεώνουν οι γονείς τους. Συγκεκριμένα, 84,8% των Ελλήνων και το 76,9% των Αλλοδαπών απάντησαν ότι δεν τους υποχρεώνουν «καθόλου» οι γονείς τους να προσεύχονται, ενώ μόνο 3,03% των Ελλήνων και 7,6% των Αλλοδαπών απάντησαν «πάρα πολύ», δηλαδή δεν υπάρχει σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών ως προς το θέμα αυτό και οι γονείς δεν επεμβαίνουν σχεδόν καθόλου ως προς το κατά πόσο προσεύχονται τα παιδιά τους.

Πίνακας 20: Σχέση μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών αναφορικά με το κατά πόσο τους υποχρεώνουν οι γονείς τους να προσεύχονται σε %.

Εθνικότητα \ Πόσο σε υποχρεώνουν οι γονείς σου να προσεύχεσαι	Πάρα πολύ	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Ελάχιστα	Καθόλου	Σύνολο
	Έλληνας	3,03	0	0	3,03	9,09	84,8
Αλλοδαπός	7,6	0	3,8	7,6	3,8	76,9	99,7
Σύνολο	5,08	0	1,6	5,08	6,7	81,3	100

Γράφημα 20: Σχέση μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών αναφορικά με το κατά πόσο τους υποχρεώνουν οι γονείς τους να προσεύχονται σε %.

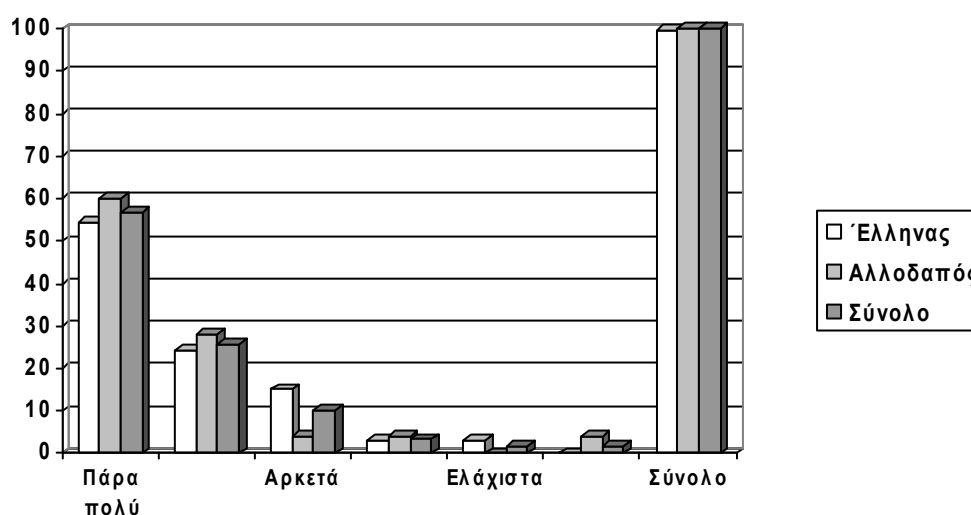

Παρατηρείται στον επόμενο πίνακα και το γράφημα ότι τόσο οι Έλληνες όσο και οι Αλλοδαποί μαθητές στην πλειοψηφία τους θεωρούν πάρα πολύ έως πολύ σημαντικό να προσεύχονται στο Θεό που πιστεύουν. Δηλαδή, 54,5% των Ελλήνων και 60% των Αλλοδαπών, 24,2% των Ελλήνων και 28% των Αλλοδαπών απάντησαν ότι είναι «πάρα πολύ» και «πολύ» σημαντικό αντίστοιχα για αυτούς να προσεύχονται στο Θεό, ενώ ένας Αλλοδαπός μαθητής απάντησε ότι δεν είναι καθόλου σημαντικό να προσεύχεται και ο οποίος, όπως είδαμε παραπάνω, δεν πιστεύει στο Θεό. Επίσης, από τα αποτελέσματα αυτά γίνεται κατανοητό ότι οι Έλληνες και οι Αλλοδαποί δεν παρουσιάζουν διαφορά μεταξύ τους όσον αφορά το πόσο σημαντικό είναι για αυτούς να προσεύχονται στο Θεό.

Πίνακας 21: Σχέση μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών σχετικά με το πόσο σημαντικό είναι για αυτούς να προσεύχονται στο Θεό που πιστεύουν σε %.

Εθνικότητα \ Πόσο σημαντικό να προσεύχεσαι στο Θεό.	Πάρα πολύ	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Ελάχιστα	Καθόλου	Σύνολο
	Έλληνας	54,5	24,2	15,1	3,03	3,03	0
Αλλοδαπός	60	28	4	4	0	4	100
Σύνολο	56,8	25,8	10,3	3,4	1,7	1,7	100

Γράφημα 21: Σχέση μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών σχετικά με το πόσο σημαντικό είναι για αυτούς να προσεύχονται στο Θεό που πιστεύουν σε %.

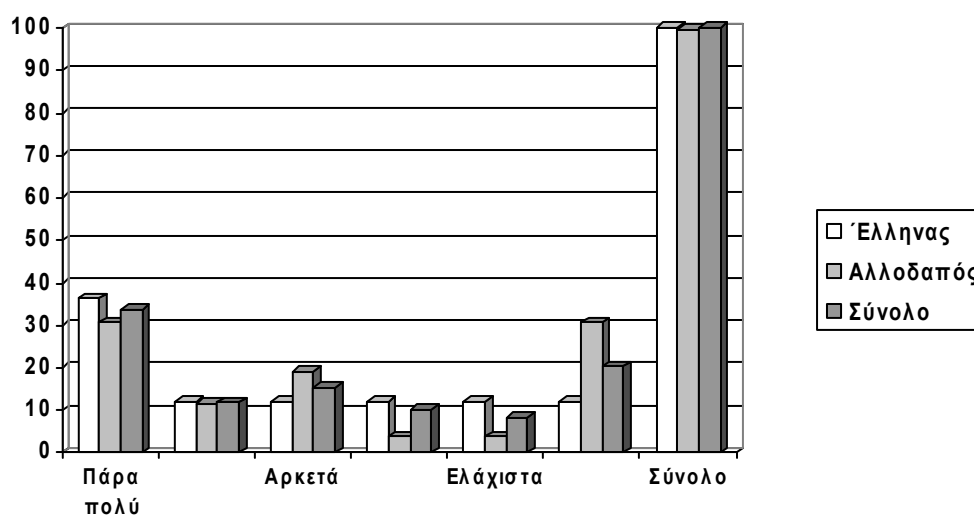

Από τα δεδομένα του παρακάτω πίνακα και του γραφήματος, γίνεται αντιληπτό ότι από τον σύνολο των μαθητών το 48,4% των Ελλήνων και το 42,2% των Αλλοδαπών απάντησαν ότι τους είναι «πάρα πολύ» και «πολύ» σημαντικό να κάνουν παρέα με παιδιά της ίδιας θρησκείας με αυτά, ενώ το 24,2% των Ελλήνων και το 34,5% των Αλλοδαπών, απάντησαν ότι το θεωρούν «ελάχιστα» και «καθόλου» σημαντικό να κάνουν παρέα με παιδιά της ίδιας θρησκείας. Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι οι περισσότεροι μαθητές, Έλληνες και Αλλοδαποί, θεωρούν σημαντικό να κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν στον ίδιο Θεό με αυτά, καθώς επίσης, τόσο οι Έλληνες όσο και οι Αλλοδαποί δεν διαφοροποιούνται ως προς το θέμα αυτό.

Πίνακας 22: Σχέση μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών αναφορικά με το πόσο σημαντικό είναι για αυτούς να κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν μόνο στο Θεό που πιστεύουν και αυτά (ίδιας θρησκείας) σε %.

Εθνικότητα \ Πόσο κάνεις παρέα με παιδιά ίδιας θρησκείας	Πάρα πολύ	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Ελάχιστα	Καθόλου	Σύνολο
	Έλληνας	36,3	12,1	12,1	15,1	12,1	12,1
Αλλοδαπός	30,7	11,5	19,2	3,8	3,8	30,7	99,7
Σύνολο	33,8	11,8	15,2	10,1	8,4	20,3	100

Γράφημα 22: Σχέση μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών αναφορικά με το πόσο σημαντικό είναι για αυτούς να κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν μόνο στο Θεό που πιστεύουν και αυτά (ίδιας θρησκείας) σε %.

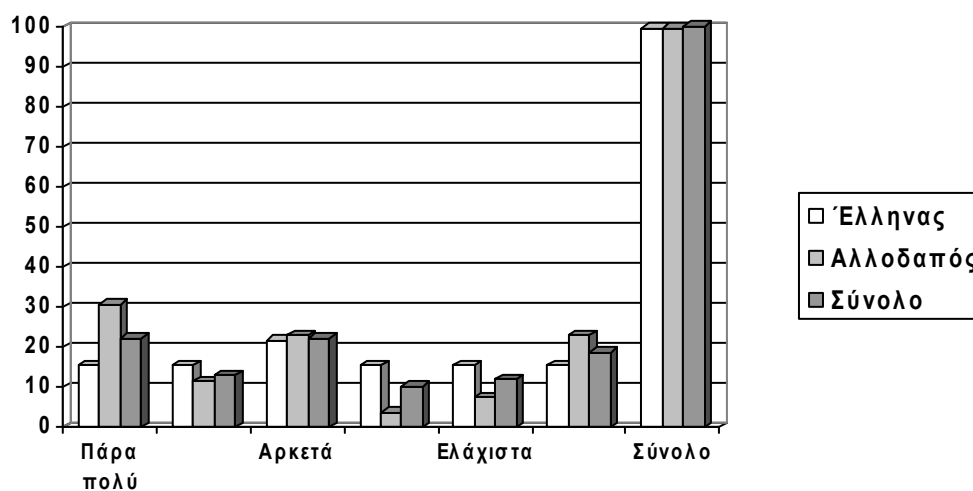
Παρατηρείται ότι από το σύνολο των Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών, το 31,2% των Ελλήνων και το 42,2% των Αλλοδαπών θεωρούν «πάρα πολύ» και «πολύ» σημαντικό να κάνουν παρέα με παιδιά διαφορετικής θρησκείας από αυτά. Αντίθετα, το 31,2% των Ελλήνων και το 30,67% των Αλλοδαπών απάντησαν ότι το θεωρούν «ελάχιστα» και καθόλου σημαντικό να κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν σε διαφορετικό Θεό από αυτά. Γίνεται, λοιπόν, αντιληπτό ότι το ίδιο ποσοστό των Ελλήνων θεωρούν «πάρα πολύ» και «ελάχιστα – καθόλου» σημαντικό να κάνουν παρέα με παιδιά διαφορετικής θρησκείας, ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό των Αλλοδαπών το θεωρούν «πάρα πολύ – πολύ» σημαντικό. Επίσης, διαφορά υπάρχει μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών, δηλαδή οι Αλλοδαποί μαθητές είναι αρκετά περισσότεροι από τους Έλληνες που θεωρούν σημαντικό να

κάνουν παρέα με παιδιά διαφορετικής θρησκείας, γεγονός που δείχνει ότι οι Αλλοδαποί είναι πιο πρόθυμοι όσον αφορά τις σχέσεις τους με τους αλλόθρησκους μαθητές.

Πίνακας 23: Σχέση μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών αναφορικά με το πόσο σημαντικό είναι για αυτά να κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν σε διαφορετικό Θεό από αυτά (διαφορετικής θρησκείας) σε %.

Πόσο Κάνεις παρέα με παιδιά διαφορετικής θρησκείας	Πάρα πολύ	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Ελάχιστα	Καθόλου	Σύνολο
Έλληνας	15,6	15,6	21,8	15,6	15,6	15,6	99,8
Αλλοδαπός	30,7	11,5	23,07	3,8	7,6	23,07	99,74
Σύνολο	22,4	13,1	22,4	10,3	12,06	18,9	100

Γράφημα 23: Σχέση μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών αναφορικά με το πόσο σημαντικό είναι για αυτά να κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν σε διαφορετικό Θεό από αυτά (διαφορετικής θρησκείας) σε %.

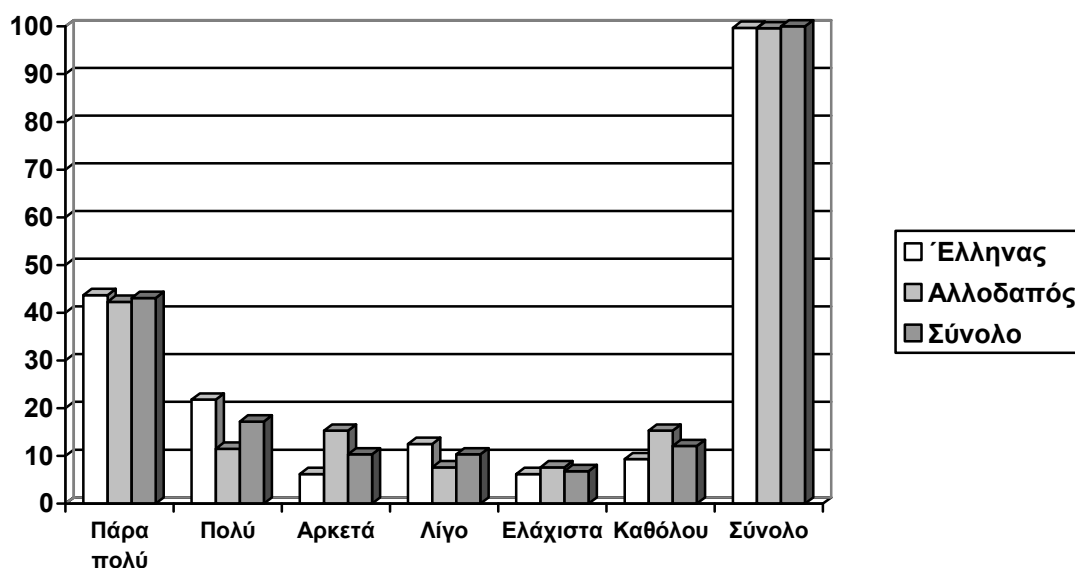
Από τον πίνακα και το γράφημα 24 γίνεται κατανοητό ότι το 65,5% των Ελλήνων και το 53,8% των Αλλοδαπών, δηλαδή το μεγαλύτερο ποσοστό, θεωρούν «πάρα πολύ» και «πολύ» σημαντικό να κάνουν παρέα με παιδιά χωρίς να τους ενδιαφέρει σε ποιο Θεό αυτά πιστεύουν. Αντίθετα ένα μικρό ποσοστό των Ελλήνων, δηλαδή το 15,5%, και των Αλλοδαπών μαθητών, δηλαδή το 22,9%, πιστεύουν ότι είναι «ελάχιστα» και «καθόλου» σημαντικό να διαμορφώνουν τις παρέες τους χωρίς να τους ενδιαφέρει η θρησκεία των άλλων. Επίσης, σημαντικές

διαφορές μεταξύ των Ελλήνων και των Αλλοδαπών μαθητών δεν παρατηρούνται ως προς το θέμα αυτό.

Πίνακας 24: Σχέση μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών σχετικά με το πόσο σημαντικό είναι για αυτούς να κάνουν παρέα με παιδιά χωρίς να τους ενδιαφέρει σε ποιο Θεό πιστεύουν σε %.

Εθνικότητα	Πόσο Κάνεις παρέα με παιδιά χωρίς να σε ενδιαφέρει η θρησκεία						
	Πάρα πολύ	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Ελάχιστα	Καθόλου	Σύνολο
Έλληνας	43,7	21,8	6,2	12,5	6,2	9,3	99,7
Αλλοδαπός	42,3	11,5	15,3	7,6	7,6	15,3	99,6
Σύνολο	43,1	17,2	10,3	10,3	6,8	12,06	100

Γράφημα 24: Σχέση μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών μαθητών σχετικά με το πόσο σημαντικό είναι για αυτά να κάνουν παρέα με παιδιά χωρίς να τους ενδιαφέρει σε ποιο Θεό πιστεύουν σε %.

4.2.1. Συμπεράσματα

Από την παραπάνω ανάλυση των αποτελεσμάτων αναφορικά με τις διαφορές των Ελλήνων και των αλλοδαπών μαθητών σχετικά με τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις παρατηρήθηκε πως:

1. όλοι οι Έλληνες και η πλειοψηφία των Αλλοδαπών μαθητών είναι Χριστιανοί, μόνο τρεις Αλλοδαποί είναι Μουσουλμάνοι και ένας δεν πιστεύει καθόλου στο Θεό.
2. Σχετικά με το αν οι μαθητές παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες, υπάρχει σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ Ελλήνων και

Αλλοδαπών, καθώς είναι περισσότεροι οι Έλληνες που παρακολουθούν σε σχέση με τους Αλλοδαπούς και επιπλέον από τους Έλληνες και τους Αλλοδαπούς που παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες και οι δύο εξίσου το κάνουν επειδή αυτό θέλουν και όχι επειδή τους το επιβάλλουν οι γονείς τους.

3. Στο ερώτημα αναφορικά με το αν κάνουν παρέα μόνο με παιδιά της ίδιας θρησκείας οι μισοί Έλληνες και Αλλοδαποί μαθητές απάντησαν θετικά ενώ οι υπόλοιποι μισοί απάντησαν αρνητικά, ότι δηλαδή δεν κάνουν παρέα μόνο με παιδιά τις ίδιας θρησκείας με αυτούς.
4. Παρ' όλα αυτά οι περισσότεροι Έλληνες και Αλλοδαποί μαθητές κάνουν παρέα με παιδιά διαφορετικής θρησκείας, δηλαδή κάνουν παρέες χωρίς να τους ενδιαφέρει η θρησκεία των συνομηλίκων τους, με τους Αλλοδαπούς να φαίνονται ελαφρώς πιο δεκτικοί στο να κάνουν παρέα με παιδιά άλλης θρησκείας.
5. Ακόμα, στην πλειοψηφία τους οι Έλληνες και οι Αλλοδαποί μαθητές προσεύχονται στο Θεό που πιστεύουν, γεγονός που θεωρούν πάρα πολύ σημαντικό και αυτό το κάνουν, δηλαδή το να προσεύχονται, επειδή οι ίδιοι το επιθυμούν και όχι επειδή τους υποχρεώνουν οι γονείς τους.
6. Τέλος, όπως σημειώθηκε και πιο πάνω οι περισσότεροι Έλληνες και Αλλοδαποί μαθητές κάνουν παρέα όχι μόνο με παιδιά του ίδιου θρησκευόμενου με αυτά άλλα και με παιδιά διαφορετικής θρησκείας από αυτά ή και χωρίς να τους ενδιαφέρει η θρησκεία των παιδιών αυτών, γεγονός που το θεωρούν πολύ σημαντικό, δηλαδή θεωρούν πάρα πολύ να κάνουν παρέα με παιδιά διαφορετικού θρησκευόμενου ή χωρίς να τους ενδιαφέρει η θρησκεία αυτών των παιδιών.

5. Γενικά συμπεράσματα

Από την παραπάνω ανάλυση των απαντήσεων που έδωσαν οι μαθητές διεξάγονται ορισμένα συμπεράσματα. Συμπεραίνεται, λοιπόν, ότι:

1. οι περισσότεροι μαθητές, τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια, προσεύχονται στο Θεό που πιστεύουν με ένα μικρό προβάδισμα να το κατέχουν τα κορίτσια, γεγονός που έρχεται σε αντίθεση με την αρχική υπόθεση, καθώς πιστεύεται ότι τα κορίτσια ασχολούνται περισσότερο με τις προσευχές από ότι τα αγόρια.
2. Τα περισσότερα κορίτσια με σημαντική διαφορά έναντι των αγοριών παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες και από όσα κορίτσια και αγόρια παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες το κάνουν επειδή το θέλουν και όχι επειδή τους το επιβάλλουν οι γονείς τους, χωρίς να διαφοροποιούνται μεταξύ τους, γεγονός που συμπίπτει με την δεύτερη υπόθεση καθώς πιστεύεται ότι, για διάφορους λόγους, τα κορίτσια ασχολούνται περισσότερο με θέματα σχετικά με τη θρησκεία και ιδιαίτερα με τις θρησκευτικές λειτουργίες.
3. Ακόμα, τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια πιστεύουν πολύ έως πάρα πολύ στο Θεό της θρησκείας τους, όπως εξίσου και τα δύο φύλα προσεύχονται στο Θεό, γεγονός που το θεωρούν πάρα πολύ σημαντικό, και αυτό το κάνουν επειδή οι ίδιοι το επιθυμούν και όχι επειδή τους αναγκάζουν οι γονείς τους να το κάνουν.
4. Επίσης, από το σύνολο των αγοριών και το σύνολο των κοριτσιών, τα μισά αγόρια και τα μισά κορίτσια απάντησαν ότι κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν μόνο στον ίδιο Θεό που πιστεύουν και αυτά και τα υπόλοιπα μισά αγόρια και κορίτσια απάντησαν το αντίθετο.
5. Σχετικά, επίσης, με τις παρέες των αγοριών και των κοριτσιών με τα άλλα παιδιά, ενώ και τα δύο φύλα κάνουν παρέα με παιδιά διαφορετικής θρησκείας, παρατηρείται ότι τα κορίτσια είναι περισσότερο πρόθυμα με σημαντική διαφορά, απ' ότι τα αγόρια, να κάνουν παρέα με παιδιά που πιστεύουν σε διαφορετικό Θεό από αυτά, δηλαδή να κάνουν παρέες χωρίς να τους ενδιαφέρει η θρησκεία.
6. Επίσης, η διαφορά μεταξύ των αγοριών και των κοριτσιών, σχετικά με το πόσο σημαντικό είναι γι' αυτούς να κάνουν παρέα μόνο με παιδιά της ίδιας θρησκείας, δεν παρουσιάζει σημαντική διαφοροποίηση. Επομένως, οι μαθητές είναι αρκετά πρόθυμοι να κάνουν παρέα μόνο με παιδιά της ίδιας θρησκείας με ένα μικρό προβάδισμα να το κατέχουν τα κορίτσια.
7. Επιπλέον, από την παραπάνω ανάλυση των δεδομένων γίνεται κατανοητό ότι τα κορίτσια είναι πιο πρόθυμα να κάνουν παρέα με παιδιά διαφορετικής θρησκείας και η συναναστροφή με τέτοια παιδιά είναι σημαντική για αυτά, ενώ τα αγόρια δεν είναι τόσο δεκτικά στο θέμα αυτό.
8. Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι για τα περισσότερα παιδιά είναι σημαντικό να κάνουν παρέα με παιδιά χωρίς να τους ενδιαφέρει η θρησκεία αυτών των παιδιών και τα αγόρια και τα κορίτσια δεν διαφοροποιούνται ως προς το θέμα αυτό.

9. Όσον αφορά, τώρα, τις διαφορές των Ελλήνων και των αλλοδαπών μαθητών σχετικά με τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις παρατηρήθηκε πως όλοι οι Έλληνες και η πλειοψηφία των Αλλοδαπών μαθητών είναι Χριστιανοί, μόνο τρεις Αλλοδαποί είναι Μουσουλμάνοι και ένας δεν πιστεύει καθόλου στο Θεό.
10. Σχετικά με το αν οι μαθητές παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες, υπάρχει σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ Ελλήνων και Αλλοδαπών, καθώς είναι περισσότεροι οι Έλληνες που παρακολουθούν σε σχέση με τους Αλλοδαπούς και επιπλέον από τους Έλληνες και τους Αλλοδαπούς που παρακολουθούν θρησκευτικές λειτουργίες και οι δύο εξίσου το κάνουν επειδή αυτό θέλουν και όχι επειδή τους το επιβάλλουν οι γονείς τους.
11. Στο ερώτημα αναφορικά με το αν κάνουν παρέα μόνο με παιδιά της ίδιας θρησκείας οι μισοί Έλληνες και Αλλοδαποί μαθητές απάντησαν θετικά ενώ οι υπόλοιποι μισοί απάντησαν αρνητικά, ότι δηλαδή δεν κάνουν παρέα μόνο με παιδιά της ίδιας θρησκείας με αυτούς.
12. Παρ' όλα αυτά οι περισσότεροι Έλληνες και Αλλοδαποί μαθητές κάνουν παρέα με παιδιά διαφορετικής θρησκείας, δηλαδή κάνουν παρέες χωρίς να τους ενδιαφέρει η θρησκεία των συνομηλίκων τους, με τους Αλλοδαπούς να φαίνονται ελαφρώς πιο δεκτικοί στο να κάνουν παρέα με παιδιά άλλης θρησκείας.
13. Ακόμα, στην πλειοψηφία τους οι Έλληνες και οι Αλλοδαποί μαθητές προσεύχονται στο Θεό που πιστεύουν, γεγονός που θεωρούν πάρα πολύ σημαντικό και αυτό το κάνουν, δηλαδή το να προσεύχονται, επειδή οι ίδιοι το επιθυμούν και όχι επειδή τους υποχρεώνουν οι γονείς τους.
14. Τέλος, όπως σημειώθηκε και πιο πάνω οι περισσότεροι Έλληνες και Αλλοδαποί μαθητές κάνουν παρέα όχι μόνο με παιδιά του ίδιου θρησκευόμενου με αυτά άλλα και με παιδιά διαφορετικής θρησκείας από αυτά ή και χωρίς να τους ενδιαφέρει η θρησκεία των παιδιών αυτών, γεγονός που το θεωρούν πολύ σημαντικό, δηλαδή θεωρούν πάρα πολύ να κάνουν παρέα με παιδιά διαφορετικού θρησκευόμενου ή χωρίς να τους ενδιαφέρει η θρησκεία αυτών των παιδιών

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Γεωργογιάννης, Π. (1996). Θεωρίες της Κοινωνικής Ψυχολογίας, Τόμος 2. Αθήνα: Gutenberg.
- Δαμανάκης, Μ. (2007). Ταυτότητες και εκπαίδευση στη διασπορά. Διαπολιτισμική Παιδαγωγική. Αθήνα: Gutenberg.
- Μαρτίνος, Α. (Επιμ. Έκδ.). (1965). Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, Τόμος 6. Αθήνα.
- Ορθογραφικό, Ερμηνευτικό, Ετυμολογικό. Υδρόγειος Εγκυκλοπαίδεια, Τόμος Γ'. Αθήνα: Δομική
- Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα Εγκυκλοπαίδεια, Τόμος 57. (1996). Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος.
- Σαρδέλης, Κ. (Γενική εποπτεία) (1995). Μονοτονικό λεξικό δημοτικής.
- Giddens, A. (2002). Κοινωνιολογία, Τσαούσης, Δ. Γ. (Μετάφραση και Επιμέλεια) Αθήνα: Gutenberg.

Ξενόγλωσση

- Άρθρο: Nye, M. (2007) "The Challenges of Multiculturalism", Culture and Religion, 8:2, 109 – 123

Ιστοσελίδες

- <http://www.haef.gr/chilias/greek/other/byzantime/arseni.html>.(12/11/2007, 10:22π.μ.)
- www.imd.gr/html/gr/section01/media/psiphides/2001/11.htm_19k.(12/11/2007, 10:33π.μ.)
- <http://www.imd.gr/html/gr/section02/drast/islam.htm> (12/11/2007, 10:36π.μ.)
- http://www.aegeantimes.gr/pigizois/airesis/thriskies_kosmou.htm(12/11/2007, 10:39π.μ.)
- <https://www.gotquestions.org/Greek/Greek-Christianity.html> (12/11/2007, 10:56π.μ.)
- <http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A7%CF%81%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CF%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82> (12/11/2007, 11:00π.μ.)
- <http://el.wikipedia.org/wiki/%CE%99%CE%BF%CF%85%CE%B4%CE%B1%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82> (12/11/2007, 11:05π.μ.)
- <http://www.gnwsis.gr/pmwiki.php?n=Main.%Ce%92%Ce%9F%CE%A5%CE%94%CE%99%CE%A3%CE%9C%CE%9F%CE%A3> (22/2/2008, 8:07μ.μ.)
- <http://www.globalusers.com/main/notes.php>. (22/2/2008, 8:38μ.μ.)
- <http://www.kairatos.com.gr/afieromata/gynaika.htm>. (22/2/2008, 9:16μ.μ.)
- <http://www.a33.gr/viewtopic.php?=&p=256266> (7/5/2008, 1:46μ.μ.)

Παράρτημα

**Κατηγορίες της Κλίμακας
Πολιτισμικής Διαμεσολαβητικής Υποκειμενοποίησης**

Μέρος 2^ο Θρησκευτικές πεποιθήσεις

Δημογραφικά Στοιχεία:

Πόλη			
Νομός			
Έτος Γέννησης			
Φύλο	Αγόρι ☐		Κορίτσι ☐
Εθνικότητα	Έλληνας ☐		Έλληνας Τσιγγάνος ☐
	Έλληνας του εξωτερικού ☐		Αλλοδαπός ☐

Μόνο για Έλληνες και Έλληνες Τσιγγάνους

Σε ποια τάξη πηγαίνεις στο σχολείο;	Πρώτη ☐		Τετάρτη ☐
	Δευτέρα ☐		Πέμπτη ☐
	Τρίτη ☐		Έκτη ☐
Πόσα χρόνια πηγαίνεις το σχολείο;	Πηγαίνω χρόνια		
Πήγες στο νήπιο;	Ναι ☐		Όχι ☐

Μόνο για αλλοδαπούς και Έλληνες του εξωτερικού

Από ποια χώρα είσαι;	Είμαι από		
Πόσα χρόνια μένεις στην Ελλάδα;	Έχω χρόνια		
Πόσα χρόνια πηγαίνεις στο ελληνικό σχολείο;	Πηγαίνω χρόνια		
Σε ποια τάξη πηγαίνεις στο ελληνικό σχολείο;	Πρώτη ☐		Τετάρτη ☐
	Δευτέρα ☐		Πέμπτη ☐
	Τρίτη ☐		Έκτη ☐
Πριν έρθεις στην Ελλάδα σε ποια τάξη πήγαίνες στο σχολείο της χώρας σου;	Νήπιο ☐		
	Πρώτη ☐		Τετάρτη ☐
	Δευτέρα ☐		Πέμπτη ☐
	Τρίτη ☐		Έκτη ☐
Πριν έρθεις στην Ελλάδα πόσα χρόνια πήγες στο σχολείο της χώρας σου;	Πήγα χρόνια		

Οι κατηγορίες υποκειμενοποίησης εμφανίζονται στον συμμετέχοντα στην έρευνα με την ακόλουθη διαβάθμιση:

Ο συμμετέχων στην έρευνα σημειώνει στο ερωτηματολόγιο από το 5 μέχρι το 0 το βαθμό ανταπόκρισης κάθε ερώτησης σε αυτόν.	Πάρα πολύ	= 5 μονάδες
	Πολύ	= 4 μονάδες
	Αρκετά	= 3 μονάδες
	Λίγο	= 2 μονάδες
	Ελάχιστα	= 1 μονάδα
Ο συμμετέχων στην έρευνα σημειώνει στο ερωτηματολόγιο την απάντηση που τον αφορά	Καθόλου	= 0 μονάδες
	Ναι	= 5 μονάδες
	Όχι	= 0 μονάδες

Κατηγορία 3: Θρησκευτικές πεποιθήσεις	Ναι		Όχι
	5		0
1. Πιστεύεις σε κάποιο Θεό;	☐		☐
2. Αν ναι, είσαι:			
• Χριστιανός	☐		☐
• Μουσουλμάνος	☐		☐
• Βουδιστής	☐		☐
• Ινδουιστής	☐		☐
• Κάτι άλλο;	☐		☐
3. Προσεύχεσαι στο Θεό που πιστεύεις;	☐		☐
4. Κάνεις την προσευχή σου πριν κοιμηθείς;	☐		☐
5. Κάνεις την προσευχή σου κάθε πρωί;	☐		☐
6. Κάνεις την προσευχή σου πριν το φαγητό;	☐		☐
7. Προσεύχεσαι και σε άλλες περιπτώσεις;	☐		☐
8. Προσεύχεσαι όταν έχεις κάποιο πρόβλημα;	☐		☐
9. Παρακολουθείς το μάθημα των Θρησκευτικών στο σχολείο;	☐		☐
10. Αν ναι, σου αρέσει το μάθημα των Θρησκευτικών στο σχολείο;	☐		☐
11. Παρακολουθείς θρησκευτικές λειτουργίες;	☐		☐
12. Αν ναι, παρακολουθείς θρησκευτικές λειτουργίες επειδή:			
• το θέλεις;	☐		☐
• το θέλουν οι γονείς σου;	☐		☐
• σε υποχρεώνουν από το σχολείο;	☐		☐
13. Παρακολουθείς θρησκευτικά μαθήματα εκτός σχολείου;	☐		☐
14. Αν ναι, σου αρέσουν τα θρησκευτικά μαθήματα εκτός σχολείου;	☐		☐
15. Παρακολουθείς θρησκευτικά μαθήματα εκτός σχολείου επειδή:			
• το θέλεις;	☐		☐
• το θέλουν οι γονείς σου;	☐		☐
• σε υποχρεώνουν από το σχολείο;	☐		☐
16. Κάνεις παρέα με παιδιά που πιστεύουν μόνο στο Θεό που πιστεύεις εσύ;	☐		☐

17. Κάνεις παρέα με παιδιά που πιστεύουν σε διαφορετικό Θεό από εσένα;	☐				☐	
18. Κάνεις παρέα με παιδιά χωρίς να σε ενδιαφέρει σε ποιο Θεό πιστεύουν;	☐				☐	
	Πάρα πολύ	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Ελάχιστα	Καθόλου
	5	4	3	2	1	0
19. Πόσο πιστεύεις στο Θεό;	☐	☐	☐	☐	☐	☐
20. Προσεύχεσαι συχνά;	☐	☐	☐	☐	☐	☐
21. Σε υποχρεώνουν οι γονείς σου να προσεύχεσαι;	☐	☐	☐	☐	☐	☐
22. Πόσο προσεύχεσαι όταν έχεις κάποιο πρόβλημα;	☐	☐	☐	☐	☐	☐
23. Πόσο σημαντικό είναι για σένα να πιστεύεις στο Θεό;	☐	☐	☐	☐	☐	☐
24. Πόσο σημαντικό είναι για σένα να προσεύχεσαι συχνά;	☐	☐	☐	☐	☐	☐
25. Πόσο σημαντικό είναι για σένα να προσεύχεσαι όταν έχεις κάποιο πρόβλημα;	☐	☐	☐	☐	☐	☐
26. Πόσο σημαντικό είναι για σένα να προσεύχεσαι στο Θεό που πιστεύεις;	☐	☐	☐	☐	☐	☐
27. Πόσο σημαντικό είναι για σένα να κάνεις την προσευχή σου πριν κοιμηθείς;	☐	☐	☐	☐	☐	☐
28. Πόσο σημαντικό είναι για σένα να κάνεις την προσευχή σου κάθε πρωί;	☐	☐	☐	☐	☐	☐
29. Πόσο σημαντικό είναι για σένα να κάνεις την προσευχή σου πριν το φαγητό;	☐	☐	☐	☐	☐	☐
30. Πόσο σημαντικό είναι για σένα να παρακολουθείς το μάθημα των Θρησκευτικών στο σχολείο;	☐	☐	☐	☐	☐	☐
31. Πόσο σημαντικό είναι για σένα να παρακολουθείς θρησκευτικές λειτουργίες;	☐	☐	☐	☐	☐	☐
32. Πόσο σημαντικό είναι για σένα να παρακολουθείς θρησκευτικά μαθήματα εκτός σχολείου;	☐	☐	☐	☐	☐	☐
33. Πόσο σημαντικό είναι για σένα να κάνεις παρέα με παιδιά που πιστεύουν μόνο στο Θεό που πιστεύεις εσύ;	☐	☐	☐	☐	☐	☐
34. Πόσο σημαντικό είναι για σένα να κάνεις παρέα με παιδιά που πιστεύουν σε διαφορετικό Θεό από εσένα;	☐	☐	☐	☐	☐	☐
35. Πόσο σημαντικό είναι για σένα να κάνεις παρέα με παιδιά χωρίς να σε ενδιαφέρει σε ποιο Θεό πιστεύουν;	☐	☐	☐	☐	☐	☐